

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HZ. ALİ'NİN KİŞİLİĞİ VE DİNDARLIĞI

Yüksek Lisans Tezi

Ünal YILDIRIM

Çorum- 2025

HZ. ALİ'NİN KİŞİLİĞİ VE DİNDARLIĞI

Ünal YILDIRIM

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Muammer CENGİL

Çorum 2025

Ünal YILDIRIM tarafından hazırlanan “Hz. Ali’nin Kişiliği ve Dindarlığı” adlı tez çalışması 15/04/2025 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hüseyin İbrahim YEĞİN

.....

Başkan

Prof. Dr. Muammer CENGİL

.....

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nur BEDİR

.....

Üye

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile Ünal YILDIRIM’ın Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Osman ÇUBUK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

(İmza)

Ünal YILDIRIM

HZ. ALİ'NİN KİŞİLİĞİ VE DİNDARLIĞI

Ünal YILDIRIM

ORCID: 0009-0005-3051-8227

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

2025

ÖZET

Hz. Ali'nin İslam mezheplerinin oluşumu ve tarihsel gelişimi açısından önemli bir yeri vardır. Gerçekleştirilen bu çalışmada Hz. Ali'nin kişiliği ve dindarlığının incelemeye alınması amaçlanmıştır. Din psikolojisi dini yaşantıyı incelemekte olan bir bilim dalıdır. Dini yaşamış olan kişilerle ilgili çalışmalar yaparak insanın karakter ve kişiliklerini açıklamaya çalışmaktadır. Hz. Ali, dindarlığı ve dini yaşantısı ile hem döneminde hem de günümüzde örnek teşkil eden bir şahsiyet olduğundan dolayı bu incelemenin önemli olduğu öngörülmektedir. Hz. Muhammed'in yanında büyümüş ve yaşamış olması, Peygamberi kendisine örnek alması gibi durumlar onun kişiliğinin düzgün biçimlenmesine olanak tanımıştır. Bu yüzden Hz. Ali'nin kişiliğinin oluşmasına etki eden durumları incelemek gerekmektedir.

Hz. Ali çok küçük yaşlardan itibaren Hz. Muhammed'in yanında bulunmuş, ona ilk inanan kişi olmuş, kutsal kitabı ondan öğrenerek onun katipliğini yapmış bir şahsiyettir. Hz. Muhammed hayatını kaybedene dek onun yanından hiç ayrılmamıştır. Resulullah'ın hadis ve vahiy kültürü ile yetişmiştir. Söz konusu tüm özellikler ona dini konularda hüküm verebilme olanağı tanımıştır. Hz. Ali oldukça alim bir şahsiyetti. Hz. Ali aynı zamanda çok yönlü bir kişiliği olan ender kişilerden biri olarak tanınmaktadır. Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi diğersahabelerden ayırması, kendisinin kutsal kitap ve sünnet ikliminde büyümesi onun kişilik açısından incelemeye alınmasına yol açmıştır.

Anahtar Kavramlar: Din Psikolojisi, Hz. Ali, din, kişilik, dindarlık, peygamberlik, halifelik

Bilim Kodu: 60701

HZ. ALI'S PERSONALITY AND RELIGIOUSNESS

Ünal YILDIRIM

ORCID: 0009-0005-3051-8227

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Thesis

2025

ABSTRACT

Hz. Ali has an important place in the formation and historical development of Islamic sects. The aim of this study is to examine Hz. Ali's personality and religiosity. Religious psychology is a branch of science that examines religious life. It tries to explain the character and personality of people by conducting studies on people who have lived religion. It is foreseen that this study is important because Hz. Ali is an exemplary figure both in his time and today with his religiosity and religious life. The fact that he grew up and lived next to Hz. Muhammad and that he took the Prophet as his role model allowed his personality to be properly shaped. Therefore, it is necessary to examine the situations that affected the formation of Hz. Ali's personality.

Hz. Ali was with Hz. Muhammad from a very young age, was the first person to believe in him, learned the holy book from him and became his scribe. Hz. Muhammad never left his side until he lost his life. He was raised with the hadith and revelation culture of the Messenger of Allah. All these characteristics gave him the opportunity to make decisions on religious issues. Hz. Ali was a very scholarly person. Hz. Ali is also known as one of the rare people with a multi-faceted personality. The fact that Hz. Muhammad distinguished Hz. Ali from the other companions and that he grew up in an environment of the holy book and the sunnah led to his personality being examined.

Key Terms: Psychology of Religion, Hz. Ali, religion, personality, piety, prophethood, caliphate

Science Code: 60701

TEŐEKKÖR

Öncelikle, tez sürecimin her aşamasında bana rehberlik eden, bilgi birikimi ve tecrübeleriyle yolumu aydınlatan değerli danışman hocam Prof. Dr. Muammer CENGİL' e teşekkür ederim. Onun yol göstericiliğı ve teşviki olmadan bu çalışma tamamlanamazdı.

Araştırmalarım sırasında ihtiyaç duyduğum kaynaklara ulaşmamda bana yardımcı olan kütüphane personeline ve bu alandaki bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan tüm akademisyenlere şükranlarımı sunuyorum.

Bu süreçte beni maddi ve manevi olarak destekleyen aileme ve sevdiklerime minnettarım. Onların sabrı, anlayışı ve duaları benim için en büyük motivasyon kaynağı oldu.

Ayrıca, Hz. Ali'nin derin dindarlığı ve eşsiz kişiliğı üzerine çalışırken, onun ilham verici hayatının tezime rehberlik ettiğini ve kişisel gelişimime de büyük katkı sağladığını belirtmek isterim.

Bu tez, emeğı geçen herkesin katkılarıyla zenginleşmiş ve şekillenmiştir. Hepinize en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ünal YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

KİŞİLİK

1.1. Kişiliğin Tanımı ve Gelişiminin Tarihçesi.....	3
1.2. Kişilik ile İlgili Kavramlar	7
1.3. Kişiliğin Gelişimini Etkileyen Faktörler.....	9

2. BÖLÜM

DİNDARLIK

2.1. Dindarlık	12
2.2. Dindarlık Tipleri	15
2.2.1. İç GÜdümlü ve Dış GÜdümlü Dindarlık.....	15
2.2.2. Bireysel/Kurumsal Dindarlık.....	16
2.3. Dindarlığın Boyutları	17
2.3.1. İnanç Boyutu.....	18
2.3.2. İbadet Boyutu.....	18
2.3.3. Tecrübe Boyutu.....	18
2.3.4. Bilgi Boyutu.....	19
2.3.5. Etki Boyutu.....	19

2.4. Kişilik ve Dindarlık.....	19
2.5. Dindarlık ve Kişisel Uyum.....	20
2.5.1. Dindarlık Ve Kendini Gerçekleştirme.....	20
2.5.2. Dindarlık ve Duygusal Kararlılık.....	22
2.5.3. Dindarlık ve Nevrotik Eğilimler.....	23
2.5.4. Dindarlık ve Psikotik Semptomlar.....	24
2.6. Din ve Kişilik.....	25

3. BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN HAYATI

3.1. Nesebi ve Ailesi	26
3.2. Doğumu ve Çocukluğu.....	27
3.3. Hz. Peygamber'in Himayesindeki Yaşamı ve Gençliği.....	28
3.4. Müslüman Oluşu.....	28
3.5. Hz. Ali'nin Hicret Etnasındaki Konumu.....	29
3.6. Hz. Fatma'yla Evlenmesi.....	30
3.7. İlk Üç Halife Dönemindeki Konumu.....	31
3.8. Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi.....	32
3.9. Hz. Ali'nin İlk Siyasi Politikaları.....	34
3.9.1. Hz. Osman'ın Katillerinin Cezalandırılması.....	35
3.9.2. Hz. Ali'nin Vali Politikası.....	36
3.10. Cemelvak'ası.....	38
3.11. Siffin Harbi.....	39
3.12. Hz. Ali'nin Şehid Edilmesi.....	41

4. BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN KİŞİLİĞİNİN ŞEKİLLENMESİNDE DİNİN ROLÜ

4.1. Kişiliği Etkileyen Faktörler.....	43
4.1.1. Fiziksel Özellikleri.....	43

4.1.2. Ailesi ve Çevresel Etkiler	43
4.1.3. Hz. Muhammed İle Geçirdiği Süreç.....	44
4.1.4. Hayatında Önem Taşıyan Hadiseler	45
4.1.5. Söz ve Davranışlarının Yansıttığı Değerler	46
4.2. Hz. Ali'nin Kişilik Özellikleri	47
4.2.1. Şefkat ve İnsani Yaklaşımlar	47
4.2.2. Doğruluk ve Güvenilirlik.....	48
4.2.3. Fedakarlık ve Özveri.....	49
4.2.4. Hitabet ve İkna Yeteneği.....	49
4.2.5. Merhamet ve Adalet Anlayışı.....	50
4.2.6. Cesaret ve Kararlılık.....	50
4.2.7. Adalet Anlayışı.....	51
4.3. Hz. Ali'nin Dindarlığı.....	53
4.3.1. İnanç ve İman Anlayışı.....	53
4.3.2. Takva Anlayışı.....	54
4.3.3. Ahlaki Değerler ve İlkeler	54
4.3.4. Tasavvufi Yönü.....	55
4.3.5. İbadet Hayatı.....	55
4.3.6. İlmi Derinlik.....	56
4.3.7. Dini İlimlere Katkıları.....	57
4.3.8. Zühd ve Dünya Hayatına Bakışı.....	61
SONUÇ/SONUÇ VE ÖNERİLER	63
KAYNAKLAR	66

GİRİŞ

Hz. Ali, İslam tarihinin erken döneminde hem siyasi hem de dini kimliğiyle öne çıkan önemli bir şahsiyettir. Hz. Ali'nin kişiliği, cesaret, adalet, ilim ve zühd gibi niteliklerle şekillenmiş; dindarlığı ise hem bireysel takvası hem de toplumsal sorumluluk anlayışı ile örnek teşkil etmiştir. Hz. Ali'nin ahlaki duruşu, Kur'an merkezli yaşamı ve Hz. Muhammed ile olan yakın ilişkisi, onu sadece bir sahabe olarak değil, aynı zamanda İslam dininin temel referans figürlerinden biri haline getirmiştir. Bu bağlamda Hz. Ali'nin kişiliği ve dindarlığı, İslam'ın temel değerleriyle kurduğu derin ilişki açısından incelenmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in damadı ve dördüncü halife olması yönüyle İslam tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Hz. Ali'nin kişiliği ve dindarlığı ele alınmıştır.

Hz. Ali oldukça küçük yaşlarından itibaren Hz. Peygamber'in terbiyesinde ve yanında büyümüştür. Orta denebilecek düzeyde kısa boylu, büyük siyah gözlü, esmer tenli, yuvarlak yüzlü, sakallı ve güler yüzlü biri olarak tanımlanmaktadır. Müslümanlar arasında cesaret ve kahramanlık timsali olmuştur. Sünnete ve Kur'an-ı Kerim'e fazlasıyla bağlıydı. Kendisi de Müslümanlara sürekli bunlara bağlı olmalarını öğütlenmiştir. Hz. Ali denildiği zaman akla ilk gelen vasıflarından biri de ilim olarak ifade edilebilmektedir. Hz. Muhammed'e vahiy katipliği yapmıştır. İnsanlara verdiği öğütleri kendisi de yaşamış biriydi. Bireyin kendi kendini eğitmesinin gerekliliği üzerine şu ifadeleri dile getirmiştir; "*Halka imam olan kişi, halka öğüt vermeden ve onları eğitmeden önce kendisini eğitmelidir. O, kendi kişiliğini, diliyle ortaya koymadan önce, amelleri ve davranışları gösterecektir. Kendisini eğiten, yetiştiren ve terbiye eden adam, halka öğüt veren ve terbiye nutukları çeken adamdan daha değerlidir*" (İbn Hacer, 1940, s.501-503). Hz. Ali aynı zamanda insan haklarına çok önem veren adalet sahibi bir kişiliğe sahiptir (Sarıçam, 2005, s.30). Güzel konuşmaları ve üstün hitabet yeteneğiyle tanınmaktaydı.

Hz. Ali'nin mücadelelerle geçen yaşamı ve hilafeti, ilmi yönü, sahâbe kapsamındaki eşsiz şahsiyeti kendisini diğer pek çok sahabeden farklı kılan hususlardır. Hz. Muhammed'in de her zaman yanında bulunan Hz. Ali, ahlâkî prensiplerini ve ilmi şahsiyetini küçük yaşlardan itibaren yanında olduğu Hz. Muhammed'den almıştır. Hz. Ali, dindarlığı ve dini yaşantısı ile hem döneminde hem de günümüzde örnek teşkil eden ve önem taşıyan birisidir.

Din Psikolojisi'nin araştırma konularından birisi de bireylerin dini yaşantısını bu yaşantı etrafında şekillenen dini kişiliğini incelemektir. Biz de bu çalışmada tarihi ve aynı zamanda dini şahsiyetlerden biri olarak Hz. Ali'nin dindarlığı ve kişiliğini çalışma konusu olarak belirledik.

Hz. Ali geçmiş dönemlerde yaşayan önemli bir şahsiyet olmasından dolayı kendisiyle alakalı bilgiler, başka insanlar tarafından aktarılmıştır ve kendisine ait davranış ve sözlerin rivayetlerle aktarılarak yazıya dökülmesiyle oluşan literatür ve dokümandan ibarettir. Bu

yüzden araştırma kapsamında belgelendirme ve literatür taraması yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Hız. Ali ile ilgili literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak Hız. Ali'nin yaşadığı olayları, kişiliğini ve dindarlığını bir bağlantı içerisinde inceleyen bir çalışma olmadığından dolayı bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kişilik konusu ele alınmıştır. Kişiliğin tanımı ve gelişiminin tarihçesi, kişilik ile ilgili kavramlar ve kişiliğin gelişimini etkileyen faktörler ele alınmıştır. İkinci bölümde dindarlık konusu ele alınmıştır. Din ve dindarlık üzerinde durularak dindarlığın tanımı, dindarlık tipleri, dindarlığın boyutları ifade edilerek kişilik ve dindarlık ile din ve kişiliğin bağlantısı konu edinilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Hız. Ali'nin hayatı ele alınmıştır. Hız. Ali'nin nesebi ve ailesi, doğumu ve çocukluğu, Hız. Muhammed'in himayesinde olan gençliği ve yaşamı, müslüman oluşu, hicretteki konumu, evliliği, ilk üç halife dönemindeki konumu, halife seçilmesi, biat edilmesi, ilk siyasi politikaları, Cemel vakası, Sıffin harbi ve şehid edilmesi konuları işlenmiştir ve literatür taraması yöntemi ile erişilen bilgiler ışığında aktarılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Hız. Ali'nin kişiliğinin şekillenmesinde dinin rolü konu edinilmiştir. Hız. Ali'nin kişiliği, kişiliğini etkileyen faktörler, söz ve davranışlarının yansıttığı değerler ve Hız. Ali'nin kişilik özellikleri açıklanmıştır. Ardından Hız. Ali'nin dindarlığı başlığı altında inanç ve iman anlayışı, takva anlayışı, ahlaki değer ve ilkeleri, maneviyatı, ibadet hayatı ve ritüelleri, ilmi derinliği, dini ilimlere katkıları ve zühd ve dünya hayatına bakışı açıklanmıştır.

1. BÖLÜM

KİŞİLİK

1.1. Kişiliğin Tanımı ve Gelişiminin Tarihçesi

Kişilik sözcüğünün kökeni tiyatro oyuncularının kullandığı maske anlamındaki Latince 'persona' kelimesine dayanmaktadır. (Katipoğlu, 2012, s. 345).Türk Dil Kurumu Sözlüğünde ise "bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ve ruhsal niteliklerin bütünü, şahsiyet" anlamına gelecek şekilde tanımlanmaktadır. Kişiliği, bireyi kendine özgü kılan ve onu diğer insanlardan ayırandüşünce, duygu, tutum, inanç, davranış özelliklerinin tamamı şeklinde ifade edebiliriz.

Kişilik ile alakalı en eski yapılan tanımlar Sümerlere ait olan Gılgamış destanında yer alan cesaretli, asi, kibirli vb. betimlemelerdir. 5. yüzyılda ise Tıbbın Babası olarak bilinen İyonyalı Hipokrat safra, kan benzeri beden sıvılarının renklerinde meydana gelen değişim bağlamında mizaç yapılarını balgamlı, iyimser, kollerik ve melankolik olmak üzere dört gruba ayırtırılmıştır. Söz konusu görüş yaklaşık olarak 12 yüzyıl boyunca kabul edilerek 17. yüzyıla dek var olmaya devam etmiştir. Söz konusu yaklaşım doğuştan beri kişiliğin getirilen bileşeni olarak mizacın, beden kimyasıyla bağlantısına değinmesi açısından önem taşımaktadır (Farmer vd., 2002, s. 184).

Hipokrat'tan yaklaşık 300 yıl sonra yaşayan Yunanlı hekim Galen, onun öğretilerini temel alarak yeni bir fikir ileri sürmüştür. Galen'in ifade ettiği üzere birçok özelliğimiz doğuştan gelmektedir. Söz konusu özellikleri belirlemede olan faktörler vücudumuzda olan 4 sıvının oranı olarak ifade edilebilmektedir (Galen, 1973, s. 35).

Galen, vücut sıvılarının mizacı etkilediğini belirterek kişinin doğuştan getirmekte olduğu özelliklere aklı ile hükmedebileceğini savunmaktadır. Örnek olarak insanın doğuştan fazla konuşmaya yatkın olduğu fakat bu yönünü zaman içerisinde koşullara uyumlu ve daha istenilir bir duruma getirebileceği ifade edilmektedir. İnsan aklı ile belirli miktarda mizaç özelliklerine hükmetmek mümkün olsa da mizaca etki eden sıvıların oranları değişim göstermedikçe mizaç değişmeyecektir. Galen tarafından ortaya atılan görüşler, kişiliğin kalıtsal yönünü meydana getiren mizacın doğuştan olmasını ve önemli oranda değişmezliğini ileri sürmektedir. Bununla beraber insanın söz konusu özelliklere tamamıyla tutsak olmadığını ifade etmesi bakımından önemlidir (Özturan, 2020, s. 233).

19. yüzyılda ise kişiliğin bir bozukluk şeklinde görülebilecek olduğu türlü çevreler tarafından tartışma konusu olmuştur. Söz konusu bozukluğun meydana gelmesinde yapı, karakter, duygulardaki sapma ve benzeri özelliklerin etkin olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda kişiliğin tanımlanması gayretleriyle beraber kişilik bozukluğuna dair çalışmalar da zaman içerisinde konu alanına dönüşmüştür (Lorange vd., 1997, s. 212).

20. yüzyıl içerisinde Kretschmer; uzun, kısa, zayıf, kaslı benzeri beden formlarının kişiliğe yansımakta olduğu varsayımından hareketle kişilik vücut tiplerini bu bağlamda gruplandırmıştır (Kretschmer, 1949, s. 274). Ardından Kretschmer'in gruplandırmasından hareketle 1954 yılında Sheldon, mezomorf (kaslı, sporcu benzeri), endomorf (neşeli, tombul benzeri), ektomorf (çekingen benzeri) olmak üzere üç farklı kişilik tipini ortaya atmıştır. Bedenin formları bağlamında kişilik özelliklerini gruplandıran söz konusu görüşler oldukça somut niteliklere dayanmaktadır. Bu bağlamda kişilik özellikleri ve vücut tipi arasında bir bağlantının bulunup bulunmadığı pek çok araştırmacı tarafından incelenmiş fakat herhangi bir bağlantı belirlenmemiştir. Araştırmalar ile desteklenmemekte olan tip kuramı ise geçerliliğini kaybetmiştir ve günümüz koşullarında söz konusu yaklaşım neredeyse hiç kullanılmamaktadır (Cüceloğlu, 2010, s. 326).

Günümüzde ise bedende yer alan türlü hormonların insanda bulunma düzeyinin kişilik ve bu bağlamda davranışa etki ettiği ifade edilmektedir. Örnek olarak saldırganlık ile testosteron hormonunun bağlantısını araştırmakta olan çalışmalardan bazıları tükürükte ya da plazmada ölçülmekte olan serbest testosteron seviyesiyle saldırganlığın arasında oldukça pozitif yönlü olan bir ilişki saptamışlardır (Virkkunen vd., 1994, s. 24).

Günümüzde ortaya konan yaklaşımlara göre kişilik bir bireyin tüm yetenek, ilgi, tutum, dış görünüş, davranış, çevreye uyum ve konuşma tarzı şeklini kapsamaktadır. Kişilik, insanın dış çevreyle ve iç dünyasıyla kurmuş olduğu, insanı diğer insanlardan ayırtan, tutarlı, farklı, yapılmış olan bir ilişki şeklidir (Cüceloğlu, 1993, s.25).

İnsanların düşünce, duygu, davranış ve tutum benzeri psikolojik tepkileriyle yalnızca yaşanılmakta olan an, sosyal ortam ya da içerisinde olunulan fizyolojik durumla açıklanamamakta olan farklılıklarını saptayan tutarlılık ve devamlılık arz eden eğilimler ve nitelikler şeklinde de kişiliği açıklayabiliriz (Taymur ve Türkçapar, 2012, s. 156).

Söz konusu tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi psikoloji literatürü kapsamında kişilik kavramının kapsamı fazlasıyla geniştir. Günümüze dek ortaya atılmış olan her kişilik kuramı kapsamında birbirinden farklı kişilik tanımları yapılmıştır (Şentepe ve Güven, 2015, s. 28). Bu yüzden psikoloji kuramcıları tarafından hemfikir olunan bir kişilik kavramı yoktur (Burger, 2006, s. 485). Fakat kişiliğin yapılan pek çok tanımında ortak olan birtakım noktalar bulunmaktadır. Söz konusu bu hususlar kişiliğintutarlı olan davranış kalıplarından oluştuğu, ayırıştırıcı olduğu, çevre etkisi ve kalıtsal eğitimler ile biçimlendiği ve bireysel olduğudur. Allport tarafından kişilik kavramının neredeyse birbirinden farklı elli anlamının var olduğu ifade edilmektedir. Allport kişilik kavramını "*bireylerin çevresine özel uyumunu belirleyen psiko-fizyolojik sistemlerin dinamik bir bütünü*" şeklinde tanımlamaktadır (Forsyth, 2017, s. 248).

Kişilik konusunu inceleyen psikologlar kullanılan tekniklere göre de birbirinden farklı yorumlar ve açıklamalar yapmıştır. Söz konusu yorum ve açıklamaları şu şekilde ifade edebiliriz:

Kişilik tüm bedensel olan özelliklerin, eğilimler ve dürtüyle sosyal yaşamda edinilen tecrübe ve deneyimlerin tamamıdır. Kişilik aynı zamanda bireyin gelişme evrelerinde yaşanan ilişkilerin tamamıdır. Söz konusu bütünlük kapsamında davranış ve tutuma yansımakta olan özellikler bulunmaktadır. Kişilik bir bireyin çevresine adapte olması ve uyum sağlamasıyla yapılan tutum ve davranışların tamamıdır. Aynı zamanda bireysel farklılıklara dayanmakta olan düşünce, duygu, beceri, tutum, alışkanlık ve yeteneklerin meydana getirdiği işlevsel olan bir bütün olarak ifade edilebilmektedir (Ceylan, 2019, s.56).

Kişiliğin meydana gelmesinde çevre ve kalıtım etmenlerinden hangisinin baskın olduğu psikoloji alanında devamlı tartışılan bir konudur. Söz konusu iki etmeden birinin kabul edilerek bir diğersinin göz ardı edilmesi mümkün değildir. Bu açıdan insanın kişiliğinin meydana gelmesinde ve gelişim göstermesinde doğuştan getirdiği kalıtsal özellikleri ve hayatı boyunca kültür, çevre, eğitim ve din vb. etmenlerin ilişkisi ile meydana gelen çevresel etmenler birlikte etkilidir(Ceylan, 2019, s. 65).

Günlük yaşamda kişilik, mizaç ve karakter kavramları birbirlerinin yerine fazlasıyla kullanılmaktadır ve çoğunlukla birbirleri ile karıştırılmaktadır. Fakat söz konusu kavramlar birbirlerinden oldukça farklıdır. Kişilik söz konusu iki etmeni ve bu etmenleri oluşturan unsurların etkileşim kurması neticesinde meydana gelen bir çatı yapıyı ifade etmektedir. (Şirin, 2019, s. 207).

Kişiliğin anlaşılabilir olması açısından onun devamlı gelişebilir ve olgunlaşabilir olduğunu ifade eden dinamik yapısını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Kişilik ile ilgili yapılan tanımlar yaklaşımlar bağlamında birbirinden farklılaşabilmektedir. Bu yaklaşımların birbirlerinden bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi mümkün değildir. Bireyin anlaşılması amacıyla ortaya konan yaklaşımların bazıları davranışı, bazıları bilinçaltını, bazıları ise bilişsel işleyişi veya insanın içerisindeki potansiyel iyiliği vurgulamaktadır.

Kişiliğin aynı zamanda bir terim şeklinde eski çağlar içerisinde tiyatro oyuncularından takılan maskeler anlamına geldiği ifade edilmişti. Oyuncunun takmakta olduğu maske benzeri persona da görünüşte yapmacılığa ve bireyin maskesinin altında bulunan ayrıştırıcı bazı özelliklere işaret etmektedir. Zaman içerisinde persona kavramı, yanılsama ve yapmacılık çağrışımlarını kaybederek dolayısıyla maskeden sıyrılarak, bireyin seçilebilen, gözlemlenebilen özelliklerine karşılık olmuştur. Bununla birlikte bu kavram, yüzeysel olan gerçekliğin ötesinde, insanın nadiren meydana gelen gizli/örtük bazı özelliklerini de vurgulamaktadır. Persona kavramının dışsal yanılsamadan yüzeysel gerçekliğe, buradan da örtülü olan içsel özelliklere yönelik yolculuğunun son durağında onu temelleri oldukça derine

dayanan psikolojik özelliklerin karışık bir örüntüsü durumuna getirmiştir (Millon vd.2019, s. 421).

Kişiliğin kavramı özünde ilham almakta olduğu kuramlar ile değişim gösterebilmektedir. Fakat genel bağlamıyla kişilik *“bir kişinin fiziksel ve sosyal ortamıyla etkileşme biçimini tanımlayan düşünce, duygu ve davranışın ayırt edici ve karakteristik örüntüleri”* (Smith vd., 2003, s. 725) şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu tanımda yer alan ayırıştırıcı özellik, insanı diğer insanlardan farklılaştıran özellikler anlamına gelmektedir. Karakteristik örüntü olgusu ise Cüceloğlu tarafından kişiliğin tanımının yapılmasında kullanıma alınan *“tutarlı ve yapılaşmış ilişki biçimi”* kavramları ile örtüşmektedir. Bu bağlamda tutarlılık, zamanla kişinin benzer olan olaylara yönelik benzer tepkilerde bulunması biçiminde algılanabilmektedir. Yapılaşmış kavramı ise kişiliğin birbiri ile bağlantılı pek çok sayıda birimlerinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Kişiliğin aktarılan tanımında öne çıkmakta olan hususlardan bir diğeri ise insanın dış ve iç çevresi ile etkileşim içerisinde bulunmasıdır. Etkileşme kavramından anlaşılacağı üzere insanın kişiliği dış ve iç çevresi ile kurmuş olduğu ilişkinin tarzına, bu biçimde kişiliğine etki etmektedir.

Gelişim psikolojisi kitapları kapsamında insan gelişiminin zihinsel, fiziksel, psikososyal ve duygusal şeklinde dört farklı temel gelişim alanının olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda fiziksel gelişim haricindekilerin yaşam boyu devam ettiğine vurgu yapılmaktadır (Onur, 1991, s. 25; Erikson, 2014, s. 236; Santrock, 2015, s. 592; Myersve Dewall, 2016, s. 732; Ergin, 2017, s. 241). Bu temel alanlar incelemeye alındığında cinsiyet, dil, din, kişilik gelişimi ve ahlak gelişimi benzeri farklı alt dallara ayrıştığı görülmektedir. Fakat yaşam boyu gelişim üzerinde durulduğunda kişilik gelişimi probleminin oldukça baskın olduğu ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla yaşam boyu gelişim olarak ifade edilen durum, genellikle bir kişilik gelişim sürecidir. Bu bağlamda sağlıklı olan bir kişilik gelişimi olmaması durumunda farklı alanlarında oldukça olumsuz bir şekilde etkilenebileceği düşünülmektedir.

Allport(1937) 'a göre kişilik, devamlı bir oluş sürecindedir ve gelişim gösteren psikolojik süreçlerle alakalıdır. Bu bağlamda birey yaşam boyu aynı seviyede bir olgunlukta olmayacağı gibi yalnızca bir kişilik özelliğini deneyimlemesi de mümkün değildir. Kişiliğin devamlı bir oluş sürecinde olması şu şekilde açıklanabilir; insan kişiliğini oluşturmak amacıyla kendisine uygun olan yaşam şeklini meydana getirmek istemektedir. Proprium kavramı ile karşılık bulmakta olan bu uygun yaşam tarzını meydana getirme, kişilik kapsamında çatışma ve gerilimlere sebep olmakta ve beraberinde yeni arayışları getirmekte, bu bağlamda mücadele kabiliyetini ayakta tutmaya yardımcı olmaktadır.

Jung (2015) tarafından da çocukluktan itibaren kişiliğin hayat boyu kademelerle gelişim gösteren bir olgu olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra insanlığın temel hedef ve en önemli arzusunun yaşam bütünlüğünü dolayısıyla kişiliği geliştirmek olduğu düşünülmektedir. Bu hususta tembel olarak ifade edilen insanoğluna motivasyon sağlayacak olan güç, gerekliliklerle birlikte dışsal ve içsel çatışmalar olarak ifade edilmektedir.

1.2. Kişilik ile İlgili Kavramlar

Gündelik konuşmalarda kişilik kelimesinin yerine huy, mizaç, benlik, karakter benzeri kavramlar eş anlamlı bir şekilde kullanılmaktadır. Bu kavramları şunlardır;

Karakter: Kişilikle eş anlamlı bir şekilde kullanılan kavramlardan biri olan karakter aynı zamanda “*kişiye özgü davranışların bütünü olup, insanın bedensel, duygusal ve zihinsel etkinliğine (faaliyet) çevrenin verdiği değerdir*” (Köknel, 2005, s.21). Bu bağlamda bireyin karakteri bireysel özellikleri ile bir arada yaşamakta olduğu çevrenin değerlerinden meydana gelmektedir. Kişinin karakterli olması hususunda en önemli faktör, toplumsal ve ahlaki kurallardır. Söz konusu kurallar bağlamında davranışlar sergileyenler karakterli olarak değerlendirilmekte iken davranmayanlar ise karakterlessiz olarak adlandırılmaktadır. Çoğunlukla toplum içerisinde karakter denildiği zaman güzel, iyi, doğru ve olumlu davranışlar akla gelmektedir. Bu yüzden ahlaklı, güzel huylu, sözünü tutan bireyler karakterli iken ahlaksız, huysuz ve yalancı bireyler ise karakterlessiz olarak adlandırılmaktadır. Fakat yanlış ve doğru, çirkin ve güzel, kötü ve iyi kavramları ise göreceli olmaktadır. Bu bağlamda karakterlessiz veya karakterli olmak ise göreceli olmaktadır. Gruba, zamana ülkeye ve topluma göre farklılaşmaktadır (Köknel, 2005, s.21).

Karakterin meydana gelmesinde iki farklı evre söz konusudur. İlk basamakta; toplum içerisinde iyi olarak değerlendirilen davranışın neticesinde görülmekte olan takdir edilme, ödüllendirme, beğenilme bireyleri harekete geçirmektedir. İkinci olarak ise bireylerin karşı karşıya kaldıkları bir durum söz konusu olduğunda karakterlerinden ödün vermemeleri belirtilmektedir. Söz konusu aşamada maddi çıkarlardan ziyade ahlaki ideal önde gelmektedir. Çocukluk döneminde iken karakter gelişiminin başlamasında ödül, beğenilme ve ceza oldukça önem taşımaktadır. Ardından karakter ve ahlak değerlerini ve ideallerini benimsenmeye çalışılmaktadır. Bu açıdan ikinci karakter basamağının temelini ilk karakter basamağı meydana getirmektedir. İnsanlardan bazıları ilk karakter basamağının aşamasında kalabilmektedirler. Söz konusu durum da insanların karakteristik olan davranışları ödül, beğenilme ve ceza temelli olmaktadır (Güney, 2018, s.194-195).

Mizaç: Kişilikle eş anlamlı olarak kullanılan kavramlardan bir diğeri olan mizaç ise gündelik yaşamda bireye ait sınırlı ve kısıtlı olan duygusal durumların nicelik ve nitelik olarak değişim göstermesini belirtmektedir. Mizacın oluşumunda kalıtsal olarak edinilen sinir sisteminin özelliği ile iç salgı bezlerinin faaliyetietkilidir. Bazı mizaç özellikleri neşelenmek, hemen sinirlenmek, soğukkanlılık ise bazı mizaç özellikleri olarak ifade edilebilmektedir (Güney, 2018, s.196-197).

Milattan önce 4. yüzyıldaHipokrat'ta mizaç üzerinde beden kimyasının fazlasıyla etkili olduğu ifade edilmiştir. Vücutta en çok bulunan sıvı bağlamında insanları mizac bağlamında dört gruba ayırmıştır (Baymur, 2017, s. 54). Bunlar;

Hafif Kanlı: Bu mizaca sahip olan insanlar canlı ve neşelidirler. Aynı zamanda ilgilendikleri alanlar kolayca değişebilmektedir. Bu kişilerin vücudunda kan egemen olmaktadır.

Ağırkanlı: Bu mizaca sahip bireyler uyumayı ve dinlenmeyi sevmektedirler. Hareketleri ise oldukça yavaş olmaktadır. Bu bireylerin bedenlerinde hâkim olan sıvı ise balgamdır.

Sevdalı (Melankolik): Bu mizaca sahip kişiler fazlasıyla yoğun düşüncelere sahiptirler. Aynı zamanda atak ve duygusaldırlar. Bu bireylerin vücutlarında ise kara safra sıvısı fazlasıyla ağırdır.

Asabi: Bu mizaca sahip bireyler sert ve ateşlidirler. Oldukça hızlı bir şekilde öfkelenmektedirler. Bu bireylerin vücudunda ise sarı safra egemen olmaktadır.

Bu şekilde farklı olan mizaçların ise belirli sıvıların oran açısından bireyde çok olmasıyla meydana geldiği düşünülmektedir. Günümüzdebu tasnifin bilimsel açıdan bir gerçekliği söz konusu olmamakla birlikte salgı bezleri üzerinden salgılanmakta olan hormonların mizaçta önemli oranda etkili olduğu kabul edilmektedir (Baymur, 2017, s. 59).

Bireylerde olan salgı bezlerinin etkinliklerinde ve büyüklüklerindeki farklılıktan dolayı birbirinden farklı duygusal özellikler meydana gelmektedir. Sonuç olarak bilimsel açıdan huzursuzluk, depresyon, neşeli olma, duygulanma benzeri durumlarda ise hormonların etkisinin bulunduğu kanıtlanmıştır (Güney, 2018, s. 196-197).

Yetenek: İnsanın bazı ilişkileri algılaması, çözümlemesi, analiz etmesi ve sonuçlandırması benzeri zihinsel özelliklerle birtakım fenomenleri gerçekleştirebilecek olduğu bedensel niteliklerin tamamı yetenek olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan yeteneklerin zihinsel ve bedensel şekilde ikiye ayrılması mümkündür. Koşmak, yürümek, görmek, işitmek, renk ve ses tonlarının ayrıştırılması benzeri özellikler bedensel olan yeteneklerdir. Bu özellikler doğuştan getirilmektedir ve zaman içerisinde gelişmektedir. Zihinsel olarak yetenek ise teknik kavrayış, sayısal merak, soyut düşünme, hafıza kabiliyeti, ilişki kurma, kıyaslama benzeri yetenekleri de kapsamına almaktadır. Bu kavramların içerisinde doğuştan gelmekte olanlar bulunduğu gibi cinsiyet, yaş ve birtakım bireysel nitelikler bağlamında geliştirilenler de yer almaktadır (Güney, 2018, s. 197).

Yetenekler genellikle kişiden ayrı düşünülmektedir ancak özünde kişiliğin parçalarından biridir. Örnek olarak zeki olma aynı zamanda bir kişilik özelliğidir. Yetenek yalnızca kişiliğin bir parçası değildir bununla beraber kişiliğin biçimlenmesinde oldukça önem taşıyan bir faktördür. Üstün zekâsı olan kişinin çatışmaya karşı durumlara mükemmel ve hızlı adapte olması da bu duruma örnektir. Bununla birlikte yetenekler kişinin tanınması bakımından kişiliğe etki etmektedir. İnsan yetenekli ya da zeki olmamasından dolayı etrafı tarafınca dikkate alınmakta ve takdir edilmektedir. Söz konusu durum bireylerde saygınlık ve özgüven kazandıran yeterliliklerin geliştirilmesini sağlamaktadır. Bu açıdan yetenekler sayesinde güdülenmenin gerçekleştiği de ifade edilebilmektedir (Morgan, 2011, s. 294).

Benlik: Kişilikle yakından bağlantılı olan kavramlardan biri de benliktir. Bu kavram “*bir kimsenin çeşitli kişilik özelliklerinin kendinde bulunuş derecesi hakkındaki değerlendirmelerinin bütünü*” (Meyvacioğlu, 1983, s. 1) şeklinde tanımlanabilir. Benlik insanın kişiliğiyle ilgili kanaatlerini ve kendisiyle ilgili yargı biçimini de belirtmektedir. Benlik, “*ne yapabilirim?*”, “*ben neyim?*”, “*hangi değer yargılarına sahibim?*” gibi sorulara verilen cevaplardır. Bu yüzden benliği tanımakta olan kişinin kendini tanıması da daha kolay bir hale gelmektedir (Şimşek vd., 2019, s. 101).

Kişilik ve benlik birbirlerine fazlasıyla yakın olmakla birlikte benlik kapsamında kişilikten farklı özelliklerde yer almaktadır. İnsan, karakter ve mizaç benzeri özelliklerinin tamamı ya da bazıları ile ilgili bilgisiz olabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle kişiliğinin başka insanlar tarafından değerlendirilmekte olan yönlerini ve dışardan görüneni bilememektedir. Bu yüzden kişilik kadar benlik de açıklamasının yapılması güç olan bir kavramdır. Benliğin algılanması amacıyla kişinin kendisine sormuş olduğu sorulara samimi bir şekilde cevap vermesi önemlidir (Köknel, 2005, s. 80).

1.3. Kişiliğin Gelişimini Etkileyen Faktörler

İnsanların kendilerine özgü olan niteliklerini yansıtmakta olan kişiliğin meydana gelmesinde birçok etmen etkili olmaktadır. Kişiliği etkileyen etmenler şu şekilde ifade edilmektedir:

Kalıtım: Kalıtsal etmenler, kişiliğin meydana gelmesinde oldukça önemli bir role sahiptir. Kalıtsal özelliklerin aktarılması babaya ait olan spermilerin annenin yumurtasıyla döllenme sürecinde başlamaktadır. Babadan ve anneden gelmekte olan kromozomların birleşmesiyle zigot meydana gelmektedir. Ebeveynlerden gelmekte olan söz konusu kromozomlar fetüsün büyümesi ve sahip olacağı biyolojik özelliklerin saptanmasına etki etmektedir (Tutar, 2018, s.297).

İnsanın göz, saç, ten rengi benzeri fiziksel özellikleri, sinir-sindirim özellikleri, cinsiyeti, çevreden alınan uyaranlara karşı tepkileri, öğrenme şekilleri, güçlülere dayanma biçimleri kalıtsal bir şekilde belirlenmektedir. Söz konusu özelliklerden dolayı bireyler birbirinden farklı kişilik özelliklerini barındırmaktadırlar (Güney, 2018, s.198).

Aile: Kişiliğin meydana gelmesini etkileyen en önemli etmenlerden biri ailedir. Aile bireylerin ilk defa karşılaştığı sosyal topluluk olduğundan dolayı bireyin sosyal değerleri öğrenmiş olduğu ilk yerdir. Bu bağlamda anne ve baba sosyalleşmenin ilk temsili olarak ifade edilebilmektedir. Çocuklar sosyal olan değerleri ve birtakım davranış kalıplarını anne ve babayı taklit etme ile öğrenmektedirler. Örnek olarak çocuk aile içerisinde kişilik özelliklerini, ahlaki ve kültürel standartları taklit etme aracılığıyla öğrenmektedir (Zel, 2011, s. 14).

Bireyin ilk öğretmeni çoğunlukla anne ve babadır. Çocuğun ise anne ve babası istenmemekte olan davranışa ceza vererek istenmekte olan davranışı ise pekiştirerek birtakım değerlerin ve amaçların, alışkanlıkların belirlenmesinde yol gösterici olmaktadır. Çocuklar cinsiyet

bağlamında davranış ve ilgi geliştirmeyi ise aile ortamında öğrenmektedirler. Erkek çocuklarsaldırgan ve sert oyunlar oynadığında, duygusal davranışlar sergilemediğinde, mekanik konular ile ilgilenildiğinde anne ve babalar ödül vermektedir. Kızlar ise yumuşak başlı ve itaatkâr oldukları zaman ödül almaktadırlar. Anne ve babalar söz konusu eğitimi fark etmeksizin ya da bilerek verebilmektedirler (Morgan, 2011, s. 200).

Aile içerisindeki ilişki biçimi de kişiliğin meydana gelmesinde etkilidir. Anne ve babaların arasında bulunan ilişki karşılıklı bir şekilde saygı ve sevgiye dayanmakta ise çocuklarda saygı ve sevgi çerçevesinde davranışlarını geliştirmektedir. Gerçekleştirilen araştırmalar kapsamında anne ve babası otoriter olarak ifade edilen bireylerin sosyal yaşamlarında sert oldukları ifade edilmiştir. Anne ve baba tarafından çocuğun isteklerinin tamamının gerçekleştirilmesi durumunda kişilik beklenen seviyede gelişmeyebilmektedir. Söz konusu şekilde yetişmekte olan çocuklar güç durumlar ile karşı karşıya kaldıklarında baş edememektedirler. Bu bireylerin özgüvenleri de oldukça düşüktür (Güney, 2018, s. 191).

Kültür/Çevre: Kişilik sadece kalıtsal olan unsurlar tarafınca belirlenmemektedir. Aynı zamanda çevresel faktörler de etkili olmaktadır. İnsan belirli kalıtsal özellikleriyle doğmaktadır. Söz konusu özellikler kültürel ve sosyal çevreyle etkileşim içerisinde oldukça kişilik de gelişmektedir (Köknel, 2005, s.19).

Giyinme, yemek ve yetiştirilme şekli kültürün işlevleri arasında yer almaktadır. Söz konusu işlevler kültürel sistem ile gelişim göstermektedir. İnsanlar söz konusu işlevlerle yeni olan tutumları öğrenerek kişiliklerini oluşturmaktadırlar (Güney, 2018, s.190).

Kişiliğin meydana gelmesinde kültürel çevreden etkilenme durumu özünde bir öğrenme süreci olarak ifade edilebilmektedir. Kişi toplumsal yaşamda devamlı diğerleri ile temas kurmaktadır. Söz konusu etkileşimin neticesinde kültüre dair birçok özelliği öğrenmektedir ve söz konusu özellikler bağlamında kendisine davranış biçimleri geliştirmektedir. Toplumlardan her biri, yeni kuşakları sahip oldukları gelenek ve görenekler bağlamında büyütülmektedir. Farklı bir ifadeyle kültür toplumsal hayata hazır duruma getirilme sürecinde çocuğa öğretilecek olanların neler olduğunu belirlemektedir (Güney, 2018, s.190).

Sosyal Yapı ve Sosyal Sınıf: Bireylerin içerisinde yetişmekte olduğu sosyal yapı ile ait oldukları sosyal gruplar kişiliklerine etki etmektedir. Toplumun sahip olduğu kültürel yapı türlü alt kültürlerden meydana gelmektedir. Söz konusu alt kültürler üzerinden de sosyal yapı oluşmaktadır. Kişiliğin meydana gelmesinde ise sosyal yapının etkisi bulunmaktadır. Sosyal sınıfın belirleyicisi olan unsurlar, hususi davranış şekillerini meydana getirmektedir. Birbirinden farklı olan kişiliklerin meydana gelmesinde budavranış şekilleri rol oynamaktadır (Tutar, 2018, s. 284).

Bireyin içerisinde bulunduğu sosyal sınıf kişiliğinin özelliklerine işlemektedir. Örnek olarak sosyoekonomik açıdan iyi olan bir sınıfta yetişmiş olan kişi büyük ihtimalle sosyal statü ve

gelir açısından da daha yüksek konumda bir mesleğe sahip olacaktır. Bu bağlamda davranışlar sergileyecektir. Alt grupta bulunan kişi ise kendi statüsüne dair bir konumda yaşamını devam ettirecektir. Örnek olarak gelir açısından dar olan bir ailede yetişmiş olan birey imkansızlıklar içerisinde ancak varlıklı olan bir ailenin çocuğu kendini daha çok geliştirme imkanına sahiptir (Eroğlu, 2017, s. 269).

İnsan yaşamı süresince birçok sosyal grupta yer alabilmektedir. Bunu belirleyen en önemli etmen ise sosyal sınıftır. Bu durumun sebebi bireyin mesleklerini, eşlerini, arkadaşlarını ait olduğu sosyal sınıfa göre tercih etmesidir. Söz konusu etmenler kişinin kişiliğinin değişim göstermesine ve meydana gelmesine etki etmektedir (Güney, 2018, s. 191).

Coğrafi ve Fiziki Özellikler: Fiziki ve coğrafi etmenlerle sosyokültürel etmenler etkileşimkurarak insanın insanın kişiliğine ve davranışlarına etki etmektedir. İbn Haldun öncelikli olmakla birlikte birçok beşerî coğrafyacı, coğrafi ve fiziki bölgelerin her birinin olanakları bağlamında kendisine özgü insan tipini meydana getirdiğini ifade etmişlerdir. Örnek olarak Karadeniz'in kendisine has kişilik yapısı ya da insan tipi coğrafi ve fiziki etmenlerin kişiliğe olan etkisinden oluşmaktadır. Fiziki ve coğrafi çevrenin, doğrudan ve dolaylı olarak etkileri söz konusudur. Kişiliğın üzerinde etkisi bulunan antropolojik yapı ile kültür coğrafya unsuruyla biçimlenmektedir. Kıyı alanlarında yaşamakta olanlar ile dağlık alanlarda yaşamlarını sürdüren bireyler birbirinden farklı kişilik özelliklerine sahip olabilmektedir. Bu durum coğrafi etmenler bağlamında değişiklik gösterebilmektedir (Tutar, 2018, s.124)

2. BÖLÜM

DİNDARLIK

2.1. Dindarlık

Dinin tarihinin insanlık tarihi kadar eskidir. Kutsal yazınlar ve dinler tarihi incelendiğinde ilk insan ile dinin yaşamımıza dahil olduğu görülmektedir. Din insanın yaşamını bireysel ve toplumsal boyutuyla biçimlendirmektedir (Mehmedoğlu, 2013, s. 32).

Medeniyetler direkt olarak dini ritüel ve törenlerle ya da dolaylı olarak dinle temas etmişlerdir ve her medeniyetin din algısı birbirinden farklıdır. Din geçmişteki gibi günümüzde de insan yaşamındaki önemini korumayı sürdürmektedir. Dinin olmadığı bir toplum düşünülemez ve öyle görülüyor ki insan var olduğu sürece insan yaşamında din hüküm sürecektir (Holm, 2001, s. 73-77).

Din olgusu insanların üzerine düşünmekte ve anlam atfetmeye çalışmakta olduğu bir kavramdır. İnsanla aşkın ve gücün arasındaki bağlantıyı kapsamaya ve doğaüstü alana yönelmesinden dolayı dinin algılanması ve tanımının yapılması daha güç bir hale gelmiştir. Bununla birlikte dinin çok boyutlu olması, türlü toplulukların inanç şekilleri bağlamında dini tanımlamaya çalışması, dinin kapsayıcı olan bir tanımının yapılmasını güçleştirmektedir. Bu bağlamda birçok kültüre, topluma, zamana, medeniyete sirayet eden din olgusu ile ilgili sosyal bilimler birbirinden farklı tanım önermelerinde bulunmuşlardır (Mehmedoğlu, 2013, s. 32).

Dini incelemeye alan bilimlerin her biri dini kendi perspektiflerinden değerlendirmiş ve bu bağlamda tanımlamışlardır. Böylelikle tanımların bazılarında dinin ontolojik temelleri üzerinde durulurken bazılarında sosyolojik bazılarında ise psikolojik yönü üzerinde durulmuştur. (Yaparel, 1987, s. 405-415).

Din sözcüğünün terminolojik açıdan kökeni değerlendirildiğinde üç farklı temelde özetlenmesi mümkündür. Dilcilerden bazıları din sözcüğünün Arapça'dan gelmekte olduğunu ve örf/adet anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Dil bilimcilerden bazıları ise İbrani ve Arami dillerden geldiğini ve hüküm anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. Üçüncü grupta bulunan dil bilimciler ise Orta İran'a ait bir kelime olduğu ve günümüz koşullarındaki din manasında kullanıldığını ifade etmektedir (Aydın, 2004, s. 11).

Batı dillerinde ise "*religion*" sözcüğüyle ifade edilmektedir ve bu kelimenin Latince'de yer alan "*religare*" ile "*religere*" biçimindeki iki sözcükten türemiş olduğu belirtilmektedir. Religion sözcüğünün "*bir şeyi tekrar etmek*" anlamı vardır. Dolayısıyla Din kelimesi Allah'a duyulan sonsuz bağlılık, ibadetleri tekrar etmek ve törenlere katılmak anlamlarına gelmektedir (Karacoşkun, 2012, s. 45).

Modern psikolojiyle beraber psikologlar; dini, psikolojik olan bir bakış açısı ile anlamlandırmak ve tanımlamak istemişlerdir. İnsan yaşamı açısından önem taşıyan

unsurlardan biri olan dinin anlamından çok yararlarına yönelmişlerdir. Sigmund Freud, William James, Viktor Frankl, Carl Gustav Jung, Abraham Maslow gibi psikologlar din tanımları değerlendirildiğinde dinin ilahi olan bir taraftan ziyade insan yaşamındaki yerine dair tanımlamalar yapmışlardır (Karlı, 2012, s. 63).

William James tarafından din tanımlanırken hisler ve davranışlar üzerinde durulmuştur. James'e göre din, bireysel olan bir tecrübe şeklinde değerlendirilmiştir ve dinsel tecrübenin varlığı aynı zamanda ilahi olan bir varlığın işaretidir. İşlevselci yaklaşım ise dinin insana olan yararını temel almaktadır (James, 2017, s. 512).

Freud'a göre din, insanın çocukluk yaşları itibariyle görülmekte olan dinamik bir süreç olarak ifade edilmektedir. Freud tarafından doğüstü olan ilahi güçlerin bulunduğu dair bir delilin açığa çıkarılamayacağı savunulmaktadır. Dini insanların baş edemedikleri durumlarda çaresizliklerini gidermek amacıyla bir çıkış olarak değerlendirmektedir (Tarhan, 2013, s. 85-86). Freud'a göre din bir nevrozdur. Bireyler açısından hastalıklı bir durumdur ve söz konusu durumdan sıyrılmalarının gerekli olduğunu belirtmektedir. Dini bazı zamanlarda nevroz, bazı zamanlarda çocukluk arzularının doyurulması şeklinde değerlendirmiştir (Köse, 2000, s. 129).

Jung ise insanın yaşamında kendisini adayacak olduğu bir hedefinin bulunması gerektiğini savunmuştur ve bu hedef olarak dini önermiştir. Jung'insanın ruhunun din için var olduğunu ve insanın ruhunun dinden ayrılamayan bir parça olduğunu belirtmiştir. Freud dini bir nevroz olarak görürken Jung dini inancın nevrozların tedavisinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Jung insanın ruhunun gereksinim duyduğu dinin, tedavi amacıyla kullanıma alınmasına rağmen dinin özünde bir mitoloji olduğu görüşünü savunmaktadır (Jeeves, 2010).

Dindarlık ve din kavramının birçok defa aynı şeyi belirtmek amacıyla birbirinin yerine kullanılmakta olduğu görülmektedir. Dinin kavramsallaştırılması hususunda meydana gelen sorunlar dindarlığın kavramsallaştırılmasında da söz konusu olmaktadır. İnsanın hayatını tümüyle kapsamakta olan dindarlık olgusunun tanımlanması fazlasıyla önemlidir. Ancak bu hususta bireyin dini algılama şekline, bakış açısına, ilgi alanına, konuyu nereden değerlendirdiğine göre türlü tanımlar ortaya atılmıştır (Köse, 2000, s. 129).

Din ve dindarlık kavramlarının birbirlerinden ayrılması gerekmektedir. Din soyut ve teorik olan tarafa yönelmekte iken dindarlık dinin yaşama yansıyan, davranış haline gelen somut tarafını belirtmektedir. Din kendisine inanmakta olana belli kurallar koymaktadır ve yaşam tarzları sunmaktadır. Bu bağlamda yaşamını idame ettirmesi beklenmektedir. Bireyin dinin kurallarını ve öğretilerini benimsemesi, çizdiği çerçeve bağlamında yaşamını yönlendirmesi hususunda dindarlık önemli olmaktadır. Dindarlık din ile ilgili his, düşünce ve davranışların bütünüdür. Din ise doğüstü olan bir varlıkla kurulan iletişim bağlamında insan hayatının bütünüdür. Dindarlık insanın kişiliğinin tamamıyla günlük hayatında görülmekte olan dini yaşama şeklidir (Baynal, 2015, s. 216).

Din öznel olan bir gerçeklik olarak ifade edilmekteyken dindarlık ise dinin nesnel olan boyutuyla insanın öznel boyutunun birleşmesiyle meydana gelmektedir. Bununla birlikte dindarlığın biçimlenmesinde kültür önem taşıyan bir role sahiptir. Bu sayede söz konusu üç etmenin birbirleriyle olan etkileşimi ile dindarlık gelişim göstermektedir (Karaca, 2017, s. 75).

İnsanların her birinin farklı medeniyete, kültüre veya geleneğe ait olsa bile dinle bir teması vardır. Yaşamının her evresinde veya bazı evrelerinde doğal bir şekilde birtakım dini tören, davranış ya da ayinlerle karşılaşmaktadır. Dindar bireylerden ve dinden tamamıyla soyutlanmış olan bir hayat sürmek fazlasıyla güçtür. Çocukluk dönemleri itibariyle dindar insanlarla, dini mekanlarla, nesnelere muhatap kuran insan din ile ilgili sorular sormakta ve araştırma yapmaktadır. Bu bağlamda istensin ya da istenmesin dini temaslar kurulmakta ve dini yaşantılar yaşanmaktadır. Söz konusu süreç ise dindarlık şeklinde isimlendirilmektedir (Hökelekli, 2016, s. 42-43).

Türk Dil Kurumu sözlüğü kapsamında dindarlık kavramı “*din inancı güçlü, din kurallarına bağlı (kimse), mütedeyyin*” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Dindar birey bir dini yapıya yönelik samimi bir şekilde bağlanan, müntesibi olduğu dinin yasaklarını ve emirlerini gerçekleştirmeye çalışan birey şeklinde tanımlanmaktadır. Farklı bir ifadeyle dindar olan birey bağlı olduğu dinin ibadet ve inançlarını benimseyerek bunu bir davranış şekline dönüştürmektedir (Bilgin, 2014, s.77-83).

Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında dindarlık tanımları öne sürülmüştür. Kızılgeçit (2017) dindarlığı dinin inançların belli davranış biçimleriyle belli mekân ve zamanlarda grup ya da ferdi bir şekilde yaşantı durumuna dönüştürülmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla dini değerlerin, yasakların ve emirlerin insan yaşamında uygulamaya alınmasını belirtmektedir (Kızılgeçit, 2017, s. 221). Kurt (2009)’a göre dindarlık, insanın bağlı olduğu din ile ilgili semboller, inanç ve gerçekleştirilmesi gerekli olan ibadetlere odaklanılması şeklinde tanımlanmaktadır. Akgül (2004)’e göre dindarlığın tanımı ise “*hayattan zevk alma ve mutluluk ile iç içe gerçekleşen inanç, duygu, algı ya da tutum ve davranışların bütünlüğüdür.*”

Modern psikoloji kapsamında dindarlık farklı perspektiflerden değerlendirilmiştir. James’e göre dindar olmak, yalnızca bireyin kişisel yazgıları ile alakalıdır. Kişinin bireysel yazgısına odaklanmakta olması onun dinsel yaşantısının özünü meydana getirmektedir (James, 2017, s. 512). Erikson tarafından dindarlık çocuğun ailede anne öncelikli olmakla birlikte ebeveyn karakteri kapsamında yüce bir varlığa inanma arayışı olarak ifade edilebilmektedir. Dindarlığın temelinde bağlanma ve inanma duygusu yer almaktadır. Dindar insan inanmakta olduğu yüce varlığa samimi bir şekilde bağlanmaktadır (Bahadır, 2021, s. 124).

Özetle dindarlık, dini değerlerin insanın yaşamına ne kadar etki ettiği olarak ifade edilebilmektedir. Dindarlık yüce olan varlığa inanma, müntesibi olunan dinin gereklerini

yapma, dini değerleri yaşamının bir parçasına dönüştürme ve yüce olan varlık ile iletişimini kapsayan bir kavram şeklinde insan yaşamının dini açıdan taşıdığı önemi vurgulamaktadır. Din toplum ve insan yaşantısının bütününe kapsamakta olan bir yapıdadır (Hökeleki, 2016, s. 42-43).

2.2. Dindarlık Tipleri

Din; insanların hislerini, inançlarını, davranışlarını ve bilgilerini kapsamakta olduğu için çok boyutlu olan bir kavram olarak ifade edilebilmektedir. Çok boyutlu olmasından dolayı ölçülebilir ve incelenebilir bir olgudur. Din psikologları birçok dindarlık ölçeği geliştirmişlerdir. Fakat dindarlık kapsamında dindarlık ölçeklerini aşmakta olan bir taraf her zaman bulunmaktadır. Örnek olarak velilik, ihlas ve takvanın bir ölçeği bulunmamaktadır. Ölçülmekte olan dindarlık sorularından meydana gelen tablolarla oluşan bir görüntü olmakla birlikte ölçeğin uygulanmakta olduğu bağlamda anlam taşımaktadır. Söz konusu ölçekler pek çok çalışmada kullanıma alınmıştır. Bu sayede türlü dindarlık ölçekleri aracılığıyla geliştirilmiş olan dindarlık tipleri bulunmaktadır (Paloutzian, 2017, s. 22).

Biz burada içgüdümlü ve dışgüdümlü dindarlık ile bireysel ve kurumsal dindarlığı ele alacağız.

2.2.1. İç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık

Allport, bu kavramları önyargılar ve dini yönelimle ilgili olarak gerçekleştirdiği araştırmalar neticesinde benimsemiştir. Ona göre içsel (iç güdümlü, içe yönelik) dindarlık ile dışsal (dış güdümlü, dışa yönelik) dindarlık, dindar bireylerin çoğunun orta düzeyde toplandığı bir ölçeğin iki ucunda, zıt kutuplarında, yer almaktadır. (Nils G. Holmakt. Bahadır, 2014, s.115).

İç güdümlü olan dindarlar açısından din, yaşamın odağında yer alan en hakim güçtür. İç güdümlü dindarlar, dine samimi bir şekilde yaklaşmaktadır ve aynı zamanda dinlerini çıkarıcı olan eğilimlerden uzak olarak benimsemektedirler. Söz konusu dindarlar açısından arzuların ve güdülerin ne denli güçlü olduğu önem taşımamaktadır. Güdüler ve arzu dini inancın temeline bırakılmaktadır. Din yalnızca yasakları ve emirleri bulunan basit bir uyum sağlama biçimi olmamaktadır. Dinin tüm inançları samimiyetle benimsendiği gibi dine dair merhamet ve samimiyet değerleri de benimsenmiştir. Söz konusu kişiler açısından dinde önem taşıyan husus Tanrı'nın rızasını kazanabilmektedir. Dinlerini derin bir huşu içerisinde yaşamaktadırlar ve onlara göre yaşamın anlamı fazlasıyla net olmaktadır. Dini bir araçtan ziyade temel amaç olarak değerlendirmektedirler ve inançları sayesinde kişiliklerini biçimlendirmektedirler (Allport ve Ross, 1967 akt. Gürses, 2017, s. 25-27).

İç güdümlü olan kişilerde iman içten canlanma ile başlamaktadır. İmanı içlerine tamamen yerleştirmeye ya da tamamıyla takip etmeye çaba harcamaktadırlar. Söz konusu bireyler açısından din tamamıyla bireyi aşmaktadır ve İlahi varlığın temellerine uygun bir şekilde bireyi değişime itmektedir. Bu kişiler hoşgörü, saygı, samimiyet, iyi niyet, dini yasak ve emirlere itaat, dinin emretmekte olduğu ibadetlere devamlılık benzeri özellikler ile karakterlerini biçimlendirmektedirler (Hökeleki, 1996, s. 75).

Dış güdümlü olan dindarlık kapsamında din çıkarılara yönelik kullanılan bir eğilimdir. İnsanlar dini amaçlarına erişebilmek amacıyla dini araçsal olan bir eylem olarak uygulamaktadırlar. Statü kazanmak, makam-mevkiye erişmek, toplum tarafından benimsenmek ve kabul edilmek benzeri amaçlar dışgüdümlü olan dindarlığın özelliğidir. Söz konusu amaca yönelik olarak Tanrı dahi işe yaradığı oranda kullanılmaktadır. İçten bir teslimiyet, samimi bir bağlılık kurmadan benliklerinden vazgeçmeksizin tanrıya yönelmektedirler (Allport ve Ross, 1967 akt. Gürses, 2017, s. 25-27).

İç güdümlü dindarlara nazaran dışgüdümlü olan dindarların dine yaklaşımları ve din algıları farklı olmaktadır. İç güdümlü olan dindarlık kapsamında benliğini tamamıyla dine adanmış olmak ve dini yaşamın merkez noktası yaparak Tanrının rızasını elde etmek amaçlanmaktadır. Bu yüzden bütün samimiyetiyle din yaşanmaktadır. Dış güdümlü dindarlık kapsamında ise dini kurallar ve Tanrı insanın amacına hizmet etmekte olduğu sürece kullanıma alınan bir araçtır. Söz konusu eğilime sahip olan kişiler dinin pek çok yararı olduğunu savunmaktadırlar ve inançlarına sıkıca bağlıdırlar. Hoşgörüsüz ve katı olan davranışlar sergileyebilmektedirler. Din kendilerinin istek ve arzularına hizmet ettiği için bu şekilde davranmaktadırlar. Dini anlayış ve inançları kendi gereksinimlerine ve arzularına uymuyorsa dini biçimlendirmeye çalışmaktadırlar. İnsan sosyalleşmek, çevresi tarafından kabul edilmek, diğer bireylerde iyi bir izlenim bırakmak, gösteriş yapmak amacıyla dini aracı olarak kullanılmaktadır (Hökelekli, 1996, s. 75).

2.2.2. Bireysel ve kurumsal dindarlık

William James, "*Dinsel Deneyimin Çeşitliliği*" isimli konferanslardan meydana gelen kitabında dindarlığın ve dinin tek bir tanımlamayla açıklanamayacak olduğu ancak dinin neleri kapsaması gerektiği ile ilgili ve din ifadesiyle neyin kastedildiğine dair bir sınırlamada bulunarak dindarlığı bireysel dindarlık ve kurumsal dindarlık şeklinde iki farklı bölümde incelemeye almıştır.

Dinin bireysel olan boyutunun temelinde bireyin ilgi alanlarını yönlendiren acizlik hissi, doğası, sığınma hissi ve vicdanı bulunmaktadır. Bireysel dindarlıkta temel amaç Tanrı'nın lütfunu ve rızasını kazanmaktır. Kişisel dindarlık yaşayışı kapsamında dinin kurumsallaşmakta olan yönü olan ritüeller, ayinler ve dini organizasyonlardan ziyade kişisel eylemlerdir. Kişi eylemi tek başına gerçekleştirmektedir ve kendiyle Tanrının arasında bulunan araçları ikinci plana itmektedir. Tanrı ile kurulan ilişki tamamıyla ruhtan ve kalpten gelmektedir (James, 2017, s. 518).

Söz konusu bağ insan ve yaratıcı arasında bulunmaktadır. Yani bireysel dindarlık dinin örgütlenmeyen kısmıdır. Söz konusu boyut insan ahlakı ve vicdanı olarak da adlandırılır. İnsan dini konular ile ilgili bilgi edinerek ve araştırma yaparak kendi düşüncelerini biçimlendirmektedir. İnsan dini yaşamakta iken sağlam olan bir imana sahip olmayı ve ahlaklı bir yaşam sürmeyi hedeflemektedir. Gerçekleştirilen ibadet üzerinden huşû elde

etmek ve duygusal olarak yakınlık kurmak hedeflenmektedir. Bireysel dindarlık bağlamında din yaşamın gerektirmekte olduğu yeniliklere ve değişimlere açık olmalıdır. Dönemin gereklilikleri bağlamında din yaşanmaktadır (Meydan ve Aydın, 2020, s. 312).

Adanma ve ibadetler benzeri tanrısal yönle meşgul olan ayinler, davranışlar, ritüeller ile dinsel örgütlenme ise dinin kurumsal temelleri olarak ifade edilebilmektedir. Kurumsal dindarlık genel olarak dini ayinlerle, özel törenlerle, din adamlarının önderliğinde yapılan ibadetler ile ön planda yer almaktadır (James, 2017, s. 519).

Kurumsal dindarlık kapsamında din adamları tarafından benimsenen görüşler ve dini kaynaklar fazlasıyla önem taşımaktadır. Dini yasak ve emirlere itaat etmek ve ibadetleri gerçekleştirmek ise kurumsal dindarlığın koşullarındandır. Toplu bir şekilde gerçekleştirilen ibadetler, kurban ve adak, dini mekanların ziyaret edilmesi gibi faaliyetler dindarlığın yaşanma şekilleridir (Taş, 2010, s. 54; Yapıcı, 2011, s. 195).

2.3. Dindarlığın Boyutları

Dinlerin dindarlık algıları birbirinden farklıdır. Söz konusu tüm farklılığa karşılık insanların dine karşı bağlılıkları ve dindarlıkları belli ölçülerde benzerlik göstermektedir. Glock ve Stark (1965) dindarlığı beş farklı boyutta ele almıştır (Akt. Clayton ve Gladden, 1974, s. 135).

Bireylerin kişilik özelliklerinin birbirinden farklı olmasından dolayı dindarlıklarının tek bir boyut bağlamında değerlendirmeye alınması ya da belirli boyutlara ayrıştırılması kolay değildir. Bu durumun sebebi dinsel bakımdan düşünceleri, duyguları, beklentileri, korkuları, davranış ve tutumları aynı olan iki kişinin gösterilmesinin zor olmasıdır. Bu durumun en önemli göstergelerinden biri uzman olan bireylerin dindarlığı kategorilere ayrıştırırken ortak bir düşünceye sahip olmamalarıdır (Yapıcı, 2013, s. 355).

Tek boyutlu olan dindarlık ölçekleri kapsamında, dini ritüellere katılım sağlama, Tanrı'ya inanma, dini bir cemaate yönelik aidiyet duygusu besleme benzeri ifadeler dindarlığın göstergeleri şeklinde kabul edilmiştir ve gerçekleştirilen araştırmalar söz konusu kavramlar bağlamında biçimlenmiştir (Yapıcı, 2002, s. 85-96). Tek boyutlu olan ilk dindarlık çalışması Sumner (1989) tarafından yapılmıştır. Literatür kapsamında tek boyutlu dindarlık ile ilgili modellerin ardından iki boyutlu olan dindarlık modelleri geliştirilmiştir. Freudcu şekilde bilinen Frommtarafından"otoriter" ve "hümaniter" dindarlık şeklinde bilinmekte olan iki boyutlu dindarlık tipleri üretilmiştir (Fromm, 2012, s. 54).

Çok boyutlu olan dindarlık modellerinden birincisi Glock ve Stark (1965) tarafından gerçekleştirilmiştir. Glock tarafından dindarlığın boyutları ile ilgili ortaya atılan teori, Türkiye kapsamında kabul edilmiş dindarlık modelleri arasında yer almaktadır (Çekin, 2013, s. 251). Glock ve Stark (1965) dindarlığı beş farklı boyuta ayırmıştır. Söz konusu boyutlar inanç, ibadet, tecrübe (duygu) bilgi ve etki olarak ifade edilmektedir. Aşağıda söz konusu boyutları ele alacağız;

2.3.1. İnanç boyutu

İnsanda aşkın bir varlığa inanma ihtiyacı bulunmaktadır ve birey dini kabul etmekle kendisini ilahi bir varlığa bağlamakta ve ilahi varlıkla ilişki kuracağına dair bazı inançlara sahip olmaktadır. Tüm dinler mensuplarının onay vermesini beklediği inanç temellerine sahiptir. İnsan, dinin belirlemiş olduğu esasları onaylayarak bunların doğruluğunu kabul etmektedir. Söz konusu inançlar dini yaşamın özünü meydana getirirler. İnançların genişliği ve temelleri, hem farklı dinlerde hem de aynı dinin içinde yer alan farklı geleneklerde de farklılaşmaktadır (Hökelekli, 1996, s. 75).

Duygusal ve zihinsel olarak algılamakta güçlük çekeceğimiz haberin ya da bilginin, ifadenin ya da sözün insanın kabullenilmesiyle inanç boyutu başlamaktadır. İnsanın kendi iradesi ile kurduğu net bir teslimiyet ve itaat bulunmaktadır. İnanç ise güven temelinin üzerinde kurulmaktadır. Güvenin en üst temeli asıl güveni vermekte olan varlığa bağlanma ve dayanmadır. Böylelikle insan güvende olma gereksinimini karşılamaktadır. İnanç toplumsal ve bireysel hayatımız üzerinde oldukça etkilidir (Karacoşkun vd., 2019, s.194).

2.3.2. İbadet boyutu

Tanrıya duyulan saygının ifade edilmesi için yapılan eylemler, kutsal mekân ve zamana karşılık saygı gösterme şekilleri, Tanrı iradesinin ve dünya düzeninin bir yorumu neticesinde yapılan eylemler (kurban, dua, ayin ve benzeri) dinin ibadet boyutunu oluşturmaktadır. Gündelik yaşantımızda ibadetler inanan kişinin gerçekleştirmesi gereken belirli davranışlar şeklinde tanımlanmaktadır. Oruç, namaz, hac, kurban benzeri eylemler dinin ibadet boyutunu kapsamaktadır (Taplamacıoğlu, 1963, s.115).

İbadet aynı zamanda bir itaat davranışı şeklinde ifade edilebilmektedir. Tanrı'ya karşı duyduğu bağımlılığın şuuruna erişmiş birey, imanının gerektirmekte olduğu minnettarlık, şükran gibi hislerini ibadet aracılığıyla belirtmektedir (Hökelekli, 1996, s.75).

2.3.3. Tecrübe boyutu

Bir dine mensup olan dindar bireyin herhangi bir zaman diliminde az veya çok da olsa nihai gerçekliğe direkt olarak katılım sağladığı ya da dini bir hissi deneyimlediği düşünülmektedir. Dini uygulamalar kapsamında farklılıklar bulunduğu gibi bireylerin sahip olduğunu belirttikleri deneyimlerde değişim gösterebilmektedir. Korku, sevgi, sevinç, vecd hali, mutluluk benzeri tecrübeler sadece onları yaşamakta olanlar tarafından değerli ve önemli olarak kabul görmektedir. İlahi olan varlığın etkisini taşımakta olan ve müminin O'ndan haber almasını sağlayan sezgiler, duyular, hisler ve algılar söz konusu tecrübe boyutu kapsamındaki yansımalar olarak ifade edilebilmektedir (Smart, 1992, s.13).

Tecrübe boyutu Tanrının alamet, işaret ve tezahürünü sezgisel olarak algılama, direkt aracısız kavrama, ilahi ve kutsal olan ile duygusal bağ kurma biçiminde ifade edilebilmektedir. Dini tecrübe kapsamında en yüce olan gerçeklik ya da ilahî bir öyle birey ve Tanrının arasında

belirli bir ilişkiyi kapsamakta olan algılar, hisler ve duyular belirtilmektedir (Hökelekli, 1996, s. 76).

2.3.4. Bilgi boyutu

Bilgi boyutu kapsamında bir dine mensup olan dindar bir bireyin inancının temel ilkelerine, kutsal metnine, öğretilerine hâkim olması beklenmektedir. Bir inancın kabullenilmesi amacıyla söz konusu inanca dair ilkelerin bilinmesi mutlak koşuldur. Bu bağlamda bilgi boyutu ve inanç boyutu birbirleriyle bağlantılıdır. Ancak inancın bilginin zorunlu olan bir neticesi olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bir dine inanmakta olan bireyden o din ile ilgili temel bilgilere hâkim olması beklenmektedir. Fakat bir din ile ilgili bilgi sahibi bireylerin o dine inanmakta olduğunu düşünmek yanlıştır (Kayıklık, 2006, s. 493).

2.3.5. Etki boyutu

İnsanın dini bağlılıklarının neticesi olarak ne şekilde davranacağı ile ilgili inançlarının ve tutumlarının gelişimi etki boyutunu ifade etmektedir. Din, bireyin hayatı, yaşam tarzı, sosyal ilişkileri, gelecek planları gibi bütün davranış ve düşüncelerine etki etmektedir. Dindarlık yalnızca inanç esaslarının kabullenilmesi veya dinsel pratiklere katılım sağlanmasıyla olmamaktadır. Aynı zamanda din tarafından belirlenmekte olan toplum ve birey modeli bağlamında davranılmasını gerektirmektedir. Din her açıdan insanın tüm davranışlarını biçimlendirmektedir (Hökelekli, 2005 akt. Arslan, 2011, s. 43).

2.4. Kişilik ve Dindarlık

Kişilik, psikolojinin en geniş çaplı konularından biridir. Dindarlık da geniş çaplı bir çalışma alanına sahiptir. Kişilik ve dindarlık kavramlarının karşılıklı olarak etkileşim ve ilişkisi değerlendirildiğinde söz konusu kavramların hangisinin bir diğeri üzerinde daha fazla etkili olduğunun belirtilmesi güçtür. Kişilik tarafından mı bireyin dindarlığının etkilenmekte olduğu ya da dindarlık tarafından mı kişilikte etki kurulduğu uzun zamandır üzerinde çalışılan bir konudur (Gürses, 2017, s. 19). Fakat dindarlık ve kişiliğin karşılıklı bir şekilde etkileşim kurduğunu ifade etmek mümkündür. Dinin tutarlı, bütünleşmiş ve dengeli bir kişilik kazandırmasının yanı sıra kişilik yapılarından bazıları da dindarlığa karşı daha çok eğilimli olmaktadır (Karşlı, 2020, s. 58). Bireyin dini davranış ve tutumlarında tutarlı olması kişilik özelliklerine de etki etmektedir. Kişilik özelliklerinin de dini davranış ve tutumları biçimlendirmesi beklenmektedir. Çünkü insanın dindarlığı, kişiliğinin izin verdiği sınırlılık ve ölçüler içerisinde gelişim göstermektedir (Uysal, 1996, s. 85).

Kişiliği biçimlendirmekte olan en önemli etmenlerden biri dindir. Kişilik yapısıyla dini seçimler, bireysel dindarlık algısı ve dini yönelimlerin arasında bir bağlantı ve etkileşim bulunmaktadır. Fromm, Tanrı ve din inancının insana kimlik duygusu kazandırmakta olduğunu belirtmiştir. İnsan kendini inanmakta olduğu din ile tamamlayarak doğasında bulunan kimlik gereksinimini tatmin etmeye yönelmektedir. İnsanın dindarlığı bütün kişiliğini kapsamakta olan bir özelliktir. Olgunluk düzeyine erişmiş ve tam bir tutuma dönüşmüş dindarlık,

kişiliği meydana getiren her şeyi kuşatabilmekte olan tek ruhi etmendir. Kişiliğin yapısını yönlendiren ve biçimlendiren din temel tutuma etki etmektedir. Yeryüzünde hiçbir şey dinde olduğu kadar insanın benliğini sarma potansiyeline sahip değildir (Hökelekli, 2013, s. 187).

Karslı (2020) tarafından yapılan bir çalışmadadindarlıkla kişiliğin alt boyutlarından olan yumuşak başlılığın arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir. Dindarlık ve kişiliğin alt boyutlarından olan nörotiklik arasında olumsuz yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Turan (2020) tarafından yapılan bir başka çalışma isedindarlık ve kişiliğin alt boyutlarından olan uyumlulukarasında olumsuz, öz disiplin ve dindarlık arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir. Korkmaz (2021) tarafından yapılan bir çalışma dindarlığın alt boyutlarından olan dinin davranış, ibadet ve etki boyutuyla kişilik alt boyutlarından dışa dönüklük boyutunun arasında olumlu bir ilişki belirlenmiştir. Yağız (2021) tarafından yapılan çalışmada inanç-etki boyutu ve gelişime uyumluluk, açıklık, nevrozizm ve öz disiplin boyutlarının arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Aynı zamanda kişiliğin bütün boyutlarıyla ibadet ve bilgi boyutuarasında olumlu ve anlamlı yönde bir ilişki belirlenmiştir.

2.5. Dindarlık ve Kişisel Uyum

Kişisel uyum, bireyin kendi iç dünyasıyla ve çevresiyle dengeli ve sağlıklı bir ilişki kurma sürecidir. Bu kavram, bireyin psikolojik, duygusal ve sosyal yönden kendini iyi hissetmesi ve hayatıyla ilgili olumlu bir bakış açısına sahip olmasıyla ilgilidir (Tüzün & Akman, 2018, s. 56-72). Kişisel uyumu yüksek olan bireyler, stresle başa çıkmada daha başarılıdır, kendilerini olduğu gibi kabul ederler ve yaşam doyumları yüksektir (Özen, 2016, s. 1337-1350).

Kişisel uyum, bireyin kendisiyle ve çevresiyle barışık olmasını sağlayan önemli bir psikolojik süreçtir. Yüksek kişisel uyuma sahip bireyler, yaşamlarından daha fazla tatmin alır ve stresle daha sağlıklı bir şekilde başa çıkabilirler.

2.5.1. Dindarlık ile kendini gerçekleştirme

Kendini gerçekleştirme durumu insanın kendisini tamamlaması ve kendi gibi davranması şeklinde tanımlanmaktadır. Her insan doğuştan kendini gerçekleştirme potansiyeline sahiptir. Bireyler bu potansiyeli barındırmalarına rağmen kendini gerçekleştirebilme aşamasına oldukça az kişi erişebilmektedir. Maslow tarafından bir insanın kendini gerçekleştirebilmesi amacıyla şu aşamalardan geçmesi önem taşımaktadır (Maslow, 2001, s.122):

- Güvenlik gereksinimi
- Fizyolojik gereksinimler
- Saygınlık gereksinimi
- Sevgi-ait olma gereksinimi

Gürses(2010) kendini gerçekleştiren bireylerin huzur dolu bir yaşam sürecini söylemektedir.

Kendini gerçekleştirme hususunda sosyal çevre, aile, eğitim benzeri faktörlerin etkisi bulunduğu gibi dindarlığında etkisi bulunmaktadır. Maslow, dinin yapısı gereğince bireye kendini gerçekleştirme hususunda olumlu yönde etki ettiğini ifade etmektedir. Bireylerin yaşama ve dini algılama tarzları bağlamında din, kendini gerçekleştirme aşamasında olumsuz etkilerde doğurabilmektedir (Wulff, 1997, s.611). Söz konusu durum radikalleşme ve dini tutuculukla yakından bağlantılıdır. Dini açıdan radikalleşme ve tutuculuk müntesiplerine kendilerini gerçekleştirebilmeleri için engel teşkil etmelerine rağmen söz konusu durumun dinlerin özü ile ilişkilendirilmesi sakıncalıdır. Dinlerin hedeflerinden biri insanın kabiliyetleri bağlamında kendisini gerçekleştirmesine olanak tanıyarak kendi özüne erişebileceği düzeye çıkarmaktadır. Çok tanrılı ve tek tanrılı olan dinlerin müntesiplerinden bazılarıbu dünyanın arzularından uzaklaşarak kendi özlerine erişebilecekleri yolda pek çok cefa çekmiştir. Türkiye kapsamında kendi gerçekleştirme ve dindarlık hakkında ulaşılabilen ilk empirik çalışma 1995 yılında Özdoğan tarafından kaleme alınmıştır. Özdoğan Ankara Üniversitesi'nin ilahiyat Fakültesi'nde öğrenim gören 383 öğrenci ile yaptığı bu çalışmada öğrencilerin kendi gerçekleştirme seviyeleri bağlamında dini yaşantılarının farklılaşmadığını bulmuştur (Özdoğan, 1995, s.32).

Gürses tarafından 2001 yılında kendi gerçekleştirmenin unsurlarından biri olan denetim odağı ile iç ve dış güdümlü dindarlık arasında bulunan ilişkinin incelendiği bir çalışma yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda iç güdümlü olan dindarların hem dıştan hem de içeriden denetimli olmaya meyilli oldukları; inançsızların ise genellikle dıştan denetimli ilerledikleri, inançsızlığın ve dış güdümlü olan dindarlığın ise dışarıdan denetimlikle bir bağlantısının bulunduğu belirlenmiştir (Gürses, 2001, s.135).

Ayten tarafından 2005 yılında yapılan çalışma kapsamında korelasyon yöntemiyle yüksek lisans seviyesinde eğitim gören 239 öğrenciyle çalışılmıştır. Kendi gerçekleştirme ve dindarlık arasında anlam taşıyan bir ilişkiye rastlanmamıştır. Aynı zamanda kendi gerçekleştirme kapsamındaki kabul boyutu ile dindarlık kapsamındaki etki boyutunun arasında negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir (Ayten, 2005, s.198).

Göcen tarafından 2005 yılında yapılan çalışmada Uludağ Üniversitesi'nde eğitim gören 402 öğrenci ile anket yapılmıştır. İç güdümlü olan dini eğilime sahip olma ile bireyin kendisini gerçekleştirmesinin arasında yüksek ve olumlu seviyede bir ilişki belirlenmiştir. Aynı zamanda dindarlık ve iç güdümlülüğün doğru orantılı artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Dış güdümlü olan insanlarda dış güdümlülük seviyesi artış gösterdikçe kendisini gerçekleştirme seviyesinin azaldığı belirlenmiştir (Göcen, 2005, s. 22).

Gerçekleştirilen araştırmaların bazılarında kendini gerçekleştirme ve dindarlık arasında olumlu yönde bir ilişkinin olduğu belirlenirken (Shafaei vd., 2014, s.2124) bazılarında da olumsuz bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir (Hijele, 1975, s.180; Ivtzan vd., 2011, s. 25).

2.5.2. Dindarlık ile duygusal kararlılık

İnsanoğlu duyguya ve akla sahip olan bir canlıdır. Söz konusu iki özelliğinin olmasıyla insan diğer canlılardan ayrılmaktadır. İnsanlar açısından akıl kadar duygu da önem taşımaktadır. Duygu ve akıl birbirlerini tamamlayanönemli iki ögedir. Gürses tarafından duygunun insanların her birinde çok ya da az bulunan ve bireyden bireye farklılık gösteren bir özellik olduğu ifade edilmiştir. Bu açıdan insanlardan bazıları duygusal bakımdan daha güçlü olduğu için duygusal kararlılığa sahiptir. İnsanlardan bazıları ise duygu açısından zayıf olduklarından dolayı duygusal yönden kararsızdırlar (Gürses, 2010, s.135).

Özgüven (1992) tarafından duygusal açıdan kararlı olan insanların kararlarını kendi alan, özgüvenli, alışık olmadığı durumlara girmekten çekinmeyen, daha az alınganlık gösteren ve üzölen, çözümcöl, mutlu, sakin ve huzurlu oldukları ifade edilmiştir. Bununla birlikte duygusal açıdan kararsız olan insanların ise çoğunlukla çekingen, korkak, kaygılı ve kavgacı oldukları belirtilmiştir.

İnsanların duygularının biçimlenmesinde kültür, yaşantı, psikososyal çevre, politik ortam benzeri pek çok unsur etkili olmaktadır. Söz konusu unsurlardan özellikle din insanın duygusal açıdan gelişim göstermesinde, şekillenmesinde ya da değişmesinde önem taşımaktadır. Aynı zamanda dinbazı insanlarda olumlu duygusal etkiler bırakırken bazılarında ise olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Söz konusu durum insanın dindarlık algısından ayrı bir şekilde düşünölememektedir. Sevgiye, hoşgöröye, merhamete dayalı bir şekilde dindarlık algısını geliştirmiş olan insanlarda dini açıdan olumlu yönde değişim görölürken; bunalım, karamsarlık, şiddet benzeri olumsuzluk çağrıştırmakta olan unsurlarla dindarlık algısını geliştirmekte olan insanlar için dinolumsuz bir biçimde şekillenmektedir. Aynı zamanda Güler tarafından olumlu bir Tanrı algısını benimsemiş olan insanların sevgiyle daha fazla eğilimli oldukları; olumsuz bir tane algısına benimsemiş olan insanlarınsa duygularının genellikle korku eğilimli oldukları belirtilmiştir (Güler, 2007, s.124).

Sheikholeslami vd. (2012) tarafından ortalama 60 yaşlarında olan 100 kişiyle yapılan araştırma kapsamında dindarlık puanları fazla olan kişilerin genellikle yalnızlık duygusunu yaşamakta oldukları ve yalnızlık duygusu ile dindarlık arasında anlam taşıyan bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir.

Baynal (2015) tarafından 300 kişiyle gerçekleştirilen bir çalışma kapsamında dindarlık ve kaygı ile umutsuzluk ve dindarlık arasında düşük seviyede olumlu yönde bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir. Gürses (2010) tarafından Bursa'da yaşayan 506 bireyle yapılan bir çalışma kapsamında da dışadönök ve içedönök dindarlık ile duygusal kararlılık arasında bir ilişkinin bulunmadığı belirlenmiştir. Gerçekleştirilen çalışmaların genelinde mutluluk, iyi

olma, huzur benzeri olumlu hislerle ile dindarlık arasında pozitif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir (McCullough vd., 2003, s.982; Agrawal ve Kehksha, 2015, s.184; Joshi vd., 2008, 346-348).

Söz konusu durum kişinin yetişmiş olduğu dini çevrenin sahip olduğu sosyo-kültürel ortamdan kaynaklanabilmektedir. Saygı ve sevgiye dayalı olan dini bir ortam içerisinde yetişmiş olan kişinin baskı ve şiddete dayalı olan bir ortam içerisinde yetişmiş olan kişiye nazaran duygusal açıdan daha fazla pozitif olması beklenmektedir. Bu durumun sebebi insanların arasında bulunan kültürden, ilişkiden, yetişmiş olduğu ortamdan kaynaklı bir şekilde pozitif deneyimler pozitif hisler ürettiği gibi negatif deneyimler de negatif hisler üretmektedir (Järveläinen, 2008, s.13-18; Gunthert vd.,1999, s.1088; Larsen ve Ketelaar, 1991, s.133-138).

2.5.3. Dindarlık ve nevrotik eğilimler

Nevrotizm; bazı psikolojik çatışmalar bağlamında birtakım psikolojik bozukluklara yola açan bir hastalık olarak ifade edilmektedir. Türlü vakalar ile nevrozu açıklayan Adler (2012) söz konusu durumu şu şekilde ifade etmektedir; *"Hasta olan kişinin gerçeği çarpıtması veya yadsıması, kişinin kendini değersiz olarak görmesi ve bu değersizliğini güçlü bir eğilim göstererek gizlemesi, aşağılık kompleksi yaşaması ve kişinin hayatında sürekli kararsızlıklar yaşamasıdır."*

Uzun yıllardır *"Nevroz mu dini tetiklemede yoksa din mi nevroza sebep olmaktadır?"* sorusu bilim insanlarının üzerinde çalıştığı bir konudur. Freud (2014), dinin nevrotik bir saplantı ile illüzyondan farklı bir şey olmadığı ifade etmektedir. Aynı zamanda Freud dini insanın ilkel bir eğilimi olarak görmekte olup dinin insanları kısıtlandığını, psikolojilerini bozduğunu ve söz konusu durumun nevrozizme yol açtığını ifade etmektedir (Karaca, 2015, s. 73). Ancak Freud'un bir zamanlar öğrencisi olan Jung, dinin insanları nevrotik bir hale getirmesinin tam tersine onları nevroza yönelik korumakta olduğunu belirtmiştir (Gürses, 2010, s.135; Karaca, 2015, s. 75).

Wong ve Rew tarafından bu konu ile ilgili yapılan bir çalışmanın sonucunda araştırmaların %84'ünde bireyin psikolojisi üzerinde dinin olumlu olan bir etkisinin bulunduğu belirlendiği tespit edilmiştir. Psikolojik rahatsızlıkların tedavi edilmesinde ve psikolojik sağlığın korunmasında dinin etkili olduğu bir gerçek olmakla birlikte bu durum dindar bireylerin psikolojik ve fiziksel olarak her daim sağlıklı oldukları anlamına gelmemektedir (Gürses, 2010, s.136).

Dinin insan psikolojisi üzerinde olumlu ve/veya olumsuz bir etkisinin kendisinden ziyade insanın dine vermiş olduğu anlam ile bağlantılıdır. Aynı zamanda çocukluk döneminde alınan din eğitimleri, modern yaşamın bunalımları, kültür kapsamında dini kodlar benzeri pek çok faktörün de söz konusu duruma etki ettiği ifade edilebilmektedir. Dini eğitimi katı bir şekilde almış olan bireyin kaygılar, nevrozlar yaşamakta olması beklenmektedir. Tam tersine saygı ve

sevgiye dayalı, demokratik, hoşgörülü olan dini bir ortam içerisinde yetişen bireyin psikolojisinin de olumlu seyretmesi beklenmektedir (Türk, 2014, s.144-156).

Dindarlık ve nevroz arasında bulunan ilişkinin belirlenmesine dair pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Söz konusu ilişkisel araştırmaların bazılarında olumlu yönde korelasyon bulunmuşken (Leslie ve Chris, 2003, s.89-97; Sontakke, 2017, s.56) bazılarında ise olumsuz yönde korelasyon tespit edilmiştir (Francis vd., 2014, s.78-90). Araştırmaların bazılarında ise nevrozizm üzerinde dinin etkisinin olup olmadığı ile ilgili net bir bilgiye erişilememiştir.

2.5.4. Dindarlık ile psikotik semptomlar

Psikotizm gerçekte bağlantının tamamıyla yok olması, sosyal düzenin bozulması şeklinde tanımlanabilmektedir. Bayraktar (2007) tarafından söz konusu kavram, bir insanın başka bir insanın hastalığından etkilenerek sağlık problemleri ve psikolojik problemler yaşamaması şeklinde tanımlanmıştır (Bayraktar, 2007, s.32).

Hasta olan kişilerin farklı bireylerin hastalıklarından etkilenmeleri ile psikolojik problemler yaşamaları ikincil olan travmatik stres ya da eşduyum yorgunluğu şeklinde de ifade edilebilmektedir. Yeşil vd. (2010) tarafından eşduyum yorgunluğu ya da ikincil travmatik stres olgusu, insanın işinden dolayı stres verici olan bir durum ile karşı karşıya kalması neticesinde yaşamış olduğu psikolojik durum olarak ifade edilmiştir. Figley (2002) tarafından söz konusu kavram, travmatik veya kişisel problem yaşamakta olan insanlara yardım edilmesi neticesinde meydana gelen duygusal ve doğal davranışlar şeklinde belirtilmiştir.

Özgüven (1992)'e göre psikotik belirtiler göstermekte olan kişilerde yalnız kalma ve diğer insanlardan kaçınma yönelimi, odaklanamama, aşırı duygusallık ve alınganlık benzeri pek çok psikolojik problem görülebilmektedir. Aynı zamanda psikolojik semptomların en fazla görüldüğü hastalık şizofrenidir. Şizofren olan hasta bireylerde halüsinasyonlar, sanrılar, yanılsamalar ve depresyon belirgin olan özelliklerdir (ChapmanveChapman, 1980, s.480; Stainsby vd., 2010, s.42-48; FalukoziveAddington, 2012, s.204-210; Ronald vd., 2014, s.870).

Gerçekleştirilen bazı çalışmalarda insan psikolojisi üzerinde dinin pozitif etkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Ölüm korkusuna karşılık insanları telkin edecek olan his yine din ile sağlanmaktadır. Bu durumun sebebi din ile insanlara ölümden sonra sonsuz yaşamın vadedilmiş olmasıdır (Âl-i İmrân, 3/114; Nisâ, 4/59; Bakara, 2/62).

Ölümden sonra sonsuz bir hayat vaadedildiğinden dolayı dindar bireylerin benlik saygılarının fazla olması, depresyondan daha kolay bir şekilde çıkmaları, yaşamdan daha çok keyif duymaları, daha sağlıklı olan kararları alabilmeleri beklenmektedir (Hökelekli, 2008, s. 25).

Freud tarafından ise dinin insanlarda psikotik hastalıklara yol açtığı iddia edilmektedir. Aynı şekilde Dein (2016) tarafından da psikozlar ve dinin arasında benzerliklerin bulunabileceği belirtilmiştir. Ancak dini deneyimlerin sebebinin psikotik belirtiler olduğuna dair empirik kanıtlar çok azdır (Linden vd., 2010, s.1316).

2.6. Din ve Kişilik

İnsanlık tarihinin başlaması itibariyle din mevcut bulunan ve insan yaşamının her aşamasında etki sahibi olan önemli bir kültür ögesidir. Bireyin tüm deneyim ve ilgilerine sirayet etmesinin yanında din bireyin ilişkilerini, temel tutumlarını, değerlerini, güdülerini ve hedeflerini belirlemektedir. Böylelikle yaşamın bütün aşamalarını yönetmektedir. Dini inancı bulunan birey dinle yaşamın anlamını kavramaktadır. Toplum tarafından ise dinle düzen sağlanmaktadır. Bu bağlamda din kişiliğin meydana gelmesinde ve gelişmesinde de önem taşımaktadır. Toplumsal yaşamın en ince detaylarına kadar işlemiş olan din etmeni, özellikle anne ve babaların çocuk yetiştirme şekillerine ve kişinin sosyal yaşamla teması aracılığıyla kişiliğe etki etmektedir (Turan, 2020, s.89).

Din ve kişilik arasında bulunan ilişkiylealırken dikkate alınması gerekli olan en önemli hususlardan biri de insanın kişiliğinin geçirdiği gelişim dönemleridir. Freud tarafından 0 ila 5 yaş aralığında yani erken çocukluk dönemi içerisinde kişiliğin oluştuğu belirtilmektedir. Erikson, insanın doğumundan ölümüne dek kişiliğin sürekli değişim ve gelişim içerisinde olduğu ifade etmiştir (Turan, 2020, s.95).

İnsanın sosyal yaşamla ve çevresiyle etkileşim kurma süreci içerisinde gelişim göstermeyi sürdüren kişiliği, toplumun farklı özellikleriyle olduğu gibi toplumun diniyle de karşılıklı bir etkileşim içerisinde olmaktadır. Söz konusu etkileşim kapsamında toplumun benimsediği dinin özellikleri aynı zamanda kişiliğin biçimlenmesini de etkilerken, kişilik özelliklerinden bazıları da dinin yorumlanması, algılanması, yaşanması ve inancının belirlenmesine etki etmektedir. Dolayısıyla kişinin kişiliği dindarlık, din ve maneviyatla alakalı tercihlere etki ederken, toplumun benimsediği dini inançları da kişiliğinin biçimlenmesine etki etmektedir.

Kişilik özellikleri ile dindarlık seviyeleri ve dinsel eğilimin arasında türlü ilişkiler bulunmaktadır. Özellikle de sorumluluk ve uyumluluk boyutlarıyla maneviyat ve dindarlık arasında bulunan olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Ancak psikotizmle negatif bir ilişkisi vardır. New York'ta gerçekleştirilen bir araştırma kapsamında 10.000 bireye uygulanmış olan birçok psikolojik test sonucunda dini inancı olan ve bu inancı bir cemaatte sürdürenlerin diğerlerine nazaran daha güçlü ve olumlu bir kişiliklerinin olduğu belirlenmiştir (Şentepe ve Güven, 2015, s. 35).

Din tarafından kişilik, kişilik tarafından da din etkilenmektedir. Kişilik ve din arasında bulunan söz konusu ilişki geçmiş zamanlarda da olduğu üzere günümüzde de merak duyulan bir konudur. Gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında genellikle benzer sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu bağlamda kişilik ve din arasında bulunan ilişki doğrulanmaktadır (Akto, 2011, s.198).

3.BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN HAYATI

3.1. Nesebi ve Ailesi

Araplar, neseplerinin muhafaza edilmesine fazlasıyla önem vermektedir. Bu yüzden Arapların nesepleri ile ilgili birçok kitap kaleme alınmıştır. Çünkü Arap şairler arasında nesep ile iftihar şeref konusudur. Bu kitaplarda özellikle Hz. Muhammed'in nesebi ile kabilesi Kureyş'e ve aynı nesep zincirinde bulunan Hz. Ali'nin ve atalarının nesep bilgilerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir (Süheyli, 1967, s.586).

İslamiyet'in ardından Araplardaki söz konusu nesep bilinci tamamıyla kaybolmamıştır fakat daha dini bir biçim almıştır. İslamiyet'in ardından Hz. Muhammed'in kabilesi ise Kureyş'e en yakın olan nesep ve neseplerin en şerefli olarak kabul edilmiştir (Vâkidî, 1965, s.59).

Hz. Ali'nin de kabilesi olan Kureyş kabilesi Mekke'de yaşamaktaydı. Hem İslamiyet'in öncesinde hem de sonrasında Mekke en hareketli ve en önemli şehir olmuştur. Bununla birlikte kutsal Kabe'nin Mekke'de yer alması şehrin önem taşıyan ticaret merkezlerinden olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte insanlar tarafından en kutsal olan şehir olarak tanınmasını sağlamıştır (İbnHazm, 1983, s. 16-19).

Hz. Ali'nin soy kütüğü değerlendirildiğinde babası olan EbûTâlib'in kuzeniyle evlenmesinden dolayı Hz. Ali'nin baba ve anne tarafından hâşimî olduğu bilinmektedir. Hz. Ali Mekke'de yaşayan kutsal Kureyş kabilesi kapsamındaki Hâşimoğulları koluna mensuptur. Fihri b. Mâlik aracılığıyla da Hz. İbrahim'in torunları arasında yer alan Adnân'a dek uzanmaktadır (Hayyât, 1995, s.398).

Hz. Muhammed'in amcası olan Ebû Tâlib'in oğullarından en küçüğü Hz. Ali'dir. Hz. Muhammed'in babası Abdullah ve Hz. Ali'nin babası Ebû Tâlib aynı anne ve babadan kardeşlerdir. Dedesi Abdülmuttalib b. Hâşim iken büyük dedesi ise Hâşim b. Abdümenâf'dır. Babaannesi Fâtıma bintAmr iken annesi Fâtıma bint. Esed b. Haşim'dir (İbnHabîb, 2009, s.256).

Hz. Ali'nin babası Ebû Tâlib'in gerçek adı Abdümenâf'tır ve 535'te doğmuştur. Annesi Fâtıma bint Amr b. Âiz el-Mahzûmiyye'dir. Babası kabe hizmetleri olarak ifade edilen hacılara yiyecek ve su temin etme görevlerini yürütüyordu. Ancak maddi durumu buna yetmediğinden dolayı söz konusu görevleri kardeşi Abbâs b. Abdülmuttalib'e devretmiştir (İbnHabîb, 2009, s.258).

Hz. Ali'nin annesi Fâtıma bint Esed b. Haşim ile babası Ebû Tâlib kuzendir. Hz. Muhammed ailesinden sonra dedesini de kaybetmesinin ardından amcası Ebû Tâlib'in himayesine girince Fâtıma bint Esed b. Haşim yirmi yıl kadar Hz. Muhammed'e annelik etmiştir. Kendi

çocuklarından onu asla ayırmamış ilk onu gözetmiş ve beslemiştir. Ebû Tâlib hayatı boyunca Fâtıma bint Esed b. Haşim'den başka bir kadınla evlilik yapmamıştır. Ebû Tâlib'in vefat etmesinin ardından ve hicretten iki yıl kadar öncesinde Fâtıma bint Esed b. Haşim İslamiyet'i kabul etmiştir. Aynı zamanda Medine'ye ilk kez hicret etmiş olan kadın sahabelerden biri olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır (İbn Kesir, 1997, s.83).

Hz. Muhammed, Fâtıma bint Esed b. Haşim'in kendisine yaptığı iyilikleri hiçbir zaman unutmamıştır ve Medine'de olduğu dönemde kendisini sürekli ziyaret etmiş, hediyeler göndermiş, onun için "*annemden sonra annem*" ifadelerini kullanmıştır. Fâtıma bint Esed b. Haşim tarihçilerden bazılarının göre hicretin ilk dönemlerinde, bazılarının göre ise dördüncü yılında Medine'de hayatını kaybetmiştir. Hz. Peygamberölümüne çok üzülmüştür ve cenaze namazını kendisi kıldırarak tekfin ve teçhiz işlemleri ile bizzat ilgilenmiştir (Önkal, 1990, s.119).

3.2. Doğumu ve Çocukluğu

Hz. Ali'nin doğumu ve hicretin öncesindeki yaşamıyla ilgili çok bilgi bulunmadığından dolayı doğumu ve çocukluğuna dair sahit ve yeterli bilgilere erişmek zor ve sınırlı olmaktadır. Hz. Ali'nin doğduğu tarih ile ilgili birbirine yakın olan tarihlerden bahseden rivayetler vardır. İbn Sa'd tarafından rivayet edildiği üzere Hz. Ali bi'set'ten (göndermek, yönetmek; yaratmak gibi anlamlara gelen bi'set Kur'an'da peygamberlikle görevlendirmek anlamında kullanılmıştır.) 9-10 yıl öncesinde dolayısıyla Miladî 599 ila 600 tarihlerinde doğmuştur. (Demircan, 1996, s.11).

İbn İshak'dan rivayet edildiği üzere ise bi'set'ten 10 yıl öncesinde doğmuştur. İbn Hacer tarafından da Hz. Ali'nin doğduğu tarih olarak söz konusu rivayet temel alınmıştır. Bu rivayetler bağlamında Kureyşliler tarafından Kabe'nin inşa edilmesinden birkaç yıl öncesinde Hz. Ali'nin doğduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in bu dönemlerde 35 yaşlarındadır (Sallâbî, 2008, s.634).

Miladî olarak 599-600 tarihleri içerisinde dünyaya gelen Hz. Ali'nin çocukluğu ile ilgili çok bilgiye ulaşamadığından dolayı kendisinin çocukluğunun ne şekilde geçtiği, çocukken meşgul olduğu konular, yetiştirme koşulları hakkında bilgilere de ulaşamamaktadır. Mekke'nin sıcak hava koşulları bebeklerin sağlıklı bir şekilde gelişmeleri için uygun olmadığından dolayı Mekke'nin önde gelen aileleri bebeklerini Arapçayı öğrenmeleri ve sağlıklı hava koşullarında büyümeleri amacıyla göçebe kabilelerin üyelerinden olan sütannelere vermekteydiler (Mağlût, Sâmi b. Abdillâh b. Ahmed, 2009, s.235).

Mekke'de Abdülmuttalib ailesinde yeni doğan bebeklerin sütanneye verilmeleri etkili ve köklü bir gelenek olmasına rağmen Hz. Ali'nin sütanneye verilmiş olması ya da olmamasıyla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Hz. Muhammed'in himayesi altına girmesine dek geçen süreç içerisinde Hz. Ali'nin de diğer çocuklar gibi ailesinin benimsediği değer

yargılarıyla büyüdüğü, yaşlıları gibi oyunlar oynadığı, aile büyükleriyle hayvan otlattığı düşünülmektedir (Arık, 2004, s.25).

Hz. Ali'nin çocukluk döneminde yaşamının dönüm noktası olarak ifade edilen ve kişiliğinin şekillenmesinde etkili olan en önemli olaylardan biri Hz. Muhammed'in himayesine girmesi olarak ifade edilebilmektedir. Ancak bu olayın hangi yılda olduğu tam bilinmemektedir. Hz. Ali bu dönemden sonra Hz. Muhammed'in bereket ve saadet dolu evinde onun terbiyesiyle ahlak, eğitim ve kültür bakımından oldukça iyi bir şekilde yetişmiştir (Arık, 2004, s.38).

3.3. Hz. Peygamber'in Himayesindeki Yaşamı ve Gençliği

Hz. Ali hem çocukluk hem de gençlik döneminin belirli bir kısmını Hz. Peygamber'in himayesinde geçirme şansına sahip olmuş bir şahsiyettir. Hz. Muhammed ise yaklaşık olarak 25 yaşına dek amcasının evinde kalmıştır ve Hz. Hatice ile evlenmesinin ardından kendi yuvasını kurmuştur (Belâzürî, 1996, s.102).

Hz. Muhammed, evlenmesinin ve yuvasını kurmasının ardından ekonomik açıdan nispeten rahatlamıştır. Ancak bu yıllarda Mekke bölgesinde kuraklık ve kıtlık oluşmuştur. Bu yüzden kalabalık bir nüfusu bulunan Ebû Tâlib kıtlık döneminde ekonomik açıdan çok sorun yaşamıştır. Dolayısıyla Ebû Tâlib'in ailesine yardımlarda bulunma sırası maddi bakımdan durumu iyi olan Hz. Muhammed'e düşmüştür (İbn Kesir, 1997, s.85).

Hz. Ali'nin gençlik yıllarında ticaret kervanları ile ticaret yolculuğu yapmış olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak bu hususta kaynaklarda bir kayıt bulunmamaktadır (Dîneverî, 1995, s.482).

İslamiyet'in ilk dönemlerinde Hz. Ali ve Hz. Muhammed birlikte Mekke sınırlarının dışına çıkarak Mekkelilerden gizli bir şekilde namaz kılmışlardır. Bir gün kendilerini namaz kılarken gören Ebû Tâlib şaşırarak ne yaptıklarını sorduğunda Hz. Ali babasına “*Allah'a ve Resûlune iman ettiğini, onun getirdiklerini tasdik ettiğini, Allah için Muhammed'e uyup namaz kıldığını*” söylemiştir (İbn Kesir, 1997, s.86).

Hz. Muhammed'in himayesinde büyümesi kendisine Allah'ın bir lütfudur. Söz konusu lütuf sayesinde Hz. Muhammed'i oldukça iyi tanıma, bilme ve tanıtmaya olanağına sahip olmuştur (Belâzürî, 1996, s.105).

Özetle Hz. Ali yaklaşık olarak 5 yaşından Medine'ye yapılan hicrete dek Hz. Muhammed'in yanında yaşamıştır. Dolayısıyla terbiye, karakter açısından da öğrenmesi gereken her şeyi yalnızca Hz. Hatice ve Hz. Muhammed'den görerek öğrenmiştir. Karakterinin biçimlenmesinde en önemli belirleyici Hz. Muhammed ve hanesidir (İbn Kesir, 1997, s.90).

3.4. Müslüman Oluşu

Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye namaz kılma, Müslüman olma ve “*Bir olan Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına ve onun ortağı bulunmadığına inanacak ve Lât ve Uzza'yı da reddederek*

benzerlerinden uzak durma”teklifinde bulunmuş; Hz. Ali söylenmiş olanları kabullenerek Müslüman olmuştur (İbn Kesir, 1997, s.91).

Hz. Ali'nin kaç yaşında iken Müslüman olduğu ile ilgili farklı rivayetlerde farklı yaşlar ifade edilmekle birlikte, bütün bu rivayetler birlikte değerlendirildiğinde Hz. Ali'nin daha büyüğe ermeyen bir çocukken 9 ile 12 yaşları arasında Müslüman olduğu söylenebilir. Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'in yanında büyümesinden dolayı onun etkisiyle Müslüman olduğu düşünülmektedir. Fakat Hz. Muhammed'in teklifini ilk önce babasına sormak istemesi, daha sonrasında ise vazgeçerek iman etmeye karar vermesi onun Müslüman olmasının bilinçli bir şekilde olduğunu göstermektedir (İbn Kuteybe, 1970, s.88).

3.5. Hz. Ali'nin Hicret Esnasındaki Konumu

İslâmiyet'in yayılması ile Hz. Muhammed ve ona inananlar işkencelere maruz kalmışlardır. Müslümanların uğradıkları işkencelere üzülen Hz. Muhammed, Miladi 615 yılının Recep ayında Hz. Rukiyye ve Hz. Osman'ın da içlerinde olduğu 11 erkek ve 14 kadından meydana gelen bir gruba Habeşistan'a hicret etmeleri iznini vermiştir (İbn Hişâm, 1992, s. 125).

Daha sonra Mekke müşrikleri Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara üç yilsüren bir boykot uygulamışlardır. Boykottan sonra Hz. Muhammed'i daima korumakta ve kollamakta olan Ebû Tâlib'in vefat etmesiyle müşriklerin Müslümanlara uyguladıkları işkence ve baskılar daha fazla artmıştır. Ancak Hz. Muhammed yine de İslâm'ı tebliğ etmeyi sürdürmüştür. Mekke yakınlarındaki Akabe mevkiinde Medineli bir grupla yaptıkları görüşme sonucunda onlar da Müslüman olmuşlardır. Medine'de yer alan Hazrec ve Evs kabilelerinin arasında İslâm'ın yayılması ile Hz. Muhammed onlar ile Akabe Biatlarını gerçekleştirmiştir. İkinci Akabe Biatının ardından hicretin başlaması ile ashabın geneli Medine'ye göç etmişlerdir (Can, 2000, s. 52).

Hicret etmiş olan sahabelerin ardından Hz. Muhammed'le birlikte Mekke'de Hz. Ali ve Hz. Ebû Bekir kalmıştır. Hz. Muhammed hicret için Allah'tan gelen izni beklemiştir. Müslümanların genelinin Medine'ye yerleşmesinden sonra Hz. Muhammed'in Medine'ye giderek Kureyş müşriklerine karşı güç oluşturmamasından kaygılanan müşrikler Darü'n-Nedve'de toplanmışlardır. Gerçekleştirilen toplantı kapsamında türlü tavsiyeler verilmesine rağmen Ebû Cehil'in önerisi üzerine Haşimoğulları tarafından kan davası güdülmemesi amacıyla her kabileye mensup biri seçilmiş ve Hz. Muhammed'in öldürülmesine yönelik bir karar alınmıştır. Bunun üzerine Allah hicret için Hz. Muhammed'e izin vermiştir (İbn Hişâm, 1992, s.125).

Bu olay Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde aktarılmaktadır: *'Hatırla ki kâfirler seni tutup yakalamaları veya öldürmeleri yahut seni yurtlarından çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Allah da onlara tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.'* (el-Enfâl 8/30)

Hiz. Muhammed (s.a.v) hemen hazırlıklara başlamıştır ve Hiz. Ebû Bekir'in evine gitmiştir. Onun da hicret için hazırlıklara başlamasını söylemiştir. Hiz. Muhammed'in evinden çıkarken evde olmadığını fark edilmemesi amacıyla Hiz. Ali'ye kendi hırkasını vererek yatağına yatmasını istemiştir. Hiz. Ali, Hiz. Muhammed'in emrini gerçekleştirmiştir. Müşrikler ise Hiz. Muhammed'in evine yaptıkları baskında Hiz. Ali'yi görüp şaşırılmışlardır ve O'nu bir süre hapsedmişlerdir ve sonra serbest bırakmışlardır (İbn Hişâm, 1992, s.125).

Hiz. Muhammed'den sonra Hiz. Ali Mekke'de üç gün daha kalmasının ardından Mekke'den çıkarak Kuba'da Hiz. Muhammed'e yetişmiştir. Hicretin ardından Hiz. Muhammed Medine'de Ensar ve Muhacir arasında kurulmuş olan kardeşlik sırasında Hiz. Ali'yi kendisine kardeş seçmiştir. Hiz. Ali hicret zamanında önemli fedakarlıklar yapmıştır. Allah'ın rızası için canından vazgeçmeyi bile kabullenmiştir. Müslümanlar açısından Hicret çok önemlidir ve bu yüzden Hiz. Ömer'in halifelik döneminde takvim başlangıcı şeklinde kabul edilmiştir (Taberî, 1987, s.217).

İslâm tarihinde en fazla önem taşıyan olaylardan biri Hicret olarak ifade edilebilmektedir. Bununla birlikte İslam tarihinde dönüm noktası olarak kabul edilebilen bir diğer durum Hiz. Muhammed'in Medine'ye gelmesidir. Hicret sayesinde Müslümanlar Kureys müşriklerinin yaptığı işkencelerden kurtulmuş ve böylelikle Hiz. Muhammed'in önderliğinde Medine'de bir İslam devletinin kurulmasını sağlamışlardır. Müslümanların bu şekilde siyasi bir güce erişmiş olmaları İslâmiyet'in yayılması hızlandırmıştır (Taberî, 1987, s.218).

3.6. Hiz. Fatıma'yla Evlenmesi

Hiz. Fâtıma Hiz. Muhammed'in en küçük kızıdır. Hiz. Muhammed 35 yaşlarındayken 605 ya da 606 yılında Mekke'de doğmuştur (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, s.52). Hiz. Muhammed'in yetiştirdiği Hiz. Fâtıma cömertliği, konuşması, edebi ve yürümesi ile her açıdan babasına benzemiştir. Aynı zamanda kendisini görenler Hiz. Fâtıma'yı Hiz. Muhammed'e benzetmişlerdir. Hiz. Fâtıma'ya edebinden ve iffetinden dolayı parlak yüzlü anlamına gelen "Zehra" lakabı layık görülmüştür (Arslan, 1992, s.52).

Hiz. Fâtıma ise Hiz. Muhammed'in hicretinin ardından kız kardeşi Ümmü Gülsüm ile Hiz. Ebû Bekir'in aile üyelerinin de olduğu bir kabileyle Medine'ye hicret gerçekleştirmişlerdir. Hicretin öncesinde Hiz. Ebû Bekir ve ardından da Hiz. Ömer de Hiz. Fâtıma'yla evlenmeyi talep etmiştir. Ancak Hiz. Muhammed bunu kabul etmemiştir. Ardından söz konusu durumdan haberdar olan Hiz. Ali Hiz. Fâtıma'yla evlenmek istemiştir. Söz konusu isteğini Hiz. Muhammed kabul etmiştir ve kendisine "Mehir olarak verecek bir şeyin var mı?" diye sormuştur. Hiz. Ali'nin bir şeyi olmadığını ifade etmesinin üzerine Hiz. Muhammed ise Hiz. Ali'den Bedir ganimeti şeklinde payına düşmüş olan zırhı mehir olarak Hiz. Fâtıma'ya vermesini istemiştir. Hiz. Ali de bu isteği kabul etmiştir. Hiz. Muhammed Hiz. Fâtıma'ya kadife olan bir elbise, içi hurma lifiyle dolu bir yastık ve su kırbasını çeyizi için vermiştir (Can, 2000, s.58).

Hicretin ikinci yılında Safer ayı içerisinde Hz. Ali Hz. Fâtıma'yla evlenmiştir. Hz. Muhammed ise nikahlarını kıymıştır. Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın evliliklerinden Hüseyin, Hasan ve Muhsin isminde üç oğulları; Zeynep ve Ümmü Gülsüm isminde iki kızları olmuştur. Hz. Fâtıma ölünceye dek Hz. Ali başka kimseyle evlenmemiştir. Hz. Fatıma ise Hz. Muhammed'in ölümünden 6 ay geçmesinin üzerine yaşamına veda etmiştir. Hz. Muhammed'in nesli ise Hz. Fâtıma ve çocuklarıyla devam etmiştir (Özen, 1988, s.58).

3.7. İlk Üç Halife Dönemindeki Konumu

İslâm toplumunda Hz. Muhammed'in ölümünden sonra türlü problemler meydana gelmiştir. Müslümanların karşı karşıya kaldığı ilk sorun Hz. Muhammed'in ardından kimin halife olacağıdır. Hz. Muhammed'in ölümünden hemen sonra defin ve teçhiz işlemleri sürerken Ensar'dan sahabeler Sakîfetü Beni Sâide'de toplantı yaparak kimin halife olacağı ile ilgili görüşmeler yapmışlardır. Hz. Ebû Bekir ise bu durumdan haberdar olunca Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer ile toplantıya katılmıştır. Toplantıda Muhacirlerden ve Ensarlardan birer kişinin tercih edilmesini talep eden Ensar'a bugörüşün yanlış olduğu, İslâm birliği açısından yalnızca bir liderin etrafında toplanılmasının doğru olduğu belirtmiştir. Sahabeler ise Hz. Ebû Bekir'in halifeliğe gelmesinin daha doğru olduğunu düşündüklerinden dolayı Mescid-i Nebevî'de kendisine biat etmişlerdir (İbnHişâm, 1992, s.125).

Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'in halife olmasına biat ettiği ile ilgili bazı rivayetler vardır. Rivayetlerden bazıları onun halife olarak seçilmesinin ikinci gününde bazıları ise altı ay dolayısıyla Hz. Fâtıma'nın ölümünden sonra halifeye biat etmiş olduğunu belirtmektedir. Hz. Ali'nin biat açısından gecikmesinin nedeni ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Fâtıma arasında yaşanmış olan bir hadise olarak bazı kaynaklarda yer almaktadır. Bu konu şu şekilde rivayet edilmektedir; Hz. Muhammed'in ölümünün ardından Hz. Fâtıma babasından kalan mirası Hz. Ebû Bekir'den talep etmiştir. Fakat Hz. Ebû Bekir ise Hz. Muhammed'den duyduğu: *"Muhammedler miras bırakmaz onların bıraktığı sadakadır."* hadisini neden olarak göstererek onun söz konusu talebini kabul etmemiştir. Hz. Fâtıma'nın ise bu yüzden Hz. Ebû Bekir'e kırıldığı ve Hz. Ali'nin de eşi ölünceye dek eşini kırmamak amacıyla Hz. Ebû Bekir'e biat etmeyi ertelemiştir. (Can, 2000, s.58).

İbn Kesir Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'e biat etmesi konusundan şu şekilde bahsetmektedir: *"Hz. Ebû Bekir'e biat edildiği zaman Hz. Ali de ona biat edenler arasındadır. Hz. Ali, eşi Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra da halifeye olan biatını yenilemiştir."* (İbn Kesir, 1994, s.32).

Halife olarak seçilmiş olan Hz. Ebû Bekir'e biat etmek için Hz. Ali'nin gecikmiş olması Şia tarafından ifade edildiği üzere halifeliğin kendi hakkı olduğunu düşündüğünden dolayı değildir. Hilafet hususunda Hz. Ali'nin bir hak iddiası olmamıştır. Tam tersine Hz. Ebû Bekir'in halifelik döneminde Hz. Ali kendisine her zaman destek sağlamıştır. Hz. Ebû Bekir hastalanmasından sonra sahabelerle yapmış olduğu istişareler sonucunda kendisinin ardından Hz. Ömer'i halife seçmiştir. Hz. Ömer ise Hz. Ebû Bekir'in ölümünden sonra Hicretin

13. yılı içerisinde Mescid-i Nebevî kapsamında Müslümanlardan biat almıştır (İbnHibbân, Akt. Bekiroğlu, 2017, 274).

Hiz. Ebû Bekir'in vasiyet etmesinden sonra Hiz. Ömer tarafından hadis ve Kur'an ile ilgili çok bilgili olduğu için Hiz. Ali'yi kadı seçmiştir. Ayrıca Kudüs'ün fethedilmesi amacıyla sefere giderken Medine'de Hiz. Ali'yi vekil olarak bırakmıştır. Hiz. Ali, Hiz. Ömer dönemi içerisinde de Hiz. Ebû Bekir dönemindeki gibi halifenin danışmanlarının arasında yer almıştır (Cevdet Paşa, 1997, s. 253).

Hiz. Ömer dönemi içerisinde Hiz. Ali tarafından Hiz. Muhammed'in hicretinin takvimin başlangıç tarihi olarak kullanıma alınması halifeye teklif edilmiştir ve bu görüş halife tarafından onaylanmıştır. Halifelik dönemi boyunca Hiz. Ömer yönetim hususunda olduğu üzere tüm konularda da daima istişareyle hareket etmeyi sürdürmüştür. Halife tercihini de oluşturmuş olduğu şûranın kararına bırakmıştır. Azatlı bir kölenin Hiz. Ömer'i hançerlemesinden sonra halife tercihi açısından Hiz. Ali'nin de olduğu bir şûra kurulmuştur. Meydana getirilen şûrayla beraber halife olarak Hiz. Osman seçilmiştir (İbnü'l-Esîr, 1989, s.178).

Hiz. Ali, Hiz. Osman'ın hilafetinde kendisine yalnızca dini alandaki yenilikler ile ilgili eleştiriler yöneltmiştir. Hiz. Osman'ın hilafette olduğu ikinci dönemi içerisinde meydana gelen karışıklıklarda Hiz. Osman'a yönelik ortaya çıkan muhalif hareketlere Hiz. Ali fiilen katılmamıştır. Her daim halifenin yanında yer almış ve ona destek olmuştur. İsyancılar tarafından Hiz. Osman'ın evinin muhasara edildiği dönemde Hiz. Ali tarafından isyancılar vazgeçirilmeye çalışılmıştır. Halifenin korunması amacıyla oğulları Hüseyin ve Hasan'ı, Hiz. Osman'ın evine yönlendirmiştir. Fakat tüm gayretlerine rağmen Hiz. Ali, Hiz. Osman'ın öldürülmesine karşı koyamamıştır. Üç halife dönemi boyunca Hiz. Ali Medine'de kalmaya devam etmiştir. Ancak söz konusu dönemlerde fiili bir şekilde savaşların hiçbirine katılmamıştır ve idari bir görev almamıştır. Çoğunlukla Kur'an ve ilimle meşgul olmuştur (Şakir, 1994, s.115).

3.8. Hiz. Ali'nin Halife Seçilmesi

Hiz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Medine'de halk ve isyancıların aralarında kargaşa olmuştur. Şehirde bulunan isyancı gruplar tarafından Hiz. Osman'ın şehit edildiğini valileri öğrenince yeni halifenin seçilmesinde ısrar etmişlerdir ve Basralılar desteklemekte oldukları Zübeyr b. Avvam'a ve Talha b. Ubeydullah'a teklifte bulunmuşlardır (Bauman, 2018, s.20).

Mısırlılar tarafından ise Hiz. Ali'ye teklif götürülmüştür. Medine'de Asiler fazlasıyla kalabalık ve silahlı olduklarından dolayı yeni bir halifeye biat etmeyi istemekteydiler. Bu nedenle şura heyetinden kalmış olan isimlerle görüşmeye devam etmişlerdir. Fakat olumlu bir yanıt alamamışlardır. Medine'de yaşamakta olan sahabelere göre Hiz. Ali yaş olarak büyük olmasa da İslamiyet'e en erken dahil olmuş kişidir. Bu yüzden o dönem içerisinde Medine halkının biat edebilecek olduğu ve ön planda yer alan isim Hiz. Ali olmuştur. Söz konusu nedenlerden

dolayı insanlar biat etmek için Hz. Ali'ye karşı ısrarcı olmaya başlamışlardır. Hz. Ali ise bu insanlara *"Bu, sizin işiniz değil, şura ve Bedr ehlinin işidir. Şura ve Bedr ehli kimi uygun görürse o halife olacaktır. Toplanıp bu işe bakacağız."* demiştir (Bauman, 2018, s.20).

İnsanların geneli Müslümanlar arasındaki konumundan dolayı Hz. Ali'ye yönelmişlerdir. Hz. Ali şartları ve durumları değerlendirmesinin ardından devletin menfaatinin gözetilmesi için karar alması gerekmektedir. Medine'de bulunan isyancılar Hz. Ali'yi ikna etme gayretleri sürmekteyken Hz. Ali'nin yanına giderek *"İnsanlar için mutlaka bir halife gereklidir. Bu makama senden daha layık birini bilmiyoruz."* demişlerdir. Fakat Hz. Ali kendine yapılan ısrara karşılık, Müslümanların içine düşmüş olduğu sıkıntıda kendinin halife olmasının yanlış olduğunu düşünerek *"Beni halife olarak istemeyin. Kuşkusuz benim size vezir olmam, emir olmamdan daha hayırlıdır."* yanıtını vermiştir (Weber, 2005, s.28).

Hz. Ali'nin söz konusu tekliflere yönelik ısrarla halifeliği istememesinde iki sebep vardır. Bunlardan ilki halifelerden sonuncusunun şehit edilmesinden sonra olaya yol açan isyancı grubun Medine'deki yeni halifenin seçilmesine etki etmesi olarak ifade edilebilmektedir. İkincisi ise geçmişteki halife seçimlerinin neticesinde yapılan biat ile meşru olan bir istişareyle sonuca erişilmiştir. Ancak Hz. Ali'ye teklif Medine'de yaşamakta olanlar ve daha sonradan Medine'ye gelerek Hz. Osman'ın öldürülmesine etki eden isyancılar tarafından yöneltilmesidir. Fakat Hz. Ali yine de toplumun içerisinde bulunduğu durumdan dolayı sorumluluk duyduğu ve toplumun dirlik ve birliğinin bozulmasından endişe ettiği için teklifi kabul etmiştir ve *"Mademki kabul etmiyorsunuz o halde bilin ki benim biatım gizlice olmayacaktır. Bilakis mescide gideceğim, isteyen bana bu şekilde biat eder!"* diyerek biatin şeffaf olmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Böylelikle mescitte insanlar Hz. Ali'ye halife olarak biat etmeye başlamışlardır (Weber, 2005, s.28).

Bedir Ashabının tamamı Hz. Ali'ye gelmiştir ve kendisine biat etmek istediklerini belirtmiştir. Fakat söz konusu teklifleri Hz. Ali reddetmiştir. Çünkü Hz. Ali halife olmak için Şurâ'nın da karar vermesini istemekteydi (İbn-i Hibban, 2017, s.26). Fakat Hz. Ali'ye biât etmek amacıyla gelenler kesinlikle biât etmek istediklerini, biât edemezlerse ayaklanmalar başlatacaklarını ifade etmişlerdir. Eşter en Nehai'ye giderek Hz. Ali'nin ikna edilmesini istemişlerdir. Eşter ise Hz. Ali'ye giderek *"Elini ver biât edelim yoksa üçüncü kez pişman olursun"* diyerek ısrar etmiştir. Hz. Ali ise artık bu teklifi kabul etmiştir. Medine halkı Hz. Ali'ye Hz. Osman'ı şehit etmiş olanların cezalandırılması koşuluyla biat etmişlerdir (Hizmetli, 1991, s.56).

Hz. Ali'nin aslında hilafeti istemediği *"Şıkşıkıye Hutbesi"* ismiyle bilinmekte olan hutbesinde şu şekilde açıklanmıştır:

"Evet, tohumu yaratana ve insanı yaratana and olsun ki eğer bu topluluk biat için toplanmasaydı, yardımcılarının varlığıyla hüccet ikame edilmeseydi ve Allah zalimlerin çatlayasına doyarken mazlumların aklıktan kırılması hususunda âlimlerden söz almasaydı hilafet devesinin yularını sırtına atar, terk ederdim. Hilafetin sonunu ilk kâsesiyle suvarırdım."

(Daha önce arzulamadığım gibi şimdi de peşinde koşmaz, onu hemen terk ederdim)." (Seyyid Razi, 2012, s.322).

Hz. Ali hem Hz. Muhammed hayattayken hem de ilk üç halife döneminde gücü ve bilgisiyle İslam dinine yönelik aktif bir şekilde hizmet etmiş biridir. Bu yüzden söz konusu zorlu görevden kaçınmak istemiş olması düşünülememektedir. Hz. Ali'nin hilafete geçmiş olduğu ortamda kargaşalar fazlasıyla yoğundu. Söz konusu durumdan dolayı bu dönem Hz. Ali ile bütün Müslümanlar açısından şansız olan bir dönemdi (Sırma, 2016, s.36).

Hz. Ali halifeliğe geçtiğinde irâd etmiş olduğu ilk hutbesinde Allah'ın hidayet edici olan bir kitap indirmiş olduğunu ve o kitap içerisinde kötülük ve iyiliğin açıklandığını, kötülükten kaçınmaları gerektiğini, Allah'ın emirlerini uygulamaları gerektiğini hatırlatmıştır. Hutbenin devamında ise insanların ölümü anımsamaları gerektiğini, Allah'a itaat ederek ona isyanda bulunmamaları gerektiğini, hayırlı davranışlar işlemelerini, şerden kaçınmalarını ifade etmiştir (Hizmetli, 1991, s.48).

3.9. Hz. Ali'nin İlk Siyasi Politikaları

Medine'de bulunan insanlar Hz. Ali'ye biat ettiklerinde bazı toplumsal problemler gündemdeydi. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden dolayı toplumsal açıdan bir huzursuzluk gündeme gelmiştir ve halk söz konusu problemin çözülmesini istemiştir. Hz. Ali'ye biat etmeyenlerin olmasının ana sebeplerinden biri yine bu problemde kaynaklanmaktadır. Fitneden kaçınmak isteyen sahabeler Hz. Ali'ye karşı biat etmeyi reddederek kendi kabuğuna çekilmiştir. Hz. Osman'ı öldüren isyancılar ise Hz. Ali'nin halifeliğini kabullenseler de Medine'de silahlı bir şekilde varlıklarını korumuşlardır. Bu yüzden Medine'de sonunun nereye varacağı bilinmemekte olan bir gerginlik hâkim olmuştur. Hz. Ali, kendisine biat etmeyenlere karşı müsama göstermiştir ve Medine'de yaşanan gerginliğe rağmen huzuru sağlamaya çalışarak, yanlış kararlar almaktan kaçınarak problemleri mantıklı bir şekilde çözmek için çabalamıştır. (Apak, 2017, s.89).

Hz. Ali bu ortam içerisinde kendisine biat edildiğinde geçmişte halifelerden diğerlerinin de yapmış olduğu gibi halifeliğinin ilk cumasında hutbede şu ifadelerde bulunmuştur (Apak, 2017);

"Allah azze ve celle, bir hidayet kitabı indirdi ve onda hayır ve şerri gösterdi. Öyleyse hayrı alın ve şerden sakının. Farizalara sarılın ve Allah için onları eda edin ki sizi cennetle mükafatlandırın. Allah yasaklar koymuştur. Bunlar meçhul değildir. Allah Müslümanın saygınlığını bütün saygınlıklardan üstün kıldı. İhlas ve tevhid bağıyla Müslümanları bağlamıştır. Müslüman, haklı olmak dışında insanların dilinden ve elinden selamette kaldığı kimsedir. Hukukun gerektirdiği durumlar hariç Müslümanı incitmek helal değildir. Kıyamet kopmadan veya ölüm gelip çatmadan salih amele sarılın. Zira insanlar önünüzde ve arkanızda kıyamet

(ölüm) sizi kovalıyor. Günah ağırlığınızdan kurtulun ki Rabbinizin rızasına ulaşasınız. Önde gidenler, kalanları beklemektedirler. Allah'ın kulları ve beldeleri hakkında Allah'tan sakının. Sizler hayvanlardan ve bölgelerden de sorumlusunuz. Allah'a itaat edin ve ona isyan etmeyin. Hayrı gördüğünüzde onu alın ve şerri görürseniz ondan sakının. 'Hatırlayın bir zamanlar yeryüzünde azdınız ve mustazaftınız.'

Hz. Ali'nin bu konuşması onun yönetim anlayışı ile Müslümanların içerisinde olduğu durum bakımından değerlendirildiğinde insanlara var olan gerginlik ve huzursuzluk ile ilgili önem taşıyan öneriler verdiği anlaşılmaktadır. Hz. Osman'ın Medine'de muhasaraya alınması ve ardından şehit edilmesi ile başlamış olan gerginliklere karşılık yeni halife olmuş biri olarak hakkın temel alınmasını ifade ederek Müslümanların oldukça saygın bir konumda olduklarını belirtmiştir. Bu açıdan Hz. Osman'ın haksız bir şekilde öldürülmesine neden olanlara Müslümanların Allah nezdinde saygın bir konumda olduklarını, nedensiz yere bir canın katledilmesinin haram olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ali'nin kendisini dinlemekte olan isyancılara yaptıkları günah için tövbe etmelerini söylemiştir. Onların günahları yüzünden hesaba tutulacaklarını anımsatarak yaptıkları taşkınlıkları durdurmayı amaçlamıştır. Aynı zamanda Hz. Osman'ı katledenlere karşı Müslümanların fevri bir davranışta bulunmamasını, onların hukuki sürecin sonunda ceza alabileceklerini de belirtmiştir (Azimli, 2020, s.89).

Hz. Ali genel olarak bütün Müslümanlara hamilik yapmıştır ve insanları ayrıştırmaktan ziyade birleştirmek üzerine siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür. Bununla birlikte muhaliflerini yense bile onlara karşı her zaman merhamet ve hakkaniyet ile yaklaşmıştır.

3.9.1. Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması

Hz. Ali'nin halifelik döneminde karşı karşıya kaldığı problemlerden ilki Hz. Osman'ı şehit edenlerin cezalandırılmasıdır. Müslümanlar Hz. Ali'den en kısa zamanda katilleri cezalandırmasını beklemişlerdir. Fakat Medine'deki durumda isyancılar hem şehre hâkim olduklarından hem de silahları olduğundan dolayı bu durum oldukça zordur (Wellhausen, 1963, s.85).

Hz. Ali'ye o dönemde biat edenler çoğunluk olmadığından dolayı da hakimiyet kurmakta zorlanmaktadır. İktidarını o dönemde henüz kuramamış olduğundan dolayı bu kadar ağır bir olayı çözmesi ve cezayı belirlemesi neredeyse imkansızdı. Fakat halk ısrarcı bir şekilde Hz. Ali'den katillerin bulunarak cezalandırılmasını talep ettiğinde aralarında Hz. Ali'nin öngörülü bir kişi olduğunu gösteren şu şekilde bir konuşma geçmiştir (Azimli, 2020, s.96);

"Kardeşlerim, sizin bildiklerinizin cahili değilim. Ancak bize hükmeden ve bizim kendilerine hâkim olmadığımız bu insanlara ne yapabilirim? Bu insanların hareketine sizin köleleriniz katılmış ve A'rabınız onlara dönmüşlerdir. Bunlar aranızda ve diledikleri gibi size muamele ediyorlar. Sizin istediğiniz şeylerini uygulamak için bir imkân görüyor musunuz?" dedi. Onlar: 'Hayır,' dediler. Ali: 'Vallahi ancak sizin talep ettiğiniz icraatta bulunacağım inşallah. Bu iş bir Cahiliye

işidir. Bu insanların bir gücü vardır. Zira şeytan bir yol ihdas ettiğinde ortalığı boş bırakmaz. Bu iş karıştırılırsa şu durum ortaya çıkar: Bir grup sizin gibi düşünür. Bir grup da farklı düşünür. Bir grup da ne sizin gibi ne de onların düşündüğü gibi düşünür. Öyleyse insanlar sakinleşsin, kalpler mutmain olsun ve haklar alınsın. O zaman beni rahat bırakın ve neler olacağını görelim sonra tekrar geri gelin.”

Medine’de isyancılar fazlasıyla baskın bir durumdaydılar. Bununla birlikte isyancıların, katillerin ele verilmemesi amacıyla suçu hepsinin ortak bir şekilde üstlenmesi, Hz. Osman’ın eşi olan Naile’nin de söz konusu grubun fazlasıyla kalabalık olduğunu ifade etmesi, eve girmiş olanların kimliklerini belirleyememesi de bu davanın çözüme kavuşturulmasını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Farklı bir ifadeyle tam olarak kimlikleri belirlenemeyen ve şehirde hakimiyet kuran silahlı bir topluluktan destek alan belirsiz bir grubun tamamına ceza verilememesi nedeniyle hukuki açıdan da bir cezanın uygulanması doğru değildir. Bu bağlamda Hz. Ali’nin, ortamın sakinleşmesinin beklemesi, otoritesini güçlendirerek olaya hâkim olmasının ardından gerekenleri yapmaya çalışması da söz konusu dönemin koşullarına göre makul kabul edilmektedir. Fakat gerek Siffin Savaşı’nda gerek Cemel Vak’ası’nda Hz. Ali’nin ordusu içerisinde isyancıların bulunmayı sürdürmesi, Hz. Ali’nin muhaliflerinin onu isyancıları korumaktan ve Hz. Osman’ın öldürülmesine iştirak etmekten suçlamalarına yol açmıştır (Kilinçli, 2012, s.25).

3.9.2. Hz. Ali’nin vali politikası

Hz. Ali’nin halife olmasından kısa bir zaman sonra vilayetlerin halifeye bağlılığının sağlanması için birçok atama yapılmıştır. Fakat Hz. Osman döneminin valileri, kısa bir zaman dilimi içerisinde halifenin katledilmiş olduğunu ve Hz. Ali’nin yeni halife olduğunu öğrendiklerinde ona biat ettiklerini söylemek yerine olayların ne şekilde seyredeceğini beklemişlerdir. Ancak Hz. Ali’nin yönetime geçmesinden dolayı onlarda kendi kadrolarını hemen kurmak istemişlerdir. Hz. Osman’ın döneminde meydana gelen huzursuzluk ve muhalefetin temel faktörlerinden biri olan valileri görevlerinden almış ve yeni görevliler atamıştır. Hz. Ali’nin söz konusu siyasi davranışına bazıları itiraz etmiştir. Örnek olarak Muğire b. Şu’be tarafından Hz. Ali’ye;

“İtaat etmemizi ve sana öğütlerde bulunmamızı istemen senin hakkındır ve sen hayatta kalan iyilerden birisin. Bugün bir görüşü koruman ve onunla amel etmen yarın ona sahip çıkmandan daha iyidir. Bugün kaybolacak bir şey ise yarın çok daha büyüğünü kaybettirir. Bunun için Muaviye’yi, İbn Amir’i ve Osman’ın diğer valilerini yerlerinde bırak, gelip sana bey’at etsinler ve insanların heyecanları yatışsın. Sonra ilerde istediklerini azleder istediklerini de yerinde bırakırsın.”

Denilerek onun vali atamasıyla ilgili görüşü belirtilmiştir. Hz. Ali ise Muğire b. Şu’be tarafından yapılan bu öneriyi, tavırlarında ikircikli olan bir tutumda bulunmayacağını ifade ederek kabul etmemiştir. Hz. Ali her zaman davranışlarında tutarlı olmaya çalışsa bile kanaatimizce Muğire tarafından dönemin konjoktürüne göre bir öneri halifeye yöneltilmiştir.

Çünkü Hz. Ali, valileri vilayetlerden onay almaksızın değiştirdiği için kendisine daha fazla muhalif edinmiştir (Cevad, 2018, s.26).

Hz. Ali, kendi valilerini göreve atamak amacıyla ilk olarak Osman b. Huneyf'i Basra'ya atamıştır. Osman b. Huneyf Basra'ya gitmeden Hz. Osman döneminde Basra'nın valisi olan Abdullah b. Amir, halifenin değişmesinden dolayı orada bulunan malların bir bölümünü alarak Mekke'ye gitmiş, Hz. Aişe çevresinde toplanmış muhaliflere katılmıştı. Bu yüzden Osman b. Huneyf bir güçlükle karşı karşıya kalmamıştır. Hz. Ali daha sonra Umara b. şıhab'ıKufe'ye tayin etmiştir. Fakat, Kufe'ye giderken yolda Hz. Osman'ın intikamını almayı amaçlayan Tuleyha b. Huvelid ona kendi valilerinden memnuniyet duyduklarını ve onu kabul etmeyeceklerini ifade ederek kendisini zorla yoldan dndrmştir (Cevad, 2018, s.32).

Bu yüzden ilk başta Hz. Ali tarafından Kufe'de bir hakimiyet kurulamamıştır. Ancak daha sonra Ebu Musa tarafından Hz. Ali'ye elçi gönderilerek kendisine biat edecekleri haber verilmiştir. Ardından Yemen'e Ubeydullah b. Abbas'ı vali olarak tayin etmiştir. Ubeydullah ise Yemen'e gittiği zaman Yemen'in eski valisi olan Ya'la b. Ümeyye tarafından hazineler alınarak Mekke'ye kaçıldığı için bir sorun ile karşılaşmamıştır. Mısır'a ise Sa'd b. Ubade'nin oğlu olan Kays'ı tayin etmiştir. Kays, Mısır'a geldiği zaman Mısır halkının geneli kendisini kabul etmiştir fakat azınlık olan bir grup Hz. Osman'ın katilleri cezalandırılana dek biat etmeyi onaylamamıştır.

Hz. Ali'nin benimsediği toplumun yatışması politikası bağlamında, Kays onları anlayışlı bir şekilde karşılamıştır. Biat etmemelerinden dolayı onlara bir yatırım yapmamıştır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin yaptığı yeni vali atamaları sayesinde Yemen, Basra, Kufe ve Mısır'da egemenlik kurulmuştur (Günaltay, 1997, s.41).

Hz. Ali'nin vilayetler ile ilişkisinde problem çıkararak ve halifeliği süresince mücadele veren kişi şam valisi olan Muaviye b. Ebu Süfyan'dır. Hz. Ömer dönemi itibariyle Muaviye, şam'da görev yapmıştır. Kendisinden önce de abisi Ziyad b. Ebu Süfyan valilik yapmıştır. Ümeyyeoğulları'nın lideri olan Ebu Süfyan ile atalarının şam ile cahiliye döneminden beri yakın ilişkileri bulunmuştur. Müslümanların şam'ı fethetmelerinin ardından uzun yıllar boyunca oğulları yöneticilik yapmıştır. şam Bizans dönemi itibariyle yöneticilerine karşı itaatkâr ve merkezi otoriteye uyum sağlayan bir topluluk olmuştur. Muaviye'de söz konusu topluluğun güvenini kazanmış bir yöneticidir. Hz. Ali ise halifeliğinde Muaviye'nin yerine Sehl b. Huneyf'i görevlendirmiştir. Sehl'in şam yolu üzerinde karşılaştığı topluluk geri dönmesini, Hz. Osman'dan gelenden başkasını kabul etmeyeceklerini ifade ederek Sehl'in ilerlemesine izin vermemişlerdir. Sehl ise Medine'ye geri gelerek bu durumu Hz. Ali ile paylaşmıştır ve ardından Hz. Ali Muaviye'ye mektup yazmıştır. Muaviye yanıt olarak Hz. Ali'ye elçi göndermiştir. Elçi şam halkı ve Muaviye için "*Ben sana, Osman'ı senin öldürdüğünü iddia eden bir kavmin yanından geliyorum. Onlar Osman'a karşılık seni öldürmekten başka hiçbir Şeye razı değiller!*" demiştir. Hz. Ali ise söz konusu durumun üzerine şam halkının ve Muaviye'nin kendine biat etmeyeceğini anlayarak onlara sefer düzenlemek için hazırlıklar yapmaya

başlamıştır (Duman, 2017, s.32). Fakat Hz. Ali tahmin etmediği bir muhalefet ile karşı karşıya kaldığından dolayı Şam'a yönelik yapmış olduğu hazırlıkları Mekke'de bulunan Cemel grubu olarak ifade edilen muhaliflere yönlendirmek durumunda kalmıştır. Söz konusu savaş Cemel Vak'ası olarak bilinmektedir (Kalaycı, 1996, s.25).

Zübeyr ve Talha şura heyetinin mensupları olarak toplumda önem taşıyan bir yere sahiplerdir. Hz. Ali'ye biat etmelerinin ardından kendilerine Basra ve Kufe valiliğinin verileceğini beklemişlerdir. Ancak Hz. Ali bu vilayetlere farklı kişileri atadığından dolayı Hz. Ali'ye karşı olumsuz bir tutum benimsemeye başlamışlardır (Kalaycı, 1996, s.28).

Sonuç olarak Mekke'ye umre izni alarak gitmişlerdir ve orada zorlamayla Hz. Ali'ye biat ettirildiklerini, artık biat etmeyeceklerini duyurmuşlardır. Zübeyr ve Talha'nın Mekke'ye gitmesi, şura heyetinden olmaları, halife adayı olabileme ihtimallerinin bulunmasından dolayı Mekke'de Hz. Aişe'nin etrafında toplanarak muhaliflerin girişimlerinin meşrulaştırılmasına katkıda bulunmuşlardır (Duman, 2017, s.35).

Mekke'nin idaresinden bahsetmek gerekirse; Hz. Ali, Ebu Katade'yi vali olarak Mekke'ye atamıştır. Mekke'de bulunan Hz. Aişe ile Mekke halkı, halifeye biat etmemişlerdir. Aynı zamanda onunla Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması konusunda muhalefet etmişlerdir. Bu bağlamda Mekke'de toplanmış ve ortak amaçları Hz. Osman'ın intikamının alınması olan muhalif hareket ise daha önceki dönemin valilerinden ve önem taşıyan isimlerinden teşekkül ettiğinden bütün halkı yanlarına alabilmişlerdir. Sonuç olarak Mekke halkı halifeye biat etmemiştir. Hz. Ali Suriye'de bulunan karmaşaya yönelik ordu hazırlamakta iken Mekke'deki muhalefete ordusunu çevirmeye mecbur kalmıştır (Kilinçli, 2012, s.45).

3.10. Cemel Vak'ası

Hz. Ali Aişe ve bin kişiden oluşan ordunun Mekke'den ayrılıklarının haberini aldıktan sonra insanları toplamıştır ve halifelik makamının korunmasının, Müslümanlar'ın birliklerinin sağlanmasının gerekli olduğunu ifade ederek savaşa hazırlanmalarını talep etmiştir. Hz. Ali, Ammar bin Yasir ile oğlu Hasan'ı Kufe'ye savaşa hazırlanmaları amacıyla göndermiştir. O sırada Hz. Aişe, Kufe valisine mektup göndererek Kufe halkının savaşa katılım sağlamasını talep etmiştir (İbn-i Hibbân, 2017, s.274).

Hz. Hasan, Kufe halkına hilafetin korunması ve halifeye saygı duyulması gerektiği ile ilgili bir konuşma yapmıştır. Hz. Hasan'la birlikte yaklaşık olarak dokuz bin kişiden meydana gelen bir ordu savaş için yola çıkmıştır. Hz. Ali ise kendisinin yerine Medine'de Sehl bin Huneyfi bırakmıştır ve 600 kişiden oluşan orduyla yola çıkarak Kufe'den gelmekte olanlarla birlikte Basra'ya yola çıkmıştır (İbn-i Hibbân, 2017, s.275).

Hz. Muhammed'in yakın akrabaları ve arkadaşları ilk kez birbirlerine karşı savaşa hazırlanmışlardı ve bu iki ordu Basra yakınlarında söz konusu iki ordu karşılaştılar. Basra valisi ise savaşmamaları için iki tarafa da nasihatte bulunmuştur. Ölene dek onları sakinliğe

ve Allah'ın Kur'an'ı Kerim aracılığıyla ilettiği emirlerine uymaya davet etmiştir. Ancak valinin bu nasihatleri fayda etmemiş ve olayda Zübeyr ve Talha öldürülmüştür (İbn-i Kuteybe, t.y.).

Hız. Ali, Cemel Vak'ası yaşanırken Zübeyr bin Avvam ile görüşmeler yaparak kendisini ikna etmiştir. Ancak babasının ikna edildiğini fark eden oğlu Abdullah bin Zübeyr bu durumu engellemeye çalışmıştır. Yine de Zübeyr bin Avvam onları dinlememiştir ve savaş alanından ayrılmıştır. Yolda "Vadi Siba" olarak isimlendirilen bölgede Ahnef bin Kays kabilesine mensup biri onu öldürmüştür (Mes'udî, 2018). Bu vakada Hız. Aişe tarafından Talha ve Zübeyrnedâmetleri anlaşılincaya dek çok geç kalınmıştır. Birçok Müslüman bu savaşta birbirlerini gereksiz bir şekilde öldürmüşlerdir. Hız. Ali ise münâdiler aracılığıyla yaralılara ve silahını atanlara dokunulmayacağını, kaçanların öldürülmeyeceğini duyurmuştur. Taraflar sakinleşince Hız. Ali, Iraklı kadınlarla beraber Hız. Aişe'yi Medine'ye göndermiştir. Ardından Basra'ya Abdullah bin Abbası vali olarak atamıştır (İbn-i Hibbân, 2017, s.276).

Şia âlimlerinden olan Kummi, Cafer el Bakır, Kur'an'da yer alan "Ayetlerimizi yalan sayıp ve o ayetlere kibirlerinden dolayı uymayanlar var ya onlara göğün kapıları açılmaz. Onlar deve iğnenin deliğinden geçmedikçe cennete giremezler." ayetinin CemelVak'ası kapsamında Hız. Ali'nin karşısındaki Zübeyr, Talha ile onların yanında bulunanlar ile ilgili nazil olduğunun ifade edildiğini aktarmıştır. Ancak CemelVak'asında öldürülmüş olanlar için Hız. Ali "Ben bu öldürülenler içerisinde kalbi tertemiz olan herkesin Allah tarafından mutlaka cennete bırakılacağını ümit ediyorum." ifadelerinde bulunmuştur (Kummi, 1387).

3.11. Sıffın Hârbi

Basra'da söz konusu olaylar yaşanmaktayken Muâviye, Şam'da bulunan insanlara Hız. Osman'ın kanının kesinlikle alınacağı ifade etmiştir ve bu hedefe yönelik ordu hazırlanmıştır. SıffınHârbi'nin öncesinde Hız. Ali ve Muâviye mektuplaşmaktaydı. Muâviye, Hız. Ali'den Osman'ı katledenlerin bulunup öldürülmesi için yardım istemiştir. Yardım etmeyecekse sorunu kılıçla çözeceğini haber veren bir mektup göndermiştir (Ebu Sâdık Süleyman, 1995, s.102).

Hız. Ali ise söz konusu mektuba cevabı şu şekildedir:

"Osman'ın katilleriyle ilgili konuyu araştırdım. Onları sana teslim etmeyi uygun görmedim. Ebu Bekir halife olduğu zaman baban Ebu Süfyan yanıma gelerek bu işe en layık olan sensin demişti. Ancak ben Müslümanlar arasında ayrılığa yol açmamak için dediğini yapmadım. Eğer sen baban gibi kıymetimi bilersen doğru ve olgun bir iş yapmış olursun. Eğer böyle davranmayacaksan sana ihtiyacım yoktur."
(İbn-i Hibbân, 2017, s.279).

Muâviye, Hız. Ali'nin mektubunu almasının ardından Hız. Ali'nin üzerine gitmek amacıyla ordusuyla birlikte hazırlanmıştır. Hız. Ali' de kendi ordusuyla birlikte Irak'tan yola çıkmıştır. Hız. Ali'nin ve Muâviye'nin ordusu Sıffın'de karşılaşmışlardır. Savaştan önce Hız. Ali ordusuna düşmanın karşısına çıkmadan önceki geceyi Kur'ân okuyarak geçirmeleri gerektiğini, kararlı

olmalarını, Allah'ın istediğinden başka bir şeyin olmayacağını belirtmekte olan bir konuşma yapmıştır. Ardından komutanlardan bazılarını belirleyerek orduyu hazırlamıştır. Muâviye de ordusuna mücadele etmelerinin üç sebebini ifade ederek orduya şu şekilde moral vermeye çalışmıştır; *“Ya zalim bir grupla mücadele ederek Allah'ın rızasını isteyin! Ya Muhammed'in damadı ve sizin halifeniz olan Osman'ın kanını istediğiniz bir grupla mücadele edin! Ya da kadınlarınızı ve çocuklarınızı muhafaza etmek için bu grupla harbedin!”*. (İbn-i Hibbân, 2017, s.276).

Sıffin Savaşı'nın öncesinde Muaviye ve Hz.Ali'nin arasında mektuplaşmaların bulunduğu, elçilerin gidip gelmekte olduğu ile ilgili bazı rivayetler bulunmaktadır. Muaviye, Ebu Hureyre ve Ebu Derda'nın Hz. Ali'ye gitmelerini ve ona şu sözleri iletmelerini istemiştir;

“Vallahi insanlar arasında hilafete en layık olan kişisin ve bu işe benden daha layıksın. Sen muhacirlerden ve ilklerdensin. Ben ise tulekadan yani Mekke'nin fethinde kendilerine esir muamelesi yapılmayan ailedenim. Sen İslama ilk girenlerden ve Resûlullah'a akrabalık bağıyla en yakın olan, Allah'ın kitabını ve Hz. Muhammed'in sünnetini en iyi bilenlerdensin. Ensar ve Muhacirler şurâ sonucu sana biât etmişler. Zübeyr ve Talha da sana biat etmişler fakat biatlerinden dönüp Osman'ın kanını talep ettiklerini söylüyorlar. Oysa bu onların hakkı değil, ben Osman'ın amcası oğluyum bu talep benim hakkımdır.”

Bu sözleriyle O, Hz. Osman'ı katledenleri kendisine gönderirse ona biat ederek emirlerine uyacağını ifade etmektedir (Ebu Sâdık Süleyman, 1995, s.106). Bununla birlikte Hz. Ali'ye şunları yazdığı bir mektupta göndermiştir; *“Senin velayetini kabul etmek ve emirlerine uymak Allah'ın kitabı ve Muhammed'in sünnetine göre tüm müminlerin üzerine bir farzdır. Nitekim Hz. Muhammed senin hakkında Gadir-i Hum da bütün sahabeyi toplayarak senin emrine tabi olmaları gerektiğini senin kendisi yanındaki konumunu Musanın yanında Harunun konumuna benzeterek müminlerin canlarından daha evla olduğunu söylemiştir.Ebu Bekir ve Ömer sana danışmadan senin hakkın olan hilafeti almışlar. Osman ise senin amcaoğlundur ve akrabalık olarak sana yakın olmakla beraber Şurânın kararı ile seçilmiştir. Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra insanlar sana biât ettiler. Eğer sen bize Osman'ın katillerini gönderir veya onları öldürüsen Şam ehli ile beraber sana biat eder ve emrine uyarız.”* (Ebu Sâdık Süleyman, 1995, s.253).

Bu mektubu okumasının ardından Hz. Ali, Ebu Hureyre ile Ebu Derda'ya Muaviye'ye iletmeleri için şu ifadelerde bulunmuştur; *“Osman'ın katledilmesinden sonra Ensar ve Muhacirler üç gün şurânın sonunda bana biât ettiler. Benden önceki halifeler Ensar muhacir ve Bedir Ehlinde bu kadar kişinin kararı sonucu halife olmadılar. Eğer Osman'ın katlinden sonra Ebu Bekir veya Ömer halife olsaydılar Muaviye böyle bir talepte bulunabilir miydi?”.* Bu sözlerinin üzerine Ebu Hureyre ile Ebu Derda'da kendisine “hayır” yanıtını vermiştir (Ebu Sâdık Süleyman, 1995, s.156).

Hz. Osman'ın çocuklarının kan talep etmesi üzerine Hz. Ali ise Muaviye'den daha fazla evlâ olduğunu, Hz. Osman'ın zulümde bulunduğundan dolayı katledilmesi durumunda bunu yapanların ceza almayacağını ancak mazlum durumdaysa katledenlerin cezalandırılmasına ya da bağışlanmasına Hz. Osman'ın çocuklarının karar vereceğini söylemiştir. Aynı zamanda Osman'ı katletmiş olanların kendi askerleri arasında yer almasından dolayı onun vereceği hükümlerin hepsine razı olacaklarını ifade ederek Hz. Muhammed'in sünneti ve Allah'ın kitabına göre aralarında hüküm verecek olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Ebu Hureyre ile Ebu Derda'da ona "*Vallahi sen insafılı davrandın.*" demişlerdir ve Hz. Ali'nin sözlerini Muaviye'ye iletmişlerdir (Halife b. Hayyat, 2011, s.102).

Muaviye her zaman Hz. Osman'ı katledenleri istemiştir ve bu yüzden Hz. Ali'ye biat etmeyeceğini ifade etmiştir. Ancak halife olmasının ardından bu konuyu kapatması onun henüz Hz. Osman yaşıyorken halifelik planları yaptığını göstermektedir. Muaviye ve Hz. Ali'nin arasında bulunan mektuplaşmalar ile elçilerinin gidip gelmeleri sonucunda bir şey olmamıştır. Bir sonraki gün oldukça şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş, iki ordunun arasında üç gün çarpışmalar devam etmiştir. Rivayetlerde 25.000 Iraklı ve 45.000 Şamlı olmak üzere toplamda 70.000 kişinin öldürülmüş olduğundan bahsedilmektedir (Halife b. Hayyat, 2011, s.105).

Ölümlerin bu denli artmasının üzerine Amr bin As, Muâviye'ye, Ali bin Ebu Tâlib'in ordusunu bölecek bir planı olduğundan bahsetmiştir. Amr tarafından Mushafları mızrakları ile kaldırmaları emri verilmiştir ve "*Sizi Allah'ın kitabına ve hükümlerini uygulamaya çağırıyoruz,*" şeklinde bağırma başlamışlardır. İnsanlar bu nedenle sevinerek savaşı bırakmak istemişlerdir (İbn-i Sâd, 2014, s.25).

3.12. Hz. Ali'nin Şehid Edilmesi

Haricilerden bazıları Nehrevan'da katledilen haricilerin intikamlarını almak amacıyla Mekte'de toplanmışlar ve aralarından üç kişiyi seçerek Muâviye, Ali ve Amr bin As'ının öldürülmesi için karar almışlardır. Bu üç kişinin arasından Abdurrahman bin Mülcem'in Hz. Ali'yi, Amr b. Bükür'ün Amr b. As'ı, Berk bin Abdullah'ın ise Muaviye'yi öldürmesine karar vermişlerdir (Halife b. Hayyat, 2011, s.84).

Abdurrahman bin Mülcem Kufe'de kardeşleri ve babası Nehrevan savaşında öldürülmüş olan Kuttâme binti Amme'nin evine gitmiştir. Orada Kuttâme'ye evlenme teklif etmiştir ancak Kuttâme kendisine "*Benim mihrim pek ağırdır. Bana bir köle ve 3000 dirhem vereceksin. Ayrıca Ali'yi öldürmedikçe sana varmam*" demiştir. İbn-i Mülcem ise söz konusu koşulları kabul etmiştir ve camiye gitmiştir (İbn-i Sâd, 2014, s.26).

Camide Hz. Ali ile karşılaşmıştır ve o sırada Hz. Ali insanlara "*Ey insanlar! Namaza! Namaza!*" diyerek yürümekteydi. Abdurrahman bin Mülcem ise kılıcı ile Hz. Ali'nin alnının ortasına gelecek bir darbe vurmuştur. Çevredeki insanlar onu yakalamışlardır ve Hz. Ali onun hapse atılmasını isteyerek "*Eğer bu yaradan dolayı ölürsem ona kıssas uygulayın*" demiştir. Daha

sonra Hz. Ali adil bir kişiliğe sahip olduğunun da göstergesi olarak oğlu Hz. Hasan'a; "*Ey oğlum! Bu adamın içeceğine ve yiyeceğine dikkat edin. Şayet sağ kalırsam kendi hakkımın davacıyım dilersem cezalandır, dilersem affederim. Ben ölürsem onu peşimden gönderin. Ama haksızlık etmeyiniz. Bu süre zarfında ona iyi davranın.*" buyurmuştur (Halife b. Hayyat, 2011, s.84).

Hz. Ali'nin kızı olan Ümmü Gülsüm ise ona "*Ey Allah'ın düşmanı! Neden Emir'ül Mü'minin'e bunu yaptın*" diye sormuştur. İbn-i Mülcem ise ona "*Ben Emir'ülMü'minin'i öldürmedim. Baba'nı öldürdüm*" demiştir. Hz. Ali'nin vefat etmesinin ardından İbn-i Mülcem'de öldürülmüştür. Fakat Hz. Ali'nin vasiyetine uyulmayarak İbn-i Mülcem ayakları ve elleri kesildikten sonra yakılarak öldürülmüştür. İbn-i Mülcem ayakları ve elleri kesildiğinde ses çıkarmamıştır ancak dili kesileceğinde bağırıştır. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda ise "*Siz dilimi kesince Allah'ı anmaktan menedilmiş olurum*" demiştir. Hz. Ali ölümünden önce ailesine Hz. Muhammed'in sünnetine sıkı sıkıya bağlanmalarını, Allah'a bağlı olmalarını, her zaman barıştan yana olmalarını, komşu, akraba ve yetim haklarını gözetmelerini, ibadetlerini yapmalarını vasiyet etmiştir (Can, 2000, s. 58).

Hz. Ali halife olduğu dönemde oldukça sade bir yaşam sürmüştür. Pazar ve çarşı alanlarını gezerek kontroller yapmış, halkla oturarak onlara tavsiyeler vermiştir. Halkın problemleriyle bizzat kendi ilgilenmiş ve bu problemleri çözmek için elinden geleni yapmıştır. Hz. Ali Ramazan ayının son dönemlerinde hicretinin 40. yılında 661 tarihinde Abdurrahman bin Mülcem tarafından Kufé'de öldürülmüştür. Vefat ettiğinde 63 yaşındaydı ve beş yıl boyunca halifelik yapmıştır. Hz. Ali'nin techiz ve tekfin işlemlerini Abdullah bin Abbas ve Hz. Hasan yapmıştır. Cenaze namazı da yine oğlu Hasan kıldırıştır. Hariciler tarafından naaşının çıkarılmaması için mezar yerinin gizlendiği ve bu yüzden mezarının yerinin bilinmediği hakkında rivayetler bulunmaktadır (Can, 2000, s. 58).

4.BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN KİŞİLİĞİNİN ŞEKİLLENMESİNDE DİNİN ROLÜ

4.1. Kişiliğini Etkileyen Faktörler

İnsanlar, kendi türlerine, ailelerine, soylarına dair pek çok özelliği kalıtımla almaktadır ve daha sonraki kuşaklara aktarmaktadırlar. İnsanın bedensel yapısı ile söz konusu yapının cinsiyeti, fiziksel görünümü benzeri özellikleri kalıtsal olmaktadır. Bireylerin fiziksel, ruhsal ve davranışsal açıdan birbirlerine göre farklılıklara sahip olmalarının nedenlerinden biri de genetik etmenlerdir. Her insan gibi Hz. Ali'nin sahip olduğu kişiliğin ana belirleyicileri; bedensel yapı, aile ve çevresel etkiler, yaşadığı çevre ve kültür ve de kalıtım etmenleridir.

4.1.1. Fiziksel özellikleri

Hız. Ali'nin fiziksel özellikleri ile ilgili bilgi veren kaynaklar arasında küçük farklılıklar vardır. Ancak genel olarak aynı tasvirlerin yapıldığını ifade etmek mümkündür. Söz konusu tasvirler bağlamında Hız. Ali'nin, şişman, kısa, sakalları fazlasıyla gür, göğsü ve omuzlarının çok kıllı, başının ön kısmının kel, omuzları ve gözlerinin iri olduğu ve her zaman güler yüzlü olduğu anlaşılmaktadır (Hamidullah, 1993, s.65).

Hız. Ali'nin her daim cesaretli olduğu ifade edilmiştir. Örneğin Hız. Muhammed onun kendi yatağına yatmasını istediğinde korkusuzca onun yerine geçmiştir ve katledilmekten korkmamıştır. İri yapılı olması ile cesur olması bağdaştırılabilmektedir.

Hız. Ali İslami tebliğinin ilk dönemlerinde Hız. Muhammed'in yakınlarının İslam'a çağırılması amacıyla düzenlediği yemekten söz ederken kendisinin orada olanların en küçüğü ve şişmanı olan bir çocuk olduğundan bahsetmektedir. Farklı bir rivayete göre de Hız. Ali'nin fazlasıyla gür olan sakallarının renginin kına rengi gibi kırmızı olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte halife olmasının ardından birçok kez hıyanet ve ihanete uğradığı için genç yaşta sakallarının ve saçlarının ağardığı ile ilgili rivayetlerde vardır. Esmere yakın bir ten rengi vardır. Kol ve ayakları fazlasıyla büyük ve omuzları geniştir. Pazuları ve bilekleri bir bütün gibi görünmektedir ve bu nedenle bilekleriyle tuttuğu kişilere nefes aldirmazmış (Hamidullah, 1993, s.65).

4.1.2. Ailesi ve çevresel etkiler

İnsanın kişiliği doğduğu günden itibaren ilk olarak ailesi daha sonra da okulu ve yaşadığı çevrede bulunan bireyler tarafından biçimlendirilmektedir. Kişiliğin temelleri ilk 6 yıl içerisinde ailenin etkileriyle atılmaktadır. Bu yüzden kişiliğin gelişmesi hususunda çocuğun ilk sorumluluğu ebeveynlerine aittir. Kişiliğin gelişmesi hususunda sosyal çevrede en fazla etkisi bulunan çevre, ailedir. Aile içerisinde ebeveynlerin çocuğa yönelik davranış ve tutumları, çocuğun kişiliğinin şekillenmesinde oldukça önemlidir. Çocuk ebeveynlerini gözlemleyerek ve taklit ederek gelişmektedir. Aile içerisindeki ebeveyn tutumları, ilişki

biçimleri, ailelerin sahip olduğu entelektüelite ile değerler kişiliğin oluşması bakımından oldukça önem taşımaktadır (Kaya, 1997, s.12).

Hız. Ali 5 yaşına dek anne ve babasıyla yaşamıştır. Ardından babası ekonomik açıdan zor günler geçirdiğinden dolayı Hız. Ali'nin bakımını Hız. Muhammed üstlenmek istemiştir. Bu yüzden Hız. Ali, hicrete dek Hız. Muhammed ile birlikte kalmıştır. Annesi Fâtıma b. Esed, Hız. Muhammed ile Hız. Ali'nin namaz kıldığı duyumunu alınca endişelenmiş ve kocasına söz konusu davranışın doğru olup olmadığını sormuştur. Ebû Tâlib ise söz konusu durumun normal olduğunu, amcasının oğluna yardımcı olmasından memnun olduğunu ifade etmiştir. Ebû Tâlib'in ölümünün ardından Fâtıma b. Esed de Müslüman olmuştur (Fığlalı, 1994, s.25).

Ebû Tâlib ise yeğeni olan Hız. Muhammed ve kendi oğlunun gizli bir şekilde namaz kıldıklarını gördüğünde kendisinin atalarının dinine inanmaya devam edeceğini ancak yeğenini hayatının sonuna dek koruyacağını söylemiştir. Hız. Muhammed'in Mekkelileri net bir şekilde İslam'a davet ettiğinde ve putları bırakmalarını istediğinde kendisine karşı çıkan müşriklere karşı Hız. Muhammed'i korumuştur. Ebû Tâlib tarafından Hız. Muhammed ve Müslümanlar her daim korunmuştur. Ancak kendisi bütün ısrarlara rağmen İslâmiyet'i kabul etmemiştir (Fığlalı, 1994, s.56).

Hız. Ali'nin kişiliğinde etki sahibi olan en önemli isimlerden biri de Hız. Muhammed'dir. Çünkü Hız. Ali 5 yaşından itibaren kendisinin yanında oldukça iyi eğitim alarak Resulullah'ın ahlâkıyla yetişmiştir. Hız. Ali Hız. Muhammed in yanında olduğu dönemlerde ailesinin etkisinden çıkmamıştır. Bu sayede onun kişilik oluşum sürecinde hem ailesi hem de Hız. Muhammed etkili olmuştur (Kaya, 1997, s.25).

4.1.3. Hız. Muhammed ile geçirdiği süreç

Hız. Muhammed, ebeveynlerinin vefat etmesinin ardından dedesi olan Abdülmuttalib ile birlikte yaşamıştır. Ancak Hız. Muhammed henüz 8 yaşındayken dedesi hastalıktan dolayı hayatını kaybetmiştir. Abdülmuttalib, EbûTâlib'den Hız. Muhammed'i korumasını istemiştir. Ebû Tâlib ise Abdülmuttalib'in vasiyetini yerine getirerek yeğenini her koşulda korumuştur. Hız. Muhammed 25 yaşına dek amcası Ebû Tâlib ile yaşamış daha sonra Hız. Hatice'yle evlenmiş ve kendi yuvasını kurmuştur. Risaletten önce ekonomik açıdan zorluklar yaşamakta olan Ebu Tâlib'e yardımcı olmak amacıyla da Hız. Ali'yi kendi himayesine almıştır (Algül, 2018, s.59).

Küçük yaşlardan itibaren Hız. Muhammed ile yaşamaya başlayan Hız. Ali onun kişiliğinden, ahlakından fazlasıyla etkilenmiştir. Hız. Muhammed'in ailesinde Hız. Ali her zaman ona olan benzerliğiyle ön planda yer almıştır. Hız. Muhammed'in yakın çevresi ve ailesi içerisinde Hız. Ali önem taşıyan bir yere sahip olmuştur. (Aksu, 2018, s.15).

Hız. Muhammed 13 yıl boyunca Mekke'de kalmıştır. İslam'ı kabul etmeden önce Hız. Muhammed'in terbiye ve himayesinde olan Hız. Ali'nin İslam'ı kabul etmesinin ardından da

devamlı Hz. Muhammed'in yanında olduğu ifade edilmektedir. Fakat Medine'ye hicret etmesine dek geçen süreç içerisinde yaptıkları ile ilgili çok bilgi bulunmamaktadır. Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'nin yanına alınmasının ardından Hz. Ali ondan Medine ve Mekke dönemleri içerisinde barışta, savaşta, hizada, seferde, sokakta, mescitte ölünceye dek kendisinden hiç ayrılmamıştır. Bu yüzden Hz. Ali'nin kişiliğinin temellerinin atılmasında Hz. Muhammed oldukça önemli bir role sahiptir (Palabıyık, 2015, s.35).

Tefsir ilmi açısından Hz. Ali sahabeler arasında oldukça önde gelmekteydi. Hatta dört halifenin arasında tefsir ilmi bakımından birinci olduğu ifade edilmektedir. Hz. Ali'nin "*kim bana Kur'an'ın herhangi bir âyetiyle ilgili soru sorarsa mutlaka ona cevap vereceğim.*" dediğiyle ilgili rivayetler bulunmaktadır. Söz konusu rivayet Hz. Ali'nin tefsir ilminde kendisine güvenmekte olduğunu ifade etmektedir. Hz. Ali tarafından Kur'an'ı Kerim tefsir edilirken Kur'an ölçü olarak benimsenmekle birlikte Allah'ın rızası da temel amaç olarak görülmüştür (Turgay, 2004, s.53).

Hz. Ali çocukluğunu Hz. Muhammed ile geçirdiğinden dolayı küçük yaşlardan itibaren İslam diniyle müşerref olmuştur. Bu yüzden Hz. Muhammed'e indirilen ayetlerden devamlı haberdar olmuş ve Kur'an'ı Kerim'in ayetlerini inme sırası bağlamında ezberlemiştir. Daha sonra da vahiy katipliği yapmıştır. Ayetlerin hangisinin nerede inmiş olduğunu, kim ile ilgili indiğini, mutlak ve mukayyetliğini, mensuhunu ve daha pek çok detayını bilmekteydi. Bu yüzden Hz. Ali'nin kişilik gelişiminde Kur'an'ın ve sünnetin fazlasıyla etkisi bulunmuştur. Bu bağlamda Kur'an'la bu denli ilgilenen, bilgi edinen ve onu tefsir etme yeteneğine sahip olan Hz. Ali'nin kişiliğinin belirleyicilerinden biri de Kur'an olmuştur (Geçit, 2018, s.59).

4.1.4. Hayatında önem taşıyan hadiseler

Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'in himayesinde oldukça küçük yaşlardan beri yaşamaya başlaması onun yaşamını etkileyecek birtakım önem taşıyan olaylar yaşamasına neden olmuştur. Çocukluk döneminde önem taşıyan hadiselerden bazıları şu şekilde nakledilmektedir;

Hz. Ali, Hz. Muhammed'e peygamberlik geldiğinde dokuz yaşındaydı. O yaşına rağmen Hz. Muhammed'e iman eden ilk Müslümanlardan biri olmuştur. İslamiyet'i kabul etmesi onun hayatının önem taşıyan bir kesimini meydana getirmektedir (Fığlalı, 1994, s.69).

Hz. Ali her zaman Hz. Muhammed'in yanında olmuştur ve İslâm'ı tebliğ için ona destekte bulunmuştur. "*Önce en yakın akrabalarını uyar ve sana tabi olan müminlere kol kanat ger.*" âyetiindiğinde Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali çağırılmış ve yakınında bulunan insanlara uyarılarda bulunması için emir gelmiş olduğunu ifade etmiştir. Güzel bir sofraya hazırlayarak akrabalarını çağırmasını talep etmiştir. 40 kişiden oluşan bu sofrada Ebû Leheb'in konuşmasını yapmasının ardından Hz. Muhammed'in istekleri gerçekleşemediğinden dolayı Hz. Muhammed yeniden sofraya hazırlayarak akrabalarını çağırmıştır. Bu yemekte akrabalarının İslâm'ı kabul etmelerini istemiştir ve kendisine kimlerin uyacağını sormuştur. Herkes sessiz kalınca Hz. Ali; "*Ey Allah'ın elçisi! Ben senin vezirin olurum*" demiştir. Söz konusu

konuşmanın karşısında Hz. Muhammed duygulanmış ve sofradaki herkese; *“Aranızdaki kardeşim, vârisim ve halifem budur. Buna itaat edin!”* demiştir (Turgay, 2004, s.65).

Hz. Ali'nin yaşamının türlü döneminde yaşadığı önemli olaylar ile ilgili çok bilgiye erişilememiş olmasına rağmen kendisini Hz. Ali yapan faktörlerden birinin de yaşam deneyimleri olduğu ifade edilebilmektedir. Kişilik oluşumu bakımından önem taşıyan dönemleri gençlik ve çocukluk yılları olmuştur.

4.1.5.Söz ve davranışlarının yansıttığı değerler

Kişilik, insanın sosyal çevresinde bulunan insanlarda uyandırmış olduğu intiba veya başkalarınca algılanma şeklidir. Söz konusu durumda insanın davranışları ve sözleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu açıdan Hz. Ali'nin yaşamındaki davranışlarından ve sözlerinden bazıları kişiliğinin anlaşılması hususunda yardımcı olmaktadır. Hz. Ali'nin oldukça yüce ahlaklı, imanlı, cesaretli ve inançlı olduğu görülmektedir.

Bir savaş esnasında Hz. Ali, savaşta düşmanını öldüreceği sırada düşmanı, suratına tükürmüştür. Hz. Ali ise onu öldürmekten vazgeçerek *“Ben seni sadece Allah'ın rızasını kazanmak için öldürmek istedim. Yüzüme tükürünce hiddetlendim, seni öldürürsem kızgınlığımdan dolayı öldürmüş olabileceğimi düşündüm ve vazgeçtim”* cevabını vermiştir (Yıldız, 2007, s.10). Bu olay onun değerler bağlamında öfkesini kontrol edebildiğinin en güzel örneğidir.

Bir başka hadise şu şekildedir; Hz. Ali halifelik döneminde kaybetmiş olduğu zırhını Yahudilerden birinin elinde gördüğünde ise Yahudi tarafından zırhın kendisinin olduğu söylenince mahkemeye gitmişlerdir. Hz. Ali delilleri yetersiz olduğu için zırhın kendisinin olduğunu ispatlayamamıştır ve zırh Yahudi de kalmıştır. Ancak Yahudi daha sonrasında dayanamayarak zırhın Hz. Ali'nin olduğunu belirtmiştir. Zırh kendisinin olduğu halde mahkemede bunu ispatlayamadığı için verilen karara uygun davranması da onun hukuka verdiği değeri göstermektedir.

Cesaret ve yiğitliğiyle ilgili olarak ise Hayber harbinde kalenin kapısını kırarak kendine kalkan yapmasını ve kendini savunmasını örnek olarak verebiliriz. (Çubukçu, 1995, s.15).

Hz. Ali, refah ve yoksulluk dönemlerinde oldukça zahid ve kanaatkâr bir yaşam benimsemiştir. Bununla beraber toplumsal problemlere yönelik oldukça duyarlı davranarak yoksul insanların hâmilğini üstlenmiştir. Kendisi ihtiyaç duyarken bile başkalarına yardım etmiş, kendisinden bir istekte bulunulduğunda asla geri çevirmemiş, kanaatkâr, yardımsever, cömert, Allah'ın rızasını kazanmak için her daim gayret gösteren biridir (Yıldız, 2007, s.10).

Hz. Ali, olaylara yönelik tutumlarında her zaman Allah'ın rızasını kazanmak istemiştir. makam sahibi olmasına rağmen adaletten ayrılmamış, cesareti ile ön planda yer almış bir sahabedir. Yalnızca tavırlarında değil sözleri ile de yüksek inancının etkilerini

göstermektedir. Bu nedenle onun sözleri ve davranışları yol gösterici niteliktedir. Hz. Ali'nin hikmetli ve erdemli olan sözlerinden bazıları şunlardır;

“Övünmeyi bırak, kibirlenmeyi terk et, mezarını hatırla!” , “Günahının yolunu, doğru yolundan ayıracak kadar aklın olması sana yeter.” , “En büyük zenginlik, insanların ellerindeki şeylerden ümit kesmektir.” , “Onurunu korumak isteyen haksız yere münakaşayı bıraksın.” , “Kulun nazarında Allah'ın elindeki kendisinin elindekinden daha güvenilir olmadıkça onun imanı doğru olmaz.” (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.256).

Hz. Ali çocukluğundan itibaren Hz. Muhammed'in himayesinde yetişmiş olduğu için davranışlarında ve sözlerinde Hz. Muhammed'in etkisinde kalmıştır. Hz. Muhammed'den almış olduğu eğitim ile her zaman yaşamının hangi döneminde olduğu fark etmeksizin söz konusu amacından sapmamıştır. Hz. Ali Hz. Muhammed ile geçirmiş olduğu günleri şu şekilde anlatmaktadır;

“Resûlullah beni evine aldığımda çok küçük bir çocuktum; ona sarılırdım; beni yanına yatırır, kokusunu duyar, sıcaklığını hissedirdim. Biraz büyüyüp de aklım ermeye başladıktan sonra onu hiç aldatmadım, ona hiç yalan söylemedim. Benim için yol gösteren bir yıldızdı. Onun her hareketini, her davranışını yakından izlerdim. Benim önüme yüksek ahlâki değerleri koyardı ve onları yerine getirmemi tavsiye ederdi. Hira Dağı'na gittiği zaman beni de yanına alırdı.” (Sancaklı, 2007, s.2).

Hz. Ali topluma örnek teşkil eden bir kişiliktir. Hz. Ali'nin davranışlarının ve sözlerinin altında Allah'ın emir ve yasaklarına uygun tutumlar benimsemek amaçlanmıştır. Nechü'l Belağa isimli eserinde Hz. Ali tarafından yöneticilere yazılan mektuplarda, kendisine soru yönelten kişilere verdiği yanıtlarda, oğluna yazdığı öğütlerden kendisinin hak yolunda uğraşan, çevresindeki bireylere de hakkı tavsiye eden bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Öğüt ve zühdleri, iyilikleri anımsatma ve kötülüklerden kaçınılmasına dair sözleri kendisinin kişiliğini yansıtmakta olan özellikleri olarak ifade edilebilmektedir (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.236).

4.2. Hz. Ali'nin Kişilik Özellikleri

4.2.1. Şefkat ve insani yaklaşımlar

Hz. Ali şefkat açısından da oldukça üstün özelliklere sahiptir. Nehrevan, Sıffin, Cemel gibi vakalarda ağlayarak karşıtlarının hidayete ve imana ermelerine yönelik dualar edecek kadar merhamet ve şefkat dolu hassas bir şahsiyettir (Fığlalı, 1994, s.52).

Hz. Ali'nin ne kadar şefkatli olduğu Cemel Vakası'nda da görülmektedir. Bu harp müşriklerden ziyade iki kardeşin yaptığı bir savaştır. Basra'da bulunan iki ordu karşı karşıya gelmişlerdir ve müminlerin emiri olan Hz. Ali savaş çıkmaması için çabalamıştır. Bu hususta Hz. Aişe'nin tarafına gönderdiği elçi son umudu olmuştur. Ka'ka (ra) etkin bir konuşma gerçekleştirerek tarafları ikna etmiştir. Fakat gece vaktinde her iki taraftan hainler baskın düzenleyerek barışı

savaşa dönüştürmüşlerdir. Hz. Ali ağlayarak medyana gelmiştir ve son defa kardeşleriyle konuşmak istemiştir. Talha ve Zübeyr'e seslenmiştir. Daha sonra Zübeyr'e dönerek şunları söylemiştir;

"Ey Zübeyr! Hatırlıyor musun, senle beraber Allah Resûlü (s.a.s) bir gün Medine'de Ganemoğulları'na ait bir bahçede oturuyordunuz. Ben sizin yanınıza doğru yaklaştım. Efendimiz (s.a.s) beni görünce tebessüm etti ve sen de gülümsedin. Allah Resûlü (s.a.s) sana sordu: 'Ey Zübeyr! Ali'yi seviyor musun?' Sen dedin ki: 'Evet Ya Resûlallah! Hem de çok seviyorum' Efendimiz (s.a.s) sonra şöyle demişti sana: "Ey Zübeyr! Unutma, bir gün Ali ile sen karşı karşıya geleceksiniz. O gün sen haksız, Ali ise haklı olacaktır."

Bu sözler üzerine Zübeyr şaşırarak kılıcını bırakmıştır. Gözleri yaşlı bir şekilde Hz. Ali'ye "Ey Ali! Artık bana dünyaları verseler, ben sana karşı asla savaşmam." demiştir (Kürşat, 2018, s.23).

Hz. Ali söz konusu davranışı ile asla kardeşinden vazgeçemeyecek, merhametli ve şefkatli bir yapısının olduğunu yansıtmıştır. Makam ve mekvisini asla düşünmeden merhametinden dolayı ağlamıştır. Kardeşlerine birlikte geçirdikleri güzel günleri anımsatarak onların da kalplerini yumuşatmaya çalışmıştır.

4.2.2. Doğruluk ve güvenilirlik

Hz. Ali, "İman, doğruluğu seçmendir, bu tercih çıkar sağlayacak yalana karşın sana zarar verecek olsa bile!" ifadelerinde bulunarak doğruluk ve imanın aynı yönde olduğu, bir arada düşünölmelerinin gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Mısır'a tayin etmiş olduğu Malik'e "Allah'tan korkan ve dosdoğru olanlara yapış!" diyerek öğüt vermiştir. "Allah insanları doğruluk diliyle hak yoluna davet eder." demiştir (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.263).

Hz. Ali tarafından Hz. Muhammed'in vahiylerin dışına çıkmadığı, doğruluktan yana olduğu ve böylelikle idare ettiği toplumu ideal olan bir topluma dönüştürdüğü şu şekilde ifade edilmiştir; "Onları (sahabeyi) eşi benzeri olmayan mükemmel bir vâli/idareci yönetti hem kendisi dosdoğru olarak yaşadı hem onları doğru yola getirdi. Bu öyle bir doğruluktaki, devenin istirahat halinde boynunu yere koyarak dümdüz olduğu gibi her şeyi dosdoğru yaptı" (Çiçek, 2017, s.45).

Sahabelere de önderlik ederek doğruluk hususunda örnek olmuştur. Hz. Ali yapmış olduğu bir konuşmada "doğrunun kendisine söylenmesini ya da hakkın arz edilmesini ağır bulana, onlarla amel etmek daha ağır gelir. Doğruyu söylemekten ya da hakkı öğütlemekten kaçınmayın" öğütlerini vermiştir (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.356).

Hz. Ali "Allah insanlar arasında doğruluk lisanını kişi için başkalarına miras olarak bıraktığı maldan daha hayırlı kılar." ifadelerinde bulunarak doğruluğun maddi olan şeylerden daha fazla önem taşıdığını ve daha hayırlı olduğunu söylemiştir. Doğruluktan yana olmayan bir toplumun kıskançlığa, hırsa, yalana, iftiraya ve kötü ahlaki özelliklere sahip olmasının

kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.369). Bu yüzden Hz. Ali, iman ve doğruluğu her zaman bağdaştırmıştır. Doğruluğun imandan ayrılamayacak olduğu söylenmiştir. Doğruluk, hak yolunda olmanın en önemli göstergelerinden biri olmuştur.

4.2.3. Fedakârlık ve özveri

Hz. Ali her daim fedakârlık özelliği ile ön plana çıkmıştır. En önemli fedakarlığı ise daha önceki bölümlerde de bahsedilen Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret ettiği zamanda yaşanan olayda olmuştur. Hz. Muhammed Medine'ye hicret gerçekleştireceğinde Müşriklere karşı önlem almak amacıyla Hz. Ali'ye; *"Ey Ali! Bu gece benim yatağında sen yat! Şu hırkamı da üstüne ört!"* demiştir. Hz. Ali ise korkusuzca Hz. Muhammed'in yatağına yatmıştır. Peygamberi öldürmek amacıyla gelen müşrikler yatakta Hz. Ali'yi görünce Hz. Ali'yi tartaklayıp ve bir süre hapsedip gitmişlerdir (Kaya, 2010, s.85).

İfade edildiği üzere Hz. Ali söz konusu davranışıyla önemli bir fedakârlık yapmıştır. Canını dahi ortaya koyarak Hz. Muhammed'in emirlerini yerine getirmiş ve böylelikle İslam tarihi açısından dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek bu önem taşıyan olayı akıllara kazıyarak bütün İslam dünyasına dine hizmet açısından örnek teşkil etmiştir.

4.2.4. Hitabet ve ikna yeteneği

Hz. Ali oldukça başarılı bir lider ve yönetici olmasının yanında aynı zamanda etkin konuşma özelliğine de sahiptir. Konuşmalarının etkinliği hitabet yeteneğinden kaynaklanmaktadır. *"Biz sözün emirleriyiz. Sözün kökleri bizde saldı ve dalları üzerimize sarktı"* ifadelerinde bulunarak kendisi açısından hitabetin ne kadar önem taşıdığına vurgu yapmıştır (Özbay ve Reca, 2016, s.52).

Naimi Bestani, Hz. Ali'nin hitabet yeteneğiyle ilgili *"Hz. Ali sadece savaş meydanlarının kahramanı, kalp sefası, ruh temizliği ve gerçek iman sahibi bir kimse değildir; o aynı zamanda mucizemsi bir beyan üslûbuna da sahiptir."* ifadelerinde bulunmuştur. Ebil Hadîd tarafından da *"Bakınız fesâhat (güzel söz söyleme) nasıl da dizginlerini Hz. Ali'nin eline vermiş, kendini ona ısmarlamıştır. Bakınız, belâgat (yerinde söz söyleme) nasıl da kaynayan pınar gibi ellerinde akıp gitmektedir. Sübhânallah! Bu nasıl bir insandır."* denilerek Hz. Ali'nin hitabet kabiliyetine karşı duyulan hayranlık belirtilmiştir (Özbay ve Reca, 2016, s.53).

Hitabetinin sırları; halden anlama, adalet ve terbiyesidir. Yalnızca kendini değil başka insanları da düşünen, empati yapan, başkaları için dertlenen bir bireyin hitabet yeteneği gelişebilmektedir. Hz. Ali'nin sahip olduğu hitabet gücü hem bu özelliklerinden hem de samimiyetinden gelmektedir. Hz. Ali inancı ile hitabette ve liderlikte dünya çapında sevgi ve saygı duyulan bir kişilik olmuştur. Kalbinde merhamet ve Allah korkusunun olması, maddeye değil anlama değer vermesi, emrinde bulunanları her zaman dinlemesi onun hitabet yeteneğini daha üstün kılmıştır (Kaya, 2010, s.89).

4.2.5. Merhamet ve adalet anlayışı

Hız. Ali'den bahseden kaynaklar incelendiğinde genellikle onun yüksek merhamet ve samimiyete sahip olduğunun vurgulandığı görülmektedir. Hilafette olduğu dönemde Nehravan, Siffin ve Cemel vakalarında fazlasıyla sorun yaşamış, halkta anlaşmazlık çıkaran bireyler için dahi gözyaşı dökmüş ve onların hidayete ermeleri için dualar etmiştir. Yalnızca Müslümanlara değil aynı zamanda Müslüman olmayan bireylere de aynı şekilde davranılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Din kardeşi olmasalar dahi insan olmalarından dolayı herkesin söz konusu muameleyi görmeyi hak ettiklerini ifade etmesi merhametini göstermektedir (Özbyay ve Reça, 2016, s.65).

Vali Abdullah b. Abbas'a yazdığı mektubunda; *"Onlar kafir ve putperest olabilirler. Ama idareimiz altında buldukları, her şeyden önce insan oldukları için içimizden kovulmayı, merhametsizce muameleyi ve hakarete uğramayı hak etmezler"* ifadelerinde bulunmuştur. Herkesin insan olmasından dolayı haklarının bulunduğunu ve kimsenin merhametsiz davranışlara maruz kalmaması gerektiğini söylemiştir (Sarıçam, 2005, s.35).

Hız. Ali yalnızca sosyal yaşamında değil evinde de ailesine karşı oldukça merhametli tutumlar benimsemiştir. Eşiyle beraber ev işlerini paylaşmıştır. Eşi evin içerisindeki işleri yaparken kendisi evin dışarısındaki işleri üstlenmiştir. Ev içerisinde de Hız. Fatıma'ya her daim yardım etmiştir ve onun yorulmamasını sağlamıştır. Hız. Fatıma'nın ev işleriyle meşgul olduğu bir günde Hız. Muhammed onlara *"Hanginiz daha yorgunsunuz ben onun yerine çalışayım"* diye sorduğunda Hız. Ali *"Ey Allah'ın Resulü! Fatıma yorgundur ona yardım ediniz"* cevabını vermiştir (Sarıçam, 2005, s.37).

4.2.6. Cesaret ve kararlılık

Hız. Ali Peygamber'in yanında büyüdüğünden dolayı Hız. Muhammed'e ilk vahiy indiği zamanlara şahit olmuştur. Hız. Hatice ve Hız. Muhammed'in beraber namaz kıldıklarını gördüğünde bunun anlamını Hız. Muhammed'e sorarak öğrenmiştir. Daha sonra da iman etmiştir ve Hız. Muhammed isteyene dek imanını gizli bir şekilde yaşamıştır. Çalışmada daha önce de ifade edildiği üzere Hız. Muhammed'e yakınlarını uyarması konusunda ayet geldiğinde Hız. Muhammed tarafından peygamberliğini akrabalarına haber vermek amacıyla bir yemek düzenlenmiştir. Yemekte Hız. Muhammed *"Ey Abdülmuttalip oğulları, ben size ve tüm insanlığa peygamber olarak gönderildim. İçinizden hanginiz benim kardeşim, dostum ve varisim olmak üzere bana biat edecek?"* sorusunu yönelttiğinde sofradaki en küçük yaşta olan Hız. Ali olmasına rağmen üç defa ayağa kalkmıştır. Hız. Muhammed kendisini oturtmuştur. Son kez sorduğunda yine yalnızca Hız. Ali ayağa kalktığında Hız. Muhammed elini tutarak *"İşte böylece, amcamı değil de amcamın oğlunu varis kıldım"* ifadelerinde bulunmuştur. Hız. Ali'de Hız. Muhammed'e onun sağ kolu olacağını belirtmiştir. (Akçay, 2010, s.15).

Söz konusu dönemde Hız. Ali'nin 10 ila 11 yaşlarında olduğu ifade edilmiştir. Ancak o kendinden yaş olarak büyük birçok insanın yer aldığı yemekte bir cesaret sergileyerek Hız.

Muhammed'i kendi başına desteklemiştir. Bu topluluk Hz. Muhammed'in yalan söylemediğini bilmektedir ancak iman etmemişlerdir. Çünkü toplum baskısı, insanların ne düşüneceği, menfaatlere uymama gibi kaygılara kapılmışlardır. Dolayısıyla cesaret edememişlerdir. Hz. Ali ise o yaşında söz konusu durumları değerlendirmemiş olabilir ancak yine de kendinden yaş olarak büyük birçok kişinin bulunduğu bir masada üç kez Hz. Muhammed'i desteklemiş olması cesaretinin göstergesidir (Sancaklı, 2009, s.3).

Hz. Ali çocukluk döneminin yanı sıra gençlik döneminde de birçok cesaret örneği göstermiştir. Hicret esnasında henüz 20'li yaşlarında olmasına rağmen Hz. Muhammed'in hicrete gittiği zaman onun yatağına yatması da önemli bir cesaret örneğidir. Müşrikler Hz. Muhammed'i öldürmek için oraya gelmişlerdir ve eğer örtünün altında yatmakta olan kişinin Hz. Ali olduğunu anlamasalar Hz. Muhammed sanarak Hz. Ali'yi öldürebilirlerdi. Ancak Hz. Ali hiç korkmadan Hz. Muhammed'in yatağına yatmıştır (Önkal, 1998, s.460).

Hicretin ardından yaşanan dönem Müslümanlar ve Mekkeli müşriklerin arasında psikolojik olarak savaş döneminin sonra erip artık fiziksel savaşın başladığı süreç olarak ifade edilebilmektedir. Söz konusu süreç içerisinde Hz. Ali cesaretiyle ön planda yer almıştır. Bedir'de müşrikler tarafından teke tek dövüşmelere yönelik "*Kavminden bize denk olanları çıkar Ey Muhammet!*" diye seslenilmesinin üzerine Hz. Ali Velid ile dövüşerek onu kısa bir zaman içerisinde öldürmüştür. Savaşlar esnasında da cesaretiyle birçok başarı elde etmiştir. Hayber seferi sırasında da birçok başarı elde eden Hz. Ali kalenin alınması için Hz. Muhammed tarafından "*Yarın sancağı öyle birine vereceğim ki, o Allah ve Resulünü sever, Allah ve Resulü 'de onu sever, o fetih kendisine nasip oluncaya dek geri dönmez*" ifadelerinde bulunularak görevlendirilmiştir (Sancaklı, 2009, s.12).

Hz. Muhammed'inde ifade ettiği üzere Hz. Ali fetih kendine nasip olana dek cesur bir şekilde mücadelelerini sürdürmüştür. Hz. Ali İslam için canını verecek kadar mücadele etmekten asla çekinmemiştir. Tebuk seferi hariç bütün seferlere katılım sağlamıştır. Tebuk seferinde de Medine'nin korunması görevi ona verildiği için Medine'yi terk edememiştir. Ancak söz konusu duruma fazlasıyla üzüldüğünde dolayı Hz. Muhammed'e kendini çocuklar ve kadınlar ile geride bıraktığından dolayı sitemde bulunmuştur. Hz. Muhammed ise kendisini "*Ben seni arkamda bıraktığım şeyler için vekil seçtim. Harun'un Musa'ya yakınlığı ne ise, senin de bana yakınlığın öyledir; yalnız benden sonra peygamber gelmeyecektir*" diyerek teselli etmiştir (Sarıçam, 2005, s.50).

4.2.7. Adalet anlayışı

Adalet kavramı; yasalar ile elde edilen hakların her birey tarafından kullanılabilmesinin sağlanması, her bireyin dengeli ve düzenli davranması, haksızlıklardan uzak durarak orta yolun bulunması, eşitlik ve insaf olarak tanımlanmaktadır. Hz. Ali adaletin hakkı gözetmek olduğunu söylemiştir. Her zaman adaletli bir şekilde hükmetmiştir. Zalimin karşısında olarak mazlumu korumuş ve haklarının sağlanması amacıyla verdiği mücadelelerden de asla

çekinmemiştir. Kaynaklardan bazılarında Hz. Ali bâtil ve hakkın arasını ayırttığından dolayı ona Faruk denildiğinden bahsedilmektedir (Gökçe, 2014, s.15).

Hz. Ali, başka insanlar için adaletli bir lider ve idareci olmasının öncesinde kendisi için adil olmuştur. Adaleti önce kendine ve yakınlarına sağlamıştır. Dolayısıyla insanlara söylediği ölçülü ve dengeli olma prensibini de ilk kendisi uygulamıştır(Özbay ve Reza, 2016, s.72).

Hz. Ali, adaletin sağlanması için her daim özenli davranmış, inançları, makamları fark etmeksizin her bireyin hukukun karşısında eşit olduğunu ifade etmiştir. Halife olsa da Yahudi bir bireyle yaşadığı anlaşmazlık dolayısıyla mahkemeye çıkmıştır. Bu olaydan çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedilmesine rağmen Hz. Ali'nin adaletinin anlaşılması açısından bu bölümde daha detaylı bir şekilde yer verilmesinin doğru olduğunu düşünmekteyiz;

Söz konusu olayda Hz. Ali kaybettiği zırhını bir Yahudi'de gördüğünde Yahudi'ye "*Ey Yahudi! Bu zırh benimdir. Onu ne sattım ne de başkasına verdim. Sen de nasıl oluyor?*" diye sormuştur (Gökçe, 2014, s.15). Yahudi ise "*Hayır, bu benim yıllardır kullandığım zırhımdır!*" dediğinde Hz. Ali: "*O halde bu meseleyi kadı çözer. Gel kadıya gidelim.*" diyerek zırhın kendisinin olduğuna emin olmasına rağmen adalete başvurmuştur. Kadı'ya: "*Bu yanımdaki Yahudînin elindeki zırh bana aittir. Onu günler önce kaybettim. Kûfe'ye geldiğimde de zırhı onun elinde gördüm.*" demiştir. Kadı ise "*Ey Yahudi, söyle bakalım. Sen ne diyorsun bu duruma?*" diye sorduğunda Yahudi: "*Bu zırh bana aittir. Yıllardır kullanıyorum.*" demiştir. Kadı yeniden Hz. Ali'ye "*Ya Ali, şu an zırh onun elinde. Sana ait olduğunu düşünüyorsan, bana bir delil göstermen gerek.*" dediği zaman Hz. Ali "*Oğlum Hasan, bu zırhın bana ait olduğuna şahittir.*" demiştir. Ancak kadı "*Oğlun babaya şahitlik etmesi caiz değildir. Eğer tek delilin bu ise, zırh yahudinindir.*" Kararını vermiştir. Sonuca şaşırın Yahudi zırhın Hz. Ali'nin olduğunu söylemiştir ve Müslüman olmaya karar vermiştir (Gökçe, 2014, s.20).

Hz. Muhammed kadı olarak vilayetlere göndermek için ilk Hz. Ali'yi seçmiştir ve "*Aranızda hüküm ve kazada en üstünüünüz, Ali'dir*" demiştir. Hz. Ali Yemen' de kadılık görevine tayin edildiğinde bu görevi daha önce icra etmediğinden dolayı kaygılanmış ve heyecanlanmıştır. Hz. Muhammed'e "*Ey Allah'ın Resûlü, beni her yönden bilgili bir topluluğa hâkim tayin ediyorsun. Hâlbuki ben gencim ve adli idare ve muhâkeme usulü hakkında yeterli bilgim yoktur.*" demiştir. Hz. Muhammed ise "*Allah'ım, bu gencin dilinin belağatini artır, kalbini hidayetten ayırma ve gayesine ulaştır*" diyerek onun için dua etmiş ve Hz. Ali'yi cesaretlendirmiştir. Hz. Ali daha sonraları Yemen'de gördüğü davaların hiçbirinin kendini zorlamadığını ve karar verirken hiç arada kalmadığını ifade etmiştir (Yaman, 2004, s.9).

Hz. Ali'ye "*Adâlet mi, cömertlik mi daha üstündür?*" şeklinde bir soru yöneltildiğinde ise şu şekilde yanıt vermiştir "*Adâlet, bir şeyi yerli yerine koymak; cömertlik ise adâleti kendi sahasında ortaya çıkarmaktır. Adâlet, bir genel başkan; cömertlik ise özel bir misafirdir. Onun için adâlet, bu iki sıfatın en şerefli ve en üstün olanıdır*". Adalet ve tevhid ile ilgili "*Tevhid, Allah'ı*

kendi zihnine göre tasavvur etmen; adâlet ise yaptıkların konusunda Allah'ı itham etmemendir” ifadelerinde bulunmuştur (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.125).

Hz. Ali kendi emrinde olan yöneticilere adaletli bir şekilde tutum sergilemeleri hususunda devamlı uyarılar vermiştir. Örneğin İran'a vali olarak gönderdiği Ziyâd b. Ebîh'eadâletli davranmasını, vergiyi arttırmamasını, zulmetmekten kaçınmasını öğütlemiştir. Sert tutumlar toplumun dağılmasına, zulümler ise kılıçların çekilmesine yol açar diye onu uyarmıştır (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.127).

Özetle; Hz. Ali yaşamının tüm evrelerinde adaletli davranmıştır. Her daim bütün kararlarında ve faaliyetlerinde adaletin ön plana çıkmasını sağlayarak adil bir şekilde davranmıştır. Kendisi adaletli davranmakla kalmayarak çevresindekilere de adaletten şaşmamalarını tavsiye etmiştir.

4.3. Hz. Ali'nin Dindarlığı

4.3.1. İnanç ve iman anlayışı

İslmiyetin ana konularından biri imandır. Hz. Ali sıklıkla iman konusunun üzerinde durarak bu hususta önem taşıyan tavsiyeler vermiştir. Nechü'lBeleğa kapsamında Hz. Ali yöneltilen soruya karşılık îmanın tarifini yapmıştır. Bazı zamanlarda da bir olayın üzerinden iman olgusunu açıklamıştır. Hz. Ali imanın dört ana temel üzerinde kurulmakta olduğunu ifade ederek bu temellerin yakîn, cihat, sabır ve adalet olduğunu söylemiştir (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.130).

Hz. Ali'ye îman sorulduğu zaman “*İman, kalp ile tanıma, dil ile ikrar etme ve azalar ile kullukta bulunmadır.*” yanıtını vermiştir. Kendisine imanı soran birine “*Yarın yanıma gel, insanların kulaklarının şahitliğiyle sana îmanı tarif edeyim. Şayet sözümü unutursan, bir başkası onu zihninde tutar. Çünkü söz firarî ürkek deveye benzer; kimisi onu yakalar kimisi de elinden kaçıır.*” yanıtını vererek imanını korumayı isteyenlere sadaka vermelerini öğütlemiştir (Kara, 2014, s.135).

Hz. Ali, “*İnsanlar işlerini ihsanla yapmalarına göre değer kazanır*” sözü ile ihsan bilinci kapsamında gerçekleştirilen işlerin daha çok değerli olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun sebebi ihsan kavramın “*Allah'a kulluk olan her görevi en iyi bir şekilde, önemseyerek, hakkıyla ve layıkı veçhile yapmak*” anlamını taşımasıdır (Kara, 2014, s.135). Dolayısıyla yapılan ibadetin Allah'ın rızası ile yapılması bireyin iman derecesi ile ilgilidir. Farklı bir sözünde ise “*Gayb perdesi açılrsa, inancım da bir ziyadeleşme olmaz*” demiştir. Burada Allah'ı görüyormuş gibi keskin ve sağlam bir inancının olduğunu vurgulamaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin kaleme aldığı Makâlât isimli eserde Hz. Ali'nin inancını anlatmak amacıyla şu olay anlatılmaktadır; “*Hz. Ali, kendisine; “Ey Ali! İbâdet ettiğin Allah'ı görüyor musun? diye soranlara; eğer görmeseydim ibâdet etmezdim” diyerek îmânının ihsan derecesinde kuvvetli olduğunu îma etmiştir. Çünkü Hz. Ali'ye göre Allah, gücüyle görülen yani yeryüzündeki mahlûkatın üzerinde*

apaçık bir şekilde alenen belli olan kudreti ilahisinden dolayı kendisine ibâdet edilen, azâmetiyle müsemma bir varlıktır.” (Yasa, 2009, s.9).

Hz. Ali, insandaki imanın var olması ile ilgili “*İman, kalpte beyaz bir zerre olarak belirir. İman arttıkça bu zerre de büyür.*” sözlerini söylemiştir. Bu ifadeleriyle bireyin iman seviyesi arttıkça takvasının da artış göstereceğini yani takva ile imanın bağlantılı olduğunu açıklamayı amaçlamıştır. Hz. Ali'nin imanının ihsan seviyesine erişmiş bir iman olduğunu ifade etmek mümkündür. İmanın söz konusu düzeyi en üst derecesi olmaktadır. Hz. Ali bu hususta kendisini sözleri ve davranışlarıyla göstermiş biridir (Yasa, 2009, s.9).

4.3.2. Takva anlayışı

Takva sözcüğü günahlardan kaçınmak, Allah'ın azabına uğrayacak davranışları gerçekleştirilmemesi şeklinde tanımlanabilmektedir. Hz. Ali cennet ile müjdelenmiş olan çocuk yaşta Müslüman olmaya karar vermiştir. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in eğitimini almış biri olarak Allah'ın rızasının olmayacağı günahlardan kaçınması hususunda önemli bir çaba harcamıştır. Tüm insanlara da bunu tavsiye etmiştir. Söz konusu ifadelerinden bu durum oldukça iyi bir şekilde anlaşılmaktadır (Uludağ, 2023, s.56);

“Allah'ın kulları, insanların nefesine en iyi nasihat edeni, onlardan Rabbine en itaatkâr olanıdır. Nefsini en aldatanı, Rabbine en asi olanıdır. Aldatılmış olan, nefisini aldatandır. Gıpta edilecek durumda olan, dini sâlim olanıdır. Mutlu olan, başkalarıyla öğüt alanıdır; mutsuz olan ise arzusuyla aldatılanıdır.”

Hz. Ali sıklıkla insanları ölümden önce diğer dünyaya hazırlık yapmaları hususunda uyarmıştır.

“Ey Allah'ın kulları! Ölüm gelmeden önce güzel ameller işleyin. Sizin için kalıcı olan ahireti dünyaya tercih edin. Ölüm için hazırlık yapın, yakında öleceksiniz. Ölüme hazırlanın, o size yakındır. Kendileri uyarıldığında, uyarıya kulak veren ve dünyanın ebedi kalınacak bir yurt olmadığını bilen, onu ahirete değiştiren bir topluluk olun...” ifadelerinde bulunarak insanların temel amacının ahireti kazanmak olduğunu belirtmiştir (Aksu, 2008, s.85).

4.3.3. Ahlaki değerler ve ilkeler

Hz. Ali, Hz. Muhammed 'in verdiği eğitim ve terbiyeyi en mükemmel şekilde almıştır. Kendisi her açıdan oldukça iyi yetişmiş bir kişidir. Hz. Ali'nin koşullarında onun gibi yetişmiş ikinci bir sahabe yoktur. İslam'ın ilk dönemlerinde eğitim almaya başlamıştır ve İslam'ın uygulanışı ile nüzulüne başından beri şahit olmuştur. Hz. Muhammed'in yanında büyüdüğünden dolayı onun sözlerini, davranışlarını, her şeyini taklit etme olanağını bulmuştur. Oldukça küçük yaşlardan itibaren Hz. Muhammed ile birlikte olduğundan dolayı onun ahlakıyla ahlaklanmıştır (Sancaklı, 2009, s.15).

Hz. Ali, hayır için çabalayan, cesur, kahraman, cömert ve takva sahibidir. Yüksek insânî ve ahlakî vasıfları açısından müstesna bir mevkiisi bulunmaktadır. Bu konuda neredeyse tüm Şîî ve Sünnî kaynaklar aynı düşüncüyü benimsemişlerdir. Sünnet ve Kur'an'a tamamen bağlıdır.

Dünya malından kaçınarak dünyanın aldatıcı güzelliklerine kanmamıştır. Aynı zamanda kendine inanmayan insanların hidâyetlerine yönelik dualar edecek kadar şefkatli bir insandır. Uzunca tefekkür eder ve her şeye ibret ile bakardı. Allah'tan çok fazla korkar, ibadet etmeye ise çok düşkündü. Az yemek yemek ve çok iş yapmak adeta onun hayat felsefesi olmuştur. Yoksul insanlara fazlasıyla merhamet ve şefkat göstermiştir. Kendisinin yalan ifadelerde bulunduğu asla duyulmamıştır. Halife olduğu dönemde halkın malını halka dağıtırken oldukça titiz davranmıştır. İslâm ahlâkını en iyi şekilde sergilemekte olan sahabelerden biri Hz. Ali'dir. Yalnızca kendi hayatında değil tüm Müslümanların nezdinde ahlaki bakımdan önem taşıyan bir şahsiyet olmuştur (Kaya, 1997, s.63).

4.3.4. Tasavvufi yönü

Alimler arasında Hz. Ali'nin tasavvuf ile ilgilenip ilgilenmediği ile ilgilifarklı görüşler vardır. Tasavvufçulardan bazıları Hz. Ali ile birlikte tasavvuf ilminin başlamış olduğunu ifade etmektedir. Cüneydi Bağdadi bu konuda "*Usulde, ibtila ve imtihanda Şeyhlerin şeyhi, Hz. Ali el Murtaza'dır.*" demiştir. Tasavvuf ilminin Hz. Ali'ye dayanmasına rağmen şöhret elde edememesinin sebebini şu şekilde açıklamıştır; "*Hz. Ali'nin halifelik işleriyle büyük meşguliyeti Onun tasavvuf ilmini geniş bir suretle açıklamasına fırsat vermedi.*" (Doğrul, 1975, s.52).

Usulü hadisçiler, Hz. Ali'nin tasavvufu iştiğal etmiş olduğu ile ilgili bilgilerin gerçek olmadığını ifade etmektedir. Silsile-i tasavvufun herhangi birinin Hz. Ali'ye vasıl olmasına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Kaya, 1997, s.64).

4.3.5. İbadet hayatı

Hz. Ali çok küçük yaşta Müslüman olmasının ardından Hz. Muhammed ile beraber namaz kılmaya başlamıştır. Daha sonrasında Allah ve Peygamber'e iman etmiş, İslam dinine kalben bağlanmış, ibadetlerini aksatmayan, İslâm'ın tüm ilkelerini uygulayan bir sahabeye dönüşmüştür (Keleş, 2005, s.171).

"Allah'ım! Ben cehennemden korktuğum veya cennetine tamah ettiğim için sana ibadet etmiyorum; ben sana ibadete layık olan tek varlık olduğun için ibadet etmekteyim." diyerek yaptığı ibadetlerinde samimiyetini ve ibadeti yalnızca Allah'ın rızasını elde etmek amacıyla gerçekleştirdiğini ifade etmiştir (Keleş, 2005, s.171).

Hz. Ali Allah'a içten bir şekilde bağlanmıştır ve ihlâslı bir iman hayatı sürmüştür. Hz. Ali'ye göre ibadetlerin çok ya da az olmasından ziyade ihlas ile yapılması önem taşımaktadır. Kendisi bu hususta "*Amelin az olup olmamasını değil, makbul olmasını önemseyin*" demiştir. Hz. Ali gerçekleştirilmiş olan ibadetlerin yanında gündelik yaşamda yapılan davranışlarda dahi samimiyetin benimsenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Allah'a yönelik ibadette bulunmanın ne şekilde olması gerektiğini şöyle açıklamıştır; "*İman edip sevgi duyanlar, bütün hayatları boyunca AllâhuTeâlâya samimiyetle tapmalı; sözlerinde, işlerinde, davranışlarında,*

oturuşlarında, kalkışlarında, yemelerinde, içmelerinde, hatta uyurken ve uyanırken O'na ibadet etmeli, her durumda O'nunla bir olmalıdır.” (Hacı Bektaş Veli, 2004, s.6).

NechülBelağa kapsamında Hz. Ali idari, siyasi, dini, askeri, ahlaki ve daha birçok konuda insanlara uyarı ve tavsiyeler vermiştir. Konuşmalarında herkesin Allah korkusunun olması gerektiğini belirterek haramlar, farzlar, ahlak ve ibadet ile ilgili dikkat edilmesi gereken konularda da tavsiyeler vermiştir (Aksu, 2018, s.26).

Hz. Ali NechülBelağa bağlamında ibadeti üç farklı bölüme ayrılmıştır. Bazılarının Allah'a rağbet (mükafat) için ibadet ettiğini ve bunun tüccarın ibadeti olduğunu söylemiştir. Bazı insanların ise korku ile ibadet ettiğini ve bunun kölelerin ibadeti olduğunu ifade etmiştir. Bazı insanların ise şükürle ibadet ettiğini ve bunun özgür insanların ibadeti olduğunu söylemiştir (Aksu, 2008, s.98).

Tüccarın ibadetinden kastedilen bu ibadet türünde menfaat gözetilmesidir. Kur'an'da yer alan *“kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar”* En'am suresi'nde söz konusu durum net bir şekilde açıklanmaktadır. (En'am, 6/160). Kölelerin ibadetinden kastı ise kölelerin sahiplerinin taleplerini tereddüt etmeden aynı şekilde yapmakla görevli olmalarına değinilmektedir. Bu durum şu ayet ile açıklanabilmektedir; *“Sonra seni ilâhi emre dayalı bir din yoluna koyduk. Onu izle, bilmeyenlerin arzularına uyma.”* (Casiye, 45/18). Allah'ın yasaklarını ve emirlerini yalnızca cehennemden korktuğu için yapan mü'minler bu grupta yer almaktadır. Özgürlerden kastedilmekte olan ise tamamıyla Allah rızası için bir karşılık gözetmeksizin *“Yunus Emre misâli lütfunda hoş kahrında hoş bana seni gerek seni sözünden anladığımız üzere”* ibâdet eden müminlerdir (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.248).

Hz. Ali'nin Nechül Belağa isimli eserinde bulunan hutbelerden birinde, gerçekleştirilen ibadetlerin neticesinde yaşanan durumlardan şu şekilde bahsetmektedir; *“melekler onları çevrelemiş; üzerlerine sekînetinmiş; gök kapıları kendilerine açılmış; Allah'ın kendilerine muttali olduğu bir makamda onlar için şeref koltukları hazırlanmış; Allah çabalarından razı olmuş; makamlarını övmüştür.”* (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.249).

Hz. Ali'ye göre ibadet dünyası güzel olan duygulardan meydana gelen farklı bir dünyadır. Gerçekleştirilen ibadetlerden sonra duyulan haz insanlara ibadet dünyasının coşku ve lezzetlerle dolu olduğunu kırgınlık, gece, gündüz, üzüntü benzeri olguların bulunmadığını göstermektedir. Sonuç olarak Hz. Ali gündelik yaşamında ya da ibadette Allah ile beraber olunması gerektiğini, sürekli bu bilinçte olunmasını, söz konusu düşünceyle hareket etmekte olan insanların da Allah'a yönelik samimiyetini açığa çıkardığı düşüncesini benimsemektedir.

4.3.6. İlmi derinlik

Hz. Ali'nin ilmi derinliği ile ilgili bilgiye pek çok kaynaktan rastlanılmaktadır. O'nun ilmi derinliğiyle ilgili olarak şu örneği verebiliriz; Bir gün bir kadın Hz. Aişe'ye gelip Hz. Ali aşure

orucunun tutulmasını emrediyor dediğinde. Hz. Aişe ona “*Ali sünneti çok iyi bilir*” demiştir. Dolayısıyla onun Hz. Muhammed’in sünnetine karşı olan hakimiyetini tasdiklemiştir. Bununla birlikte Hz. Ali’nin fıkıh ilmindeki yeri de fazlasıyla önem taşımaktadır. Sahabelerden müctehid olarak kabul gören yedi alim arasında yer almıştır. Hz. Ömer, Hz. Ali için “*Görüşünde ve hükmünde en isabetli olanımız Ali’dir*” ifadelerinde bulunmuştur. Bununla birlikte Hz. Ömer’in “*En büyük fıkıhçımız Ali, en büyük kuramız Übeyy b. Ka’b’dır*” ifadelerinde bulunulduğu ile ilgili rivayetlerde bulunmaktadır (Akçay, 2010, s.20).

Sadece Hz. Ömer ve Hz. Aişe tarafından değil aynı zamanda Hz. Fatıma da Hz. Ali’nin ilmi derinliğini beyan etmiştir. Ayrıca İslamiyet’in ilk dönemlerinde Kureys’te okuma ve yazmayı bilmekte olan 17 kişiden biri olduğu ile ilgili rivayetlerde bulunmaktadır (Sancaklı, 2009, s.16).

Kaynaklarda Hz. Muhammed’in adli sorumluluklara yönelik tayin ettiği ilk kadının Hz. Ali olduğu bilgisi verilmektedir. Bu durumda Hz. Ali’nin adaletli olması, yüksek beceri sahibi olması ve ilme karşı merak duymasının etkili olduğu ifade edilmektedir. Hz. Ömer’in hilafette olduğu dönemde Hz. Ali’nin söz konusu özellikleri ile önemli başarılar elde etmiş olduğundan bahsedilmektedir (Arslan, 2018, s.25).

Muaviye ile mücadele etmesine rağmen Muaviye dahi fıkıh alanında Hz. Ali’nin otoritesini kabullenmiştir. Muaviye yanıt bulamadığı fıkhi bir konuda Hz. Ali’ye danışmıştır. Hz. Ali bu olay için “*Düşmanımızı, karşılaştığı dini sorunu bize arz edecek hale getiren Allah’a hamdolsun*” ifadelerinde bulunmuştur. Bu durum kendisinin fıkıh alanındaki otoritesini göstermektedir. Ayrıca itikadî alanda yaptığı akli çıkarımlar sayesinde kelim ilminin öncüsü olmuştur. Hz. Ali, akla dayalı olan çıkarımlar yapılması ve olayların akli bir temelde değerlendirmeye alınması hükümlerinin mutedil çizgilerde bulunmasını sağlamıştır (Arslan, 2018, s.52).

4.3.7. Dinî ilimlerdeki katkıları

Sahabeler arasında öndeki isimlerden biri Ali’dir. Hz. Ali’nin Peygamber’e devamlı sorular sorması dolayısıyla araştırmayı ve öğrenmeyi sevdiği çıkarımında bulunmaktadır. Kur’an-ı Kerim kapsamında olan nehiy, emir, haram, helal benzeri çağrılarını öğrenerek Kur’an’ın hadislerini Peygamber’den dinlemiştir (ez-Zührî, 2001, s.215).

Peygamber’e nispet edilmiş olan hadislerin doğruluğunu titizlikle araştırmıştır. İnsanlara ilmi asla terk etmemelerini öğütlemiştir. Saîd b. Müseyyeb tarafından Hz. Ali’nin yalnızca “*Bana istediğinizi sorun*” dediği ifade edilmiştir. Okuma ve yazmayı bildiği için diplomatik olan metinleri yazma ve vahiy katipliği yapma benzeri önem taşıyan görevleri yapmıştır (Şemseddîn, 1971, s.65).

Hz. Ali’nin Kur’ân’ın tefsiri ve cem’i benzeri pek çok alanda önemli katkıları bulunmuştur. Kaynaklarda Hz. Ali’nin kendisine ait olan bir mushafı olduğundan bahsedilmektedir. Söz konusu mushaf ile ilgili birbirinden farklı görüşler vardır. Tayyar Altıkulaç, Yemen’de

bulunan Sana kentinde Hz. Ali'ye nispet edilmiş olan bir mushafın olduğu ve söz konusu mushafın farklı mushaflardan önem taşıyan bir ayrımının olmadığını ifade etmiştir (Altıkulaç, 2011, s.59).

Hz. Ali Arap dilinin oluşumuna öncülük etmiştir. Rivayetlerde Hz. Ali'nin Arapça dilinin kaidelerini açıklayan ilk kişi olduğu ifade edilmektedir. Kendisi Kur'ân'ın icâzına, anlamına, belagatine hâkim olan biridir. Kıraat alanında da önem taşıyan bir role sahiptir. Âsım'ın öğretmeni olan Ebû Abdurrahman es-Sülemî tarafından Hz. Ali'den daha etkin bir şekilde Kur'ân okuyanı kendisinin görmediği belirtilmiştir (Şen, 2007, s.25).

Hz. Ali'nin ilmin önemi ile ilgili pek çok sözü bulunmaktadır. Hafız Ebû Nuaym, Kümeyl b. Ziyad tarafından aktarıldığı üzere bu sözlerden biri şudur;

“Bir gün Ali, elimden tuttu, beni sahraya götürdü, oturdu, nefes aldı, sonra dedi ki, “Ey Kümeyl b. Ziyâd! Kalpler kap gibidir, onun en hayırlısı içinde ilim olandır. Sana dediklerimi iyi öğren, insanlar üç türdür. Birincisi, kendisini Allah'a adanmış olan âlimdir; ikincisi, başarıya yolunda kendisini ilme adayan öğrencidir; üçüncüsü de küçük bir rüzgarın etkisine kapılabilen, bilgisiz kimselerin peşinden giden kişilerdir. Bunlar ilmin nurunu göremezler, sığınacak sağlam yerleri yoktur”. (İsfehânî, t.y.).

Hz. Ali'nin öğütlerinin geneli kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu sözlerinden biri, işlenmiş olan günahların, ibadette gevşemeye neden olduğu, ekonomik açıdan darlığa yol açtığı ve yaşamdan keyif duymamak gibi bir hisle sonuçlandığıyla ilgili olanıdır (Suyûtî, 1997, s.254).

Hz. Ali, zenginlik ve ilim karşılaştırıldığında kendisi ilmin maddiyattan daha önemli olduğunu söylemiştir. *“İlim zenginlikten daha hayırlıdır. İlim insanı korur, zenginliği ise insan korur. İlim paylaşıldıkça artar, zenginlik azalır. İlim insanı yönetir. Maddi ortaklıklar sona erince dostluk da sona erer, fakat bilgiye dayalı dostluklar artar. İlim, insanı Allah'a yaklaştırır, dünya ve ahiret saadetini temin eder. Maddi zenginliklere sahip olanlar, ölümünden hemen sonra unutulur, bilgi sahibi insanlar ise hayırla yadedilir. İlimsiz ibadette ve anlaşılmayan ilimde hayır olmaz, tefekkür edilmeden okunan Kur'ân'dan hayır beklenmez.” (İsfehânî, t.y.).*

Hz. Ali kendi çıkarlarına uygun olmasa dahi adalet ve hakkı her zaman gözetirdi. Aynı zamanda ayetlerin nasıl, nerede, neden inmiş olduğunu, mensuh ve nasih olup olmadığı ile ilgili detaylı bilgiye sahiptir. Anlam veremediği lafızlardan bazılarını ise Arap dilinin sahip olduğu incelikler bağlamında çözüme kavuşturmuştur. Arapların adetlerini ve geleneklerini oldukça iyi bir şekilde bilmektedir. O yüzden kendisine danışılan problemleri hızlı bir şekilde çözebilmiştir (Suyûtî, 1997, s.254).

Hz. Ali, Kur'an'ı Kerim'in yanlış anlaşılma durumunda karşı müdahalelerde bulunmuştur. Kâbe'ye sahip çıkılmasının önemine vurgu yapılması amacıyla cihadın sahip olduğu değerini düşürmüş olan biri ile karşılaşmıştır ve bu kişinin *“Artık sadece Mescid-i*

Haram'ın tamiriyle ilgilenirim." dediğini işitmiştir. Hz. Ali ise buna karşılık *"Allah yolunda cihat bütün bunlardan daha faziletlidir."* demiştir (Nasihatü'l-Muhtedîn, 2017, s.41).

Allah'a karşı cihat ve iman, Mescid-i Haram'a bakmaktan umreden, hacdan, tavaftan ve iyilik yapmaktan bile daha çok hayırlıdır. Tevbe Suresi'nde bu durum bildirilmektedir. Aynı zamanda bu ayet ile birlikte Ali'nin feraseti açığa çıkmıştır (Akkad, 1971, s.800).

"Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah'a ve ahiret gününe inanıp Allah yolunda cihat eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildirler. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. İnanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır. Rableri onları kendi rahmeti, hoşnutluğu ve cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Kuşkusuz en büyük ödül Allah katında olandır." (Tevbe, 9/19)

Hz. Ali, Müslüman olanlara merhamet ve şefkati konusunda Hz. Muhammed'i kendisine örnek almıştır. İslam'ın ilk gelmiş olduğu yıllar içerisinde Hz. Muhammed ile özel bir şekilde konuşmak amacıyla Allah'ın emri gereğince yardıma muhtaç birine sadaka verilmesi gerekmektedir. Hz. Ali'de birine sadaka vererek Hz. Muhammed ile görüşmüştür. Hz. Muhammed ise Hz. Ali'ye *"Onlara sadaka vermelerini söyle."* buyurmuştur. Ali, sadakanın miktarını sorduğunda ise Hz. Muhammed bin dinar yanıtını vermiştir. Hz. Ali bu miktarı veremeyeceklerini söylediğinde Hz. Muhammed yarım dinar demiştir. Ancak Hz. Ali'nin bu miktara da güçlerinin yetmeyeceğini ifade etmesi üzerine Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye ne kadar diye sormuştur. Hz. Ali *"Bir arpa ağırlığı kadar altın,"* yanıtını verince Hz. Muhammed ona *"Sen zahitsin."* buyurmuştur. Bu konuşmanın ardından nazil olmuş şu ayet ile söz konusu hüküm kaldırılmıştır (Nüveyrî Şihâbeddin, 2004);

"Baş başa konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resulü'ne itaat edin. Allah bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." (NüveyrîŞihâbeddin, 2004).

Hz. Ali gündelik yaşamında Hz. Muhammed'in yanında olmuştur. Kendisinin Peygamber'den dua almış olması ve söz konusu duanın sahabe ile daha sonraki Müslümanlar tarafından rivayet edilmesi ilim seviyesinin oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Muaviye ise Ali'nin şehit edilmiş olduğunu duyduğunda *"Onun ölümüyle birlikte ilim ve fıkıh da gitti."* demesi de Hz. Ali'nin ilim alanındaki önemini ve yerini göstermektedir (Öztürk, 2004, s.84).

Hz. Ali, Hz. Muhammed'den pek çok hadisi rivayet etmiştir. Merhamet ve kibarlık ile ilgili nakletmiş olduğu hadis-i şerif şu şekilde aktarılabilir (Uzunpostalıcı, 1994, s.132);

"Allah refiktir, rıfkı sever, kabalığa vermediğini rıfka verir."

Hz. Ali tarafından rivayet edilmiş olan bir diğer hadis-i şerifte ise peygamberlerin arasında Hz. Muhammed'e atfedilen özellikler anlatılmaktadır (Öztürk, 2004, s.85);

“Düşmanın kalbine korku verilerek bana yardım edildi. Yeryüzü hazinelerinin anahtarları bana verildi. Toprak benim için temizleyici kılındı. Ümmetim en hayırlı ümmet kılındı.”

Ahir zaman ile ilgili bir hadis-i şerifi ise şu şekilde ifade edilebilmektedir (Uzunpostalıcı, 1994, s.133);

“Ahir zamanda yaşları küçük, akılları zayıf bir grup insan ortaya çıkar, yaratıkların en hayırlısının sözünü söylerler, ama okun yaydan çıkıp fırladığı gibi dinden çıkarlar. İmanları gırtlaklarından aşağıya inmez...”

Klasik eserler kapsamında Hz. Muhammed'in dış görünüşünü anlatmakta olan birçok hilye-i şerif aktarılmıştır. Osmanlı döneminde Hz. Aliye nispet edilmiş olan şu Hilye-i Şerif oldukça yaygınlık ve ün kazanmıştır (Uzunpostalıcı, 1994, s.133):

Hz. Ali, Hz. Muhammed'i şu şekilde tasvir etmektedir;

“Peygamber, uzun veya kısa boylu değil, orta boyluydu. Saçları kıvırcık veya dümdüz değil hafif dalgalıydı. Şişman olmadığı gibi, yüzü de yusuvarlak değildi. Yüzünün rengi kırmızıya çalan beyazdı. Gözleri siyah, kirpikleri uzundu. Kemiklerinin eklem yerleri iri ve omuzlarının arası genişti. Avuçları ve ayakları dolgundu. Yürüdüğünde yokuştan iner gibi sert adımlar atardı. Bir tarafa döndüğünde bütün vücuduyla dönerdi. İki omzu arasında peygamberlerin sonuncusu olduğunu gösteren Peygamberlik mührü vardı. O, insanların en cömerdi, gönlü en geniş olanı, en güzel ve düzgün konuşanıydı. Gayet yumuşak huylu ve insani ilişkilerde arkadaş canlısıydı. Ansızın onu gören kimse heybetinden ilk anda çekinir fakat tanıyınca onu çok severdi. Ondaki bahsedene bir kimse, ‘Ne ondan önce ne de ondan sonra asla bir benzerini görmedim.’ demekten kendini alamazdı.”
(Taha, 2013, s.46).

Hz. Ali, hadislerin rivayet edilmesi hususunda fazlasıyla titiz davranmıştır. Topluma da *“İnsanlar tarafından bilinen, anlaşılabilir hadisleri yayın, birbirinize haber verin! Bilinmeyen, güvenilmeyen hadisleri ise terk edin! Allah ve Resulü'ne yalan isnat etmeyi ister misiniz?”* diyerek hadisler ile ilgili titiz davranmalarını tavsiye etmiştir (Akkad, 1971, s.808).

Hz. Ali'nin oldukça zeki ve fakih sahibi bir şahsiyet olduğu bir gün hutbe verirken kendisine miras konusunu soran kişiye anında yanıt vermesinden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte aralarında anlaşmazlık yaşanmış bir topluluğun problemini aklından kâğıt kalem olmaksızın yaptığı matematik işlemleri ile çözüme kavuşturmuştur (Akkad, 1971, s.808).

Hz. Muhammed'in ölümünün ardından bazı dünyevi ve dini meselelerde onun görüşleri alınmıştır. Pek çok fıkhi sorun böylelikle çözülebilmektedir. Hz. Ali'nin düşüncelerinin fıkhi mezheplere olan etkisi fazlasıyla önem taşımaktadır (Öztürk, 2014, s.85).

Fıkıh usulünün meydana gelmesi açısından Hz. Ali'nin dikkat etmiş olduğu birtakım prensipler bulunmaktaydı. Kendisine nispet edilmiş olan birtakım farklı fıkhi görüşler bulunmaktaydı. nassın zahiri kendisi için önemli olduğundan dolayı bir karine görmezse Maide sûresinde yer alan *"Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın"* ayetinin zahiri bağlamında namaza her kalkılacağına abdest alınması gerektiği görüşünü benimsemiştir (Kurtûbî, 1997, s.125).

Bakara suresinde yer alan *"...Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir."* ayetinin zahiri bağlamında ise yolculuk yaparken oruç tutulması gerektiği görüşünü benimsemiştir (Bakara: 2/185).

Bakara sûresinde yer alan *"Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler"* ayetindeki lafzı doğrultusunda iki yaşını doldurmuş olan bebeğin ise süt emmesinin helal olduğu görüşünü benimsemiştir (Taha, 2013, s.46).

4.3.8. Zühd ve dünya hayatına bakışı

Zühd sözcüğü Hakk'a teveccüh etmek, âhirete yönelmek, az olanla yetinebilmek, gönülde maddi şeylerin sevgisini barındırmamak anlamlarını taşımaktadır. Özel olarak ise dünyevi şeylere ilgi göstermemek ve kalbi dünyeviliklerle meşgul etmemek anlamındadır (Çiçek, 2017, s.68).

Hz. Ali, *"Zühdün en üstünü zühdü gizlemektir."* ifadelerinde bulunmuştur. O, dünyaya ve dünyanın içindekilerine dair bakış açısını şu şekilde ifade etmektedir (Yıldız, 2007, s.11);

"Ey dünya, ey dünya benden uzak dur! Kendini bana mı sunuyorsun, yoksa beni mi özlüyorsun? Heyhât, zaman seninle ilgilenme zamanı değildir! Var benden başkasını aldat! Sana ihtiyacım yok! Bir daha dönmeyecek şekilde seni üç kez boşadım! Ömrün kısa, belan kolay aşılır ve istikbâlin önemsizdir. Ah azığın azlığından, yolun uzunluğundan, yolculuğun uzaklığından ve varılacak yerin büyüklüğünden! Dünya; dokunuşu yumuşak ve içinde en ölümcül zehri taşıyan bir yılan gibidir. Toy, onu sınıksız kavrar; aklını kullanan, ondan sakınır. Ölenleri gördüğü halde ölümü unutan; ilk yaratılışı gördüğü halde tekrar dirilişi inkâr eden ve fani dünyayı îmar etme adına, sonsuzluk yurdunu ihmal eden kişiye de şaşarım! Dünya gidiş yurdu, kalış yurdu değil. Dünyada insanlar iki çeşittir: Biri; orada nefsinin satın helak eden insan vardır; Öbürü ise, nefsinin satın alıp azat eden insan vardır. Kimin kalbi dünya için çarparsa, onun kalbi üç konuda

dünyaya asılı kalır: Sonu gelmeyen bir tasa/kaygı, onu bırakmayan bir hırs ve elde edemeyeceği bir arzu. Allah'a yemin ederim ki şu dünyanız, benim gözümde cüzzamlı bir kimsenin elindeki domuz kemiğinden daha değersizdir. Dünyada çalışan iki sınıf insan vardır: Birincisi dünya uğrunda çalışır, dünyası, onu âhiretinden alıkoyar; kendisinden sonra gelecek kimselerin yoksulluğu için endişelenir, şahsı için ise güven duyar ve başkalarının çıkarı uğruna ömrünü tüketir. İkincisi ise dünyada âhiret'i için çalışır, iki payı birden elde eder ve her iki dünyaya da sahip olur. Böylece Allah'ın yanında derece sahibi olur ve Allah, onun her dileğini yerine getirir. Mümin, dünyaya ancak ibret gözüyle bakar, ancak karın tokluğu ile ondan yararlanır. Tiksinti ve nefret ile ona kulak verir. Zenginlik yerine az ile yetinir. Eğer orada çok yaşadım diye sevinirse, eninde sonunda geçip gittiği için üzülecektir. Dünya aldatır, zarar verir ve geçip gider. Allah, dünyayı dostlarına mükâfat; düşmanlarına da ceza yeri yapmamıştır. Dünya ehli, bir süre konaklayıp, ardından bir çılglık sesi ile yola koyulan bir kabileye benzer.” (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.320).

Bu bağlamda Hz. Ali, Nevf el-Bikâlî'ye şu şekilde öğütte bulunmuştur; *“Ey Nevf, dünyadan uzaklaşıp âhireti isteyenlere ne mutlu! Onlar ki, yeri bir sergi, toprağını bir döşek, suyunu bir koku, Kur'ân'ı bir şiar ve duayı da bir örtü edinmişlerdir. Dahası onlar, Mesih'in yaptığı gibi, dünyayı benliklerinden söküp atmışlardır.”* (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.321).

Hz. Ali birinin dünyayı kınamakta olduğunu işittiğinde ise şu şekilde buyurmuştur; *“Ey dünyayı kınayan, aldatmalarına kanan ve sahte hayallerine kapılan adam! Sen, dünyaya kapılıyor sonra da onu yerden yere mi vuruyorsun? Sen mi dünyayı suçluyorsun, yoksa dünya mı seni? O, seni ne zaman azdırdı veya ne vakit aldattı? Toprakta çürüyen babalarının yok olduğu yerler ile mi yoksa annelerinin yer altında yattığı yerle mi kandırdı seni?”* (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.298).

Hz. Ali, zühdü en derin şekilde yaşayan kişilerden biri olmuştur. Bu durumu ise her zaman davranışlarında ve sözlerinde yansıtmıştır. Zühdü yaşama hususunda örnek bir şahsiyettir. Dünyevi güzelliklere asla aldanmamış ve nefesine yenik düşmemiştir. Aynı zamanda bu konu ile ilgili Müslümanlara tavsiyelerde bulunmuştur. Ancak zühdün tamamen dünyadan kopmak olmadığını aynı zamanda az olanla yetinmek olduğunu belirtmiştir. Topluma bunu kendisi yaşayarak göstermiştir. Zühd kutsal kitapta şu şekilde özetlenmiştir; *“Bu, elinizden çıkana üzülmemeniz ve Allah'ın verdiği nimetlerle şımarmamanız içindir”*. Dolayısıyla geçmiş için üzülmeyen ve gelecek için mutluluk duymayan her birey, zühdün boyutlarının ikisini de elde etmiş olmaktadır (Eş-Şerif er-Radî, 2011, s.299).

SONUÇ/SONUÇ VE ÖNERİLER

Hız. Ali Mekke toplumunda önem taşıyan bir konuma sahip olan Ebu Talib'in oğludur. Ailesinin maddi sıkıntılar çekmesinden dolayı kaynaklarda tahmin edildiği üzere 5 yaşlarında iken Hz. Muhammed onu kendi yanına almıştır. Hz. Muhammed'in yanında yetişmesi kendisine önem taşıyan bir konum kazandırmıştır. Hz. Ali toplumda yiğitlikte, cesaretle, Allah'a ibadet etmede, takvada önemli bir yere sahiptir. İlahi kanunlara uymuş ve adaleti herkes için uygun koşullarda sağlamaya çalışmıştır. Kendi yakınlarına dahi ayrıcalık göstermemiştir ve her insana eşit yaklaşmıştır.

İslâm tarihi açısından örnek şahsiyetlerden biri olarak Hz. Ali, Hz. Muhammed'e peygamberlik gelmesiyle beraber bütün dikkatleri kendisinde toplamıştır. Peygamber'e ve İslâm'a hizmet etme hususunda tanınmakta olan bir şahsiyet olmuştur. *"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"* buyurmakta olan Hz. Muhammed'in yanında küçük yaşlardan beri bulunması onun kişiliğine ve dindarlığına etki eden önemli bir durum olmuştur.

İslam dininin tebliği konusunda Hz. Muhammed'e her zaman yardımcı olmuştur ve kendisine ilk iman eden kişilerden olmuştur. Bununla birlikte Hz. Muhammed'e risâletinden ölümüne dek geçen süreç içerisinde kutsal kitabın nüzulüne şahitlik etmiştir. Kendisi bu süreçte vahiy kâtipliği de yapmıştır. Hz. Ali, Hz. Muhammed'in davranış ve sözlerinin terbiyesi ile yaşamını sürdürmüş ve asla Allah ve Resulünü yolundan çıkmamıştır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin yaşamı ve kişiliği, hem Müslümanlara örnek teşkil etmesi bakımından hem de İslâm tarihi bakımından oldukça önemlidir.

Kişiliğindeki en büyük zenginlikleri Hz. Muhammed'den almış olan Hz. Ali, Allah'ın aslanı, Haydâr-ı kerrâr benzeri sıfatlarla nitelendirilmiştir. Aynı zamanda imanı, adaletiyle, cesaretiyle, doğruluğuyla, şefkatiyle, zühdüyle, ahlakiyle ön planda olan sahabelerden biri olma şerefine erişmiştir. Yaşamının hiçbir evresinde şahsi çıkarlarını gözetmemiştir ve her zaman haklı olanın yanında olmuştur. Tüm amacı Allah'ın rızasını kazanmak olmuştur. Toplumda da sürekli bu amacı benimsemeleri gerektiğini öğütlemiştir.

Hız. Muhammed onun için "ilmin kapısı" ifadesini kullanmıştır. Sahabe nezdinde de adeta bir danışma mercii olmuştur. Sahabelerin geneli de bu durumu kabul etmiştir. Hatta ilk üç halife döneminde dahi bir konu ile ilgili karar alınacağında Hz. Ali'ye sorulmuştur. Muâviye ile yaşadığı çatışmaların sonucunda Muâviye dahi onun ilminin daha üstün olduğu görüşünü kabullenmiştir.

Tebük savaşının dışında tüm savaşlara katılım sağlamış, cesareti ve mertliği ile bu savaşlarda ön planda olmuştur. Tebük savaşına katılmama nedeni de Hz. Muhammed'in onu Medine'yi koruması için görevlendirmiş olmasıdır. Adaletten asla ayrılmamış herkese adalet ile hükümetmiştir. Ayrıca merhamet ve şefkat sahibi olan Hz. Ali, Cemel savaşı esnasında gözyaşlarını tutamamıştır ve ağlayarak muhaliflerinin hidayete ermelerine yönelik dualar etmiştir.

Hz. Muhammed'den sonra onun kadaretkili konuşma yeteneğine sahip olan kimse olmamıştır. Ancak Hz. Ali neredeyse onun kadar etkili ve güzel konuşan biri olmuştur. O yalnızca belagat ve fesahatiyle güzel sözler söylemekte olan biri değildir. Bununla birlikte anlam içeriği bakımından da yalnızca büyük filozofların kurabileceği cümleleri kurarak herkesi kendisine hayran bırakmış önemli bir şahsiyettir.

Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi diğer sahabelerden çok farklı bir yerde tutmuştur. Hz. Peygamber'in onu sevmesi yalnızca amcasının oğlu ya da damadı olduğundan dolayı değildir. Aynı zamanda Hz. Ali'nin olaylara yönelik benimsediği tutum ve etkili davranışlarından dolayıdır.

Hz. Ali; savaşlarda, İslâm'ın tebliğinde, adâlette, takvâda, ilimde, hitâbette, cesarette adeta eşsiz bir örnek olmuştur. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra da Hz. Ali söz konusu özelliklerini kaybetmemiştir. Söz konusu kişilik özellikleri ve dini inancı sayesinde bu şekilde örnek teşkil edebilmiştir. Dini inancı iliklerine kadar işlemiş olan bir şahsiyettir. Mekân ve zaman değişim gösterse dahi onun davranış ve tutumları asla değişiklik göstermemiştir. Hz. Ali kendi makamını, kişiliğini, mevkisini öne çıkarmaktan ziyade İslâm'ın kaidelerini ve toplumun menfaatini gözetmiştir. Ancak onun bu husustaki çabaları bir sonuca erişememiştir.

Hz. Ali, ilmi yönüyle de kendinden önce gelen ilk üç halife döneminde de aktif bir şekilde faaliyet göstermiştir. Bu halifelere yardımcı olmuştur ve onların her zaman danıştığı bir kişi olmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra da Müslümanların emiri olarak halka hizmetlerini sürdürmüştür. Gerek Şii gerek Sünni kaynaklarda ilmi üstünlüğünden fazlasıyla söz edilen bir şahsiyet olmuştur.

Hz. Ali, Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberlemiştir ve aynı zamanda her ayetin sebebi nüzulünü ve anlamını da bilmekteydi. Kendisi şu ifadelerde bulunmuştur; *"Ben Kur'an-ı Kerim'den her ayetin nerede, hangi konuda ve kimin hakkında nazil olduğunu bilirim."*

Aynı zamanda döneminin en iyi muhaddislerinden biri olarak görülmüştür. Ashabın en alim olan simalarından olmakla birlikte diğer sahabelere nazaran kendisiyle ilgili oldukça az bilgi aktarılmasının nedeni halifelik döneminin savaşlarda geçmesidir. Bu yüzden tefsir ve fıkıh ile ilgili sahip olduğu bilgileri genç kuşaklara aktarmaya imkan bulamamıştır.

Hz. Ali, İslam tarihinde önem taşıyan bir konuma sahip olan ender kişiliklerden biridir. Sonuç olarak Hz. Ali'nin yaşamı tüm açılardan incelemeye alındığında onun ile ilgili olumsuz görüşlere sahip olan neredeyse kimsenin bulunmadığı görülmüştür. Halife olduğu dönemde pek çok sıkıntılı gün geçirmesine rağmen, fikir ayrılığına düşmüş olan İslam ümmetini bir araya getirmek istemiştir. Ancak ömrü buna yetmemiştir. Halife olduğu dönemde Hz. Muhammed'in izinden gitmiş olmasına rağmen kendine itaat edilmemiştir ve bu yüzden hilafet dönemi oldukça zorlu geçmiştir.

Hz. Ali'nin cesaret, kararlılık, merhamet, doğruluk, şefkat, güvenilirlik gibi kişilik özellikleri İslam dini açısından da olumlu özellikler olduğundan dolayı dini şahsiyetini de olumlu yönde etkilemiştir.

Özetle; Hz. Ali kişilik açısından sağlam bir yapıdadır ve aynı zamanda dini yaşamının etkilerini yaşamının her alanında da sergilemiştir. Hz. Ali'nin sözleri ve davranışları incelendiğinde kendisinin olumlu kişilik özelliklerine sahip bir şahsiyet olduğu görülmektedir.

Hz. Ali, dini bir şahsiyet olduğundan dolayı hayatında yaşanan olaylar, kişiliği, söz ve davranışları genel olarak dini görüşünü de etkilemiştir. Çalışma kapsamında bu durumlardan örnekler verilerek bir değerlendirmeyapılmıştır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin kişiliği analiz edilmiştir. Hz. Ali'nin güzel ahlakı, adaleti ve her zaman doğruluktan yana olması günümüz insanına iyi örnek teşkil etmektedir. Hz. Ali'nin hayatı, kişiliği ve dindarlığını yaşadığı olaylar üzerinden bağdaştırarak psikolojik açıdan inceleyen bir çalışma olması bakımından bu çalışma literatüre katkıda bulunmaktadır.

Çalışmamız hem din psikolojisinin hem de İslam tarihinin kesişme noktasında olup her iki alana da katkıda bulunmaktadır. Hz. Ali'nin kişiliği, çocukluğu, çevresi aynı zamanda dini görüşlerini de etkilediğinden ve zaman içerisinde dini görüşleri de kişiliğine etki edebildiğinden dolayı bu çalışma temelde Hz. Ali'nin kişilik özelliklerinin ardından dindarlığının anlatılması temelinde yürütülmüştür. Gelecek çalışmalarda yalnızca Hz. Ali'nin yaşantısının ya da kişiliğinin dindarlığı üzerindeki etkilerinin yanı sıra çevresinde yaşanan olayların, dönemin sosyal, yönetim, ekonomik yapısının da bu hususlara etkisi incelenerek daha çok boyutlu bir çalışmanın gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (2012). *Nevrozlar* (Lütfi Yarbaş, Çev.). İzmir: İlya Yayınevi.
- Agrawal, N., Kehksha. (2015). Religiosity as a Predictor of Emotional Stability among Adolescence. *The International Journal of Indian Psychology*, 2(4), 183- 188.
- Ahmet Cevdet Paşa (1997). *Peygamberler ve Halifeler Tarihi =Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, thk. Metin Muhsin Bozkurt (İstanbul: Akit Gazetesi), 2/502.
- Akçay, M. (2010). *Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları).
- Akgül, M. (2004). Yaşlılık ve Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi-Konya Huzurevi Örneği. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 19-56.
- Akkad, M. (1971). *Mecmû'a Abkariyyetü'l-İslâmiyye*, Beyrut, II, 808.
- Aksu, A. (2008). Nehcü'lBelâğa'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 35-54.
- Aksu, G. (2018). "Hazret-i Ali'nin Hazret-i Peygambere Vekâleti", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*. S. 3.
- Akto, A. (2011). Kişilik oluşumunda dinin rolü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 191-217. doi: https://doi.org/10.1501/llhfak_0000001085
- Algül, H. (2018). *İslam Tarihi*, Emin Yay., Bursa.
- Allport, G. W. (1937). *Personality: A Psychological Interpretation*. New York: Henry Holt and Company.
- Allport, G. W., ve Ross, J. M. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4).
- Altıkulaç, T. (2011). *Hz. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif* (San'â Nüshası), İstanbul.
- Apak, A. (2017). *Kabile*, Endülüs Yayınları, İstanbul.
- Arık, M. S. (2004). *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali (Sempozyum Bildirileri)*, Bursa.
- Arslan, A. (1992). *Hayâtü's-Sahâbe*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Akçağ Yayınları), 3/81.
- Arslan, A. (2018). *Asr-ı Saadette Genç ve Fakih Sahabi: Hz. Ali(r.a)* ed. Cüneyt Gökçe vd. 1. Şanlıurfa Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu. Şanlıurfa: İl Müftülüğü.
- Arslan, H. (2011). Dindarlık Boyutları, Algıları ve Uygulamaları. *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(7), 39-61.
- Aydın, M. (2004). *Dinler tarihine giriş*. Din Bilimleri Yayınları.
- Ayten, A. (2005). Kendini gerçekleştirme ve dindarlık: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29, 185-204.
- Ayten, A., & Yıldız, R. (2016). Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dini Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16(1), 281- 308.

- Azimli, M. (2020). *Cahiliyeyi Farklı Okumak*, 7. bs, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- Bahadır, A. (2021). *İnsanın anlam arayışı ve din*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz, 17. bs, İstanbul, Ayrıntı.
- Baymur, F. (2017). *Genel psikoloji*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Baynal, F. (2015). Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 206- 231.
- Bayraktar, M. M. (2007). *Gençlik döneminde görülen bazı psikolojik belirtiler ve din eğitimi ilişkisi (Obsesif-Kompulsif Belirti Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Bekiroğlu, H. (2017). *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbârülhulefa*, (tercüme, Harun Bekiroğlu), Ankara okulu yayınları, Ankara.
- Belâzürî, Ahmet b. Yahya b. Câbir, Ensâbü'l-EGrâf, thk., Süheyl Zekkar- Riyad Zirikli, Beyrut 1996.
- Bilgin, A. (2014). Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 75-84.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik*. (İ. D. Sarıoğlu, Çev.) Kaknüs Yayınları. (Orjinal yayın tarihi 2004)
- Can, M. (2000). *Tarihü'l-İslâm ve Vefeyatü'l-Meşahirve'l-A'lâm*. İstanbul: Cantaş Yayınları.
- Cevad, A. (2018). *İslam Öncesi Arap Tarihi el-Mufassal fi Tarihi'l-ArabKable'l-İslam* 1, C. I, çev. Dursun Hazer, Fethullah Zengin, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- Ceylan, İ. (2019). Kişilik gelişimi din ilişkisi. *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 50-72.
- Chapman, J., Chapman, J. P. (1980). Scalesforratingpsychoticandpsychotic-likeexperiences as continua. *SchizophreniaBulletin*, 6(3), 476-489.
- Clayton, R. R., ve Gladden, J. W. (1974). TheFiveDimensions of Religiosity: TowardDemythologizing a SacredArtifact. *JournalfortheScientificStudy of Religion*, 13(2), 135-143. <https://doi.org/10.2307/1384375>
- Cüceloğlu, D. (1993). *İnsan ve davranışı*. Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (2010). *İnsan ve davranışı* (25. Basım). Remzi Kitabevi.
- Çekin, A. (2013). Dindarlık boyutları ve din öğretimi: ilk ve ortaöğretim din kültürü ve ahlâk bilgisi dersi öğretim programları (2010) çerçevesinde bir analiz. *International Journal of SocialScience*, 6(4), 245-261.
- Çiçek, H. (2017). Nehcu'l-Belâğa'da İnsanı İnşâ Eden Özelliklere Dair Bir Mülâhaza. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 44-72.
- Çubukçu, İ. A. (1995). "Hz. Ali ve Erdemi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 1995, S. 2.

- Dein, S. (2016). *Cosmos, Gods and madmen. Roland Littlewood and Rebecca Lynch* (Edt.), Religion and psychosis: A common evolutionary trajectory? (pp. 191-210). New York: Berghahn Books.
- Demircan, A. (1996). *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul.
- Dîneverî (1995). Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd, Ahbâru't-Tivâl, Beyrut.
- Doğrul, Ö. R. (1975). *Asr-ı Saadet*, C.V, Eser Yay., İstanbul.
- Duman, M. F. (2017). *Kureys Kabilesi İslam Öncesi Etnik Siyasi ve Ekonomik Yapı*, Mardin, Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Ebu Sâdık Süleyman b. Kays el Hilâlî el Amirî el Kufî (1995). Kitabu Süleyman b. Kays el Hilâlî, (thk. Şeyh Muhammed Bâkır el Ensari ez Zencani), c. I, V. Baskı, Kum.
- Ergin, H. K. (2017). *Gelişim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erikson, E. H. (2014). *İnsanın 8 Evresi*. (G. Akkaya, Çev.) İstanbul: Okyanus Yayınevi.
- Eroğlu, F. (2017). *Davranış bilimleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Eş-Şerif er-Radî (2011). *Hiz. Ali- Nechû'l-Beleğâ* (Çev. Adnan Demircan), Beyan Yay., İstanbul.
- ez-Zührî, Muhammed b. Sa'd (2001). *et-Tabakâtü'l-Kübra* (Tah. Ali Muhammed Ömer), (I-XI), Mektebetü'l Hancı.
- Falukozi, E., Addington, J. (2012). Impact of trauma on attenuated psychotic symptoms. *Psychosis: Psychological, Social and Integrative Approaches*, 4(3), 203-212.
- Farmer A, McGuffin P, Williams J. (2002). *Measuring psychopathology*. Oxford University Press.
- Fiğlalı E. R. (1993). "Dârünnedve", DGA, VIII, 555-556, İstanbul.
- Fiğlalı, E. R. (1994). *Ali*, DİA, TDV Yay., İstanbul.
- Figley, C. R. (2002). Compassion fatigue: Psychotherapists' chronic lack of self care. *J Clin Psychol*, 58(11), 1433-1441.
- Forsyth, J. (2017). *Din ve kişilik*. M. Ulu (Dü.), Psikolojik din kuramları içinde (s. 239-279). Kimlik Yayınları.
- Francis, L. J., Yablon, Y. B., Robbins, M. (2014). Religion and happiness: A study among female undergraduate students in Israel. *International Journal of Jewish Education Research*, 7, 77-92.
- Freud, S. (2014). *Totem ve tabu* (Hasan Can, Çev.). Ankara: Tutku Yayınları. (Orijinal baskı, 1913).
- Fromm, E. (2012). *Psikanaliz ve din* (Elif Erten, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal baskı, 1950).
- Galen, A. (1973). "Fi ennekuva'n-nefs tevabî' li-mizaci'l-beden" (nşr. Hans Hinrich Biesterfeldt); "Makaletü Calinus", *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes: Galens Traktat Dass Die Kräfte Der Seele Den Mischungen Des Körpers Folgen-In Arabischer Übersetzung*, XL, 4, Wiesbaden, 9-44.
- Geçit, M. S. (2018). "Kur'ân'ın Temel Hz. Ali'nin Konularına Bakışı", *I.Ü.İ.F.D.*

- Glock, C. Y. (1962). On the study of religious commitment. *Research Supplement to Religious Education*, 98-110.
- Göcen, G. (2005). *Dini inanç ve ibadetin kendini gerçekleştirme ile ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Gökçe, A. F. (2014). *Devlet Adamı Hazreti Ali'nin Yönetim ve Adalet Anlayışı* (Geçmişten Günümüze Alevilik 1. Uluslararası Sempozyumu).
- Gunthert, K. C., Cohen, L. H., Armeli, S. (1999). The role of neuroticism in daily stress and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1087-1100.
- Güler, Ö. (2007). Tanrı algısı ölçeği (TA): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *AÜİFD XLVIII(1)*, 123-133.
- Günaltay, Ş. (1997). *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- Güney, S. (2018). *Davranış bilimleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Gürses, İ. (2001). *Kölelik ve özgürlük arasında din*. Bursa: Arasta Yayınları.
- Gürses, İ. (2010). *Dindarlık ve kişilik*. Bursa: Emin Yayınları.
- Gürses, İ. (2017). *Dindarlık ve Kişilik* (2. bs). Emin Yayınları.
- Hacı Bektaş Veli (2004). Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye, Çev: Davut Duman, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara, s. 6.
- Halife b. Hayyât (1995). *Târîhu Halife b. Hayyât*, Beyrut.
- Halife b. Hayyat (Ö. 240/854), *Tarih-u Halife bin Hayyat*, (çev., Prof. Dr. Abdülhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2011.
- Hamidullah, M. (1993). *İslâm Peygamberi*, çev., Salih Tuğ, İstanbul.
- Hijele, A. A. (1975). Relationship of a measure of self-actualization to religious participation. *The Journal of Psychology*. 89(2), 179-182.
- Hizmetli, S. (1991). *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, A. Ü. İ. F. yay. Ankara.
- Holm, N. G. (2001). Din Psikolojisi ve Tarihçesi, Abdülkerim Bahadır, (çev.), *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(12), 71-78.
- Holm, N. G. (2004). *Din Psikolojisine Giriş*, çev. Abdülkerim Bahadır, İstanbul: İnsan Yayınları
- Hökelekli, H. (1996). *Din Psikolojisi* (2.). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hökelekli, H. (2008). *Ölüm, ölüm ötesi psikolojisi ve din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Hökelekli, H. (2013). *Din Psikolojisi* (10. basım). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hökelekli, H. (2016). *Din psikolojisine giriş* (5. Baskı). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Ivtzan, I., Chan, C. P. L., Gardner, H. E., Prashar, K. (2011). Linking religion and spirituality with psychological well-being: examining self-actualisation, meaning in life, and personal growth initiative. *J Relig Health*, 48(1). DOI 10.1007/s10943-011-9540-2.

İbn Habîb (2009). Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbu'l-Muhabber*, Beyrut.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe: Seçkin Sahabeler*. İstanbul : Sağlam Yayınevi, 2008.

İbn Hazm, (1983). *Cevâmi'u's-Sîret'in-Nebeviyye*, Beyrut.

İbn Hişâm (1992). *Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. es-Sîretü'n-Nebeviyye = Sîretü'l-İbn Hişâm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.

İbn İshâk (1981). *Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr, Sîre*, thk. Muhammed Hamîdullâh, Konya.

İbn Kesir (1994). *Büyük İslâm Tarihi: el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 7/313.

İbn Kesîr, (1997). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk., Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, el-Cîze.

İbn Kuteybe (1970). Ebû Muhammed Abdullah b. Muslîmed-Dîneverî, el-Meârif, Beyrut.

İbn-İ Hibbân (2017). Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *es-Sîretü'n-nebeviyye ve Ahbârü'l-hulefâ*, (tercüme, Harun Bekiroğlu), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

İbn-İ Kuteybe (2017). Ebû Muhammed Abdullah b. Müslîm b. Kuteybeed-Dîneverî (ö. 276/889), *el-İmâmeve's-Siyase*, (tercüme, Cemalettin Saylık) Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

İbn-İ Sâ'd (2014). Muhammed İbn-i Sa'd İbn-i el- Haşîmi el-Basri (230/845), *Kitabut Tabakât'il Kebir*, (çev., Abdurrahman Elmalı, Ali Bakkal, Hikmet Akdemir, Musa Kazım Yılmaz, Mustafa Ekinci, Mahmut Polat, vd.), Siyer yay. I. Baskı, İstanbul.

İbnü'l-Esîr (1989). *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/70-72.

İsfehânî, Ebu Nuaym Ahmed Abdullah (t.y.). *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut, I, 75.

James, W. (2017). *Dinsel deneyimin çeşitleri: İnsan doğası üzerine bir inceleme*. İsmail Hakkı Yılmaz (çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Järveläinen, P. (2008). *Religious emotions: Some philosophical explorations*. Willem Lemmens and Walter Van Herck (Edt.), *What are religious emotions?* (pp.12-20). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Jeeves, M. A. (2010). Din Psikolojisi, Ahmet Albayrak (çev.), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(2), 275-286.

Joshi, S., Kumari, S., Jain, M. (2008). Religious Belief and Its Relation to Psychological Well-being. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 34(2), 345-354.

Jung, C. G. (2015). *Kişiliğin Gelişimi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Kalaycı, A. (1996). *"İslam Öncesi Mekke Sitesinde Sosyal Yapı"*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Kamath B. J., Ashok, H. S. (2015). Religiousness and self-actualization: An empirical study. *Journal of Psychosocial Research*, 10 (2), 347-355.

Kara, İ. (2014). "Din Hizmetlerinde Kalite Bağlamında "İhsan" Şuurunun Yeri ve Önemi", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 50, S. 2, s. 135.

Karaca, F. (2015). *Din psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.

Karaca, F. (2017). *Din psikolojisi* (İlaveli 3. Baskı). Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.

Karacoşkun, M. D. (2012). *Din psikolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Karacoşkun, M. D., Horozcu, Ü., Yılmaz, S., Yüksel, A. Ş., ve Sambur, B. (2019). *Din psikolojisi el kitabı* (5.). Grafiker Yayınları.

Karlı, N. (2012). Dindarlık ve Öfke Kontrolü İlişkisi Üzerine Tecrübi Bir Araştırma. *Ekev Akademi Dergisi*, 16(50), 57-70.

Karlı, N. (2020). "Beş Faktörlü Kişilik Yapısı ve Dindarlık". İçinde N. Gencer & M. Cengil (Ed.), *Dindarlık Kişilik ve Ruh Sağlığı* (1. Basım). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Katipoğlu, B. (2012). Din psikolojisi açısından kişilik ve karakter analizi. *Journal of International Social Research*, 5(23), 341-348.

Kaya, M. (1997). "Ailede Anne Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü", *O.M.Ü.İ.F.D.*

Kaya, M. (2010). *Hız Ali'den 111 Hatıra*, Erkam Yay., İstanbul.

Kayıklık, H. (2006). Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç- Davranış Etkileşimi. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3, 491-499.

Keleş, E. (2005). "Ali Gibi Bir Genç", *Diyanet Aylık Dergi*, S. 171.

Kızılgeçit, M. (2017). *Din psikolojisinin 100'ü*. Ankara: Otto Yayıncılık.

Kilinçli, S. (2012). "İslam Öncesi Arap Toplumunda Kabileler Arası Rekabetin İslam Davetine Yansımaları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. XII, Sayı 1.

Korkmaz, S. (2021). *Siber Psikoloji Kişilik ve Dindarlık* (1. Basım). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Köknel, Ö. (2005). *Kaygıdan mutluluğa kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Köse, A. (2000). *Freud ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Kretschmer, E., (1949). *Beden yapısı ve karakter*. (Çev. M. Turhan). Doğan Kardeş Yayınları.

Kummî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kummî, (ö. 381/991), (1387). *Tefsir'ulKummi*, (tahk., Seyyid Tayyip Musevi el- Cezairi), MeşuratulMektebetul Mehdi, Necef.

Kurt, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.

Kurtûbî, Ebu Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Câmi' liAhkâmi'l-Kur'ân, Mektebetü'r-Rüşd, 1997, II, 80

- Kürşat A. (2018). "Resûlün (s.a.s.) Havarisi Hz. Zübeyr", *Siyer Dergisi*.
- Larsen, R. J., Ketelaar, T. (1991). Personalityandsusceptibilitytopositiveandnegativeemotionalstates. *Journal of PersonalityandSocialPsychology*, 61, 132-140.
- Leslie, F., Chris, J. (2003). Eysenck'sdimensional model of personalityandreligion: Arereligiouspeoplemoreneurotic? *MentalHealth, Religion&Culture*, 6(1), 87-100.
- Linden, S. C., Harris, M., Whitaker, C., Healy, D. (2010). Religionandpsychosis: theeffects of theWelshreligionsrevival in 1904–1905. *PsychologicalMedicine*, 40, 1317-1323.
- Lorange, AW, Janca A, Sartorius N. (1997). *Assessmentanddiagnosis of personalitydisorders*. Cambridge UniversityPress.
- Mağlût, Sâmi b. Abdillâh b. Ahmed (2009). *Atlas el-Halîfe Ali b. EbîTâlib* (Hz. Ali Atlası), çev., Hüseyin Yıldız, İstanbul.
- Mami, S., Heidari, S. H., Mirabzadeh, M., Heidari, S. H. (2014). TheRelationshipbetweenReligiousOrientation, Self-Actualization, AnxietyandSleep, CouplesIlam. *Journal of AppliedEnvironmentalandBiologicalSciences*, 4(5), 256-262.
- Maslow, A. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi* (Okan Gündüz, Çev.). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- McCullough, M. E., Tsang, J. A., Brion, S. (2003). Personalitytraits in adolescence as predictors of religiousness in earlyadulthood: Findingsfromthetermanlongitudinalstudy. *SocietyforPersonalityandSocialPsychology*, 29(8), 980-991.
- Mehmedoğlu, A. U. (2013). Din, Dindarlık ve Değerler. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 173-189.
- MES'UDÎ, Ebü'l-HasenAlî b. el-Hüseyin b. Alî el-Mes'ûdî (ö. 345/956) *et-Tenbîhve'lişrâf*, (tercüme, Ramazan Şeşen) Bilge kültür sanat yayıncılık, İstanbul, 2018.
- Meydan, H., ve Aydın, S. (2020). Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 299-323.
- Meyvacioğlu, Y. K. (1983). Benlik ve ideal benlik kavramlarının "Tercih edilen meslek" kavramı ile ilişkisi. *Ankara UniversityJournal of Faculty of EducationalSciences(JFES)*, 16 (1), 1-10.
- Millon, T., Grossman, S., Millon, C., Meagher, S., &Ramnath, R. (2019). *Modern Yaşamda Kişilik Bozuklukları*. (E. Okan Gezmiş, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Morgan, C. T. (2011). *Psikolojiye giriş*. (Çev. S. Karakaş ve R. Eski). Konya: Eğitim Akademi Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi, 1974).
- Myers, D. G., &Dewall, C. N. (2016). *Psikoloji*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Nasîhatü'l-Muhtedîn(2017). *et-Tenâsu'l-Kur'ânî fi Nehci'l-Belâgali Ali b. EbîTalib*, (Yayımlanmamış Arapça Yüksek Lisans Tezi) Mevlana Malik İbrahim Üniversitesi/Ulûmu'l-İnsâniye Fakültesi/ Lugatü'l-Arabiyye ve Âdâbihâ Kısmı, MalangEndenozya 2017, 41.

- NüveyrîŞihâbeddinA. (2004). Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb (I-XXXIII) (Tah. İmâd Ali Hamza), *Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, XX, 7.
- Ok, A. Ş. (2017). "MaxWeber'deOtorite ve MeşruiyetTipolojisi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt IV, Sayı 8.
- Onur, B. (1991). *Gelişim Psikolojisi*. Ankara: Verso Yayıncılık.
- Önkal, A., (1990). "Araplarda Ensâb İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, S. 117-131, Konya.
- Özbay-Ö. Reça, F. (2016). *Hz. Ali'nin Liderlik Sırları ve Hitabet Sanatı*, Tutku Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.
- Özdoğan, Ö. (1995). *Dindarlık ile ilgili bazı faktörlerin kendini gerçekleştirme düzeyine etkisi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özen, Ş. (1988). *Zadü'l-Mead: Resulullah'ın (s.a.v) Yolu*. çev. Şükrü Özen. İstanbul: İklim Yayınları.
- Özen, Y. (2016). Psikolojik iyi oluşun bireysel ve sosyal belirleyicileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1337-1350.
- Özgülven, İ. E. (1992). *Hacettepe kişilik envanteri el kitabı*. Ankara: Odak Ofset Matbaacılık.
- Özturan, H. (2020). *Ahlakın Değişmesi*. Demirkol, M. (editor), İslam ahlak esasları ve felsefesi (s, 233-235). Bilimsel Araştırma Yayınları.
- Öztürk, M. (2014). Hz. Ali Dönemi Siyasî ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, 83-103.
- Palabıyık, M. H. (2015). "Mekke Döneminde Hz. Ali", Belgü, *A.Ü.İ.B.F.*, Yay.
- Paloutzian, R. F. (2017). *InvitationToThePsychology Of Religion* (3. bs). TheGuilford.
- Ronald, A., Sieradzka, D., Cardno, A. G., Haworth, C. M. A., McGuire, P., Freeman, D. (2014). Characterization of psychoticexperiences in adolescenceusingthespecificpsychoticexperiencesquestionnaire: Findingsfrom a study of 5000 16-year-oldtwins. *SpecificPsychoticExperiences*, 40(4), 868-877.
- Sallâbî, A. M. (2008). *Esmâ'l-Metâlib fî SîretiEmîri'l-Müminin Ali b. EbîTâlib(Mü'minlerin Emiri Ali b. EbîTâlib'in Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi)*, çev., Şerafettin Şenaslan, İstanbul.
- Sancaklı, S. (2007). *Hadisler Bağlamında Hz. Ali'nin Hz. Peygamber ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi (Hz. Ali Sempozyum Bildirileri)*, 24-25 Ekim, İzmir.
- Sancaklı, S. (2009). *Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi. Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri* (İzmir: İzmir İl Müftülüğü Yayınları).
- Santrock, J. W. (2015). *Yaşam Boyu Gelişim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Sarıçam İ. (2005). *Hz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, ed. M. Selim Arık. Bursa: Bursa İl Müftülüğü Yayınları 1. Basım.

Seyyid Razi (359-406), *Nehcü'lBelâga, Tahkik, Seyyid Ali Hüseyin Buhti*, (çeviri, Kadri Çelik), Kevser Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul, 2012.

Shafaei, J., Saadati, S., Sabetkhah, P., Mirzaei, A. (2014). The relationship between optimism, self-actualization, religious orientation and psychological wellbeing on active and nonactive elders. *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences*, 4(4), 2121-2126.

Sheikholeslami, F., Masole, S. R., Rafati, P., Vardanjani, S. A. E., Talami, M. A. Y., Khodadadi, N. (2012). The relationship between the religious beliefs and the feeling of loneliness in elderly. *Indian Journal of Science and Technology*, 5(3), 2411- 2416.

SIRMA, İ. S. (2016). *Müslümanların Tarihi*, Beyan yayınları, II. baskı, İstanbul.

Smart, N. (1992). *The World's Religions: Old Traditions And Modern Transformations* (1. bs). Cambridge University Press.

Smith, E. E., Nolen-Hoeksema, S., Fredrickson, B., & Loftus, G. R. (2003). Atkinson & Hilgard *Psikolojiye Giriş*. (Ö. Öncül, & D. Ferhatoğlu, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Sontakke, J. (2017). Personality and religiosity: A correlational study. *International Journal of Research in Humanities, Arts and Literature (IMPACT: IJRHAL)*, 5(3), 55-58.

Stainsby, M., Sapochnik, M., Bledin, K., Mason, O. J. (2010). Are attitudes and beliefs about symptoms more important than symptom severity in recovery from psychosis? *Psychosis: Psychological, Social and Integrative Approaches*, 2(1), 41-49.

Sumner, R. B. (1898). A statistical study of belief. *Psychology Review*, 5, 616-631.

Suyûtî, C. A. (1997). *Târîhu'l-Hulefâ*, Beyrut.

SÜHEYLÎ, E. A. (1967). Ahmed el-Has, amî (581/1505), *er-Ravdu'l-Unûf fi ğerhi's-Sîreti'n-Nebeviyyeli'bniHiĠâm*(I-VII), thk., Abdurrahman el-Vekîl, 1. Baskı, Mısır.

Şakir, M. (1994). *Dört Halife-Hulefâ-i Râşidîn*. çev. Ferit Aydın. İstanbul: Kahraman Yayınları.

Şemseddîn, İ. (1971). *Hutabu Emîri'l-Mü'minîn*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.

Şen, Z. (2007). "Hz. Ali'nin Kur'an'a Yaptığı Hizmetler", *Hz. Ali Sempozyumu*, 24-25, 10, İzmir.

Şentepe, A., & Güven, M. (2015). Kişilik özellikleri ve dindarlık ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (31), 27-44.

Şimşek, M.Ş., Çelik, A. ve Akgemci, T. (2019). *Davranış Bilimleri*. Konya : Eğitim Yayınevi.

Şirin, S. G. (2019). *Enneagram metodolojisi tekniğine göre okul yöneticilerinin mizaç dağılımının karşılaştırılmalı olarak incelenmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Okan Üniversitesi.

Taberî (1987). Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid. Tarihü't-Taberî : Tarihü'l-Ümemve'l-Müluk. Beyrut : Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Taha, A. M. (2013). *Fıkhu'l-İmâmi'l-Alî b. Ebî Tâlib* (I-II), Bağdad 2013, I, 46.

Taplamacıoğlu, M. (1963). *Din Sosyolojisi* (1. bs). Ankara Üniversitesi Yayınevi.

- Tarhan, N. (2013). İnanç psikolojisi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Taş, K. (2010). Dindarlığa Yüklenen Anlamlar: Üniversite Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. 15(2), 47-62.
- Taymur, İ., & Türkçapar, M. (2012). Kişilik: tanımı, sınıflaması ve değerlendirmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 4(2), 154-177. doi: <https://doi.org/10.5455/cap.20120410>
- TDK. (2022). 10.11.2024, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=dindar>
- Turan, Y. (2020). "Kişilik ve Dindarlık Üzerine Bir Alan Araştırması". İçinde N. Gencer & M. Cengil (Ed.), Dindarlık Kişilik ve Ruh Sağlığı (1. Basım), (89-104). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Turgay, N. (2004). *Hız, Ali ve Tefsirdeki Yeri*, Avrasya Yay., Ankara.
- TUSİ (1424). EbûCa'fer Muhammed b. El-Hasen b. Ali, (ö. 460/1067), Telhis'ül Şafi, Menşuratul Muhibbin, I. Baskı, Kum.
- Tutar, H. (2018). *Davranış bilimleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Türk, E. (2014). Çocukluk döneminde duygusal gelişim ve din eğitimi. *Marife Dergisi*, 143-158.
- Tüzün, H., & Akman, Y. (2018). Bireyin kendini kabul düzeyinin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 38(1), 56-72.
- Uludağ, S. (2023). 'Takva' Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Uzunpostalcı, M. (1994). "Ebu Hanife", DİA, İstanbul, X, 131-138.
- Vâkidî, E. A. (1965). Kitâbu'l-Meğâzî, thk., MarsdenJones, Londra 1965.
- Virkkunen M, Rawlings R, Tokola R ve ark. (1994). CSF biochemistries, glucosemetabolism, diurnalactivityrhythms in alcoholic, violentoffenders, fire setters, andhealtyvolunters. *Arch Gen Psychiatry*, 51:20-27. doi:10.1001/archpsyc.1994.03950010020003.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın, Ankara, Adres Yayınları.
- Wellhausen, J. (1963). *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Wulff, D. M. (1997). *Psychology of religion: Classic and contemporary views*. New York.
- Yağız, N. (2021). Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (Erzurum İli Örneği). (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaman, A. (2004). "Ehl-İ Beyt Fıkınının İmamı Hz. Ali ve Takip Ettigi İctihad Yöntemi", *Marife*, S. 3.
- Yaparel, R. (1987). Dinin Tarifi Mümkün Mü? *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (4), 403-417.
- Yapıcı, A. (2002). Dini yaşayışın farklı görüntüleri ve dogmatik dindarlık. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 75-118.

Yapıcı, A. (2011). Gençlerle Dindarlığın Farklı Görüntüleri İle Yalnızlık Arasındaki İlişkiler: Çukurova Üniversitesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9(22), 181- 208.

Yapıcı, A. (2013). *Ruh sağlığı ve din: Psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Adana: Karahan Yayınevi.

Yasa, M. (2009). "NechülBeleğada'da Hz. Ali'nin Allah Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 2, S. 9.

Yeşil, A., Ergün, Ü., Amasyalı, C., Er, F., Olgun, N. N., Aker, A. T. (2010). Çalışanlar için yaşam kalitesi ölçeği Türkçe uyarlaması geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Nöropsikiyatri Arşivi Dergisi*, 47(2), 110-117.

Yıldız, A. (2007). *Mevlânâ'nın Mesnevîsinde Hz. Ali'nin Şahsiyeti*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Uluslararası Mevlâna ve Mevlevilik Sempozyumu), 26-28 Ekim, Şanlıurfa.

Zel, U. (2011). *Kişilik ve liderlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

